

Міністерство освіти і науки України

Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»

КОВАЛЬ ВАДИМ ВАДИМОВИЧ

**ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ
ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ
УКРАЇНИ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

Монографія

Видавництво
"Волинські обереги"

2025

УДК 37.04:612.76 (477) «1944–1990»
К 56

*Рекомендовано до друку Вченою радою Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука» (протокол № 8 від 01.05.2025 року)*

Рецензенти:

Козіна Жанетта – доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор, завідувач кафедри олімпійського і професійного спорту, спортивних ігор та туризму Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

Пріма Раїса – доктор педагогічних наук, професор Волинського національного університету імені Л. Українки;

Сяська Інна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи Рівненського державного гуманітарного університету.

Коваль В.В.

К 56 Фізичне виховання в системі професійно-технічної освіти України: історичний аспект : монографія / Коваль Вадим Вадимович ; Міністерство освіти і науки України. Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука». – Рівне: Волинські обереги, 2025. – 300 с.

ISBN 978-617-8161-83-5

Актуальність дослідження обумовлена як необхідністю наукового осмислення історичного досвіду організації фізичного виховання молоді в умовах трансформації освітнього простору, так і потребами у модернізації національної системи професійної підготовки. Практична значущість монографії полягає у можливості використання отриманих результатів для подальших історико-педагогічних досліджень; екстраполяції їх в сучасну концепцію фізичної підготовки учнів професійно-технічної освіти; вдосконалення професійної компетентності педагогів із фізичного виховання; підготовки лекційних курсів з історії фізичної культури, теорії та методики фізичного виховання та використання в процесі підготовки наукових робіт здобувачів вищої освіти.

УДК 37.04:612.76 (477) «1944–1990»

ISBN 978-617-8161-83-5

© Коваль В.В., 2025

© «Волинські обереги», 2025

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	5
Вступ	6
 РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти	12
1.1. Методологічне обґрунтування дослідження розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти	13
1.2. Історико-теоретичні основи розвитку фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах	17
1.3. Диференційовано-особистісні підходи в організації фізичного виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти, зумовлені віковим розвитком учнів	32
1.4. Професійно-прикладна фізична підготовка – важлива складова фізичного виховання у навчальних закладах підготовки робітничих кадрів	43
 РОЗДІЛ 2. Основні тенденції та організаційно-педагогічні особливості розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України (1950–1990 рр.)	68
2.1. Етапи розвитку фізичного виховання в навчальних закладах підготовки робітничих кадрів у контексті еволюції професійно-технічної освіти та фізкультурного руху України	69
2.2. Фізкультурний комплекс ГПО як програмна та нормативна основа фізичного виховання в професійно-технічних училищах	116

2.3. Роль ВДСТ «Трудові резерви» у розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України.....	150
2.4. Історично обумовлені тенденції та організаційно-педагогічні особливості розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України у 1950-1990 рр. у площині генетико-прогностичного аналізу	164
Висновки	194
Список використаних джерел	205
Додатки	213

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БГПО – Будь готовий до праці та оборони

ВДСТ – Всесоюзне добровільне спортивне товариство

ВРФК – Всесоюзна (в Україні – Всеукраїнська) Рада фізичної культури

Всеовбуч (рос.) – загальне обов’язкове військове навчання

ВЦВК – Всесоюзний Центральний Виконавчий Комітет

ВЦРПС – Всесоюзна Центральна Рада професійних спілок

ГЗБ – Готовий до захисту Батьківщини

ГПО – Готовий до праці та оборони

ГУТР – Головне управління трудових резервів

ДСТ – добровільне спортивне товариство

ДТСААФ – добровільне товариство сприяння армії, авіації та флоту

ДЮСШ – дитячо-юнацька спортивна школа

ЄВСК – Єдина всесоюзна спортивна класифікація

ЗФП – загальна фізична підготовка

МОЗ – Міністерство охорони здоров’я

НМР – науково-методична рада

ПТУ – професійно-технічне училище

ППФП – професійно-прикладна фізична підготовка

РНК – Рада народних комісарів

РУТР – Республіканське управління трудових резервів

СПТУ – середнє професійно-технічне училище

ТСОАВІАХІМ – Товариство сприяння обороні, авіаційному та хімічному будівництву

ФЗН – фабрично-заводське навчання

ФЗУ – фабрично-заводське учнівство

ЦВК – Центральний виконавчий комітет

ЦІП – Центральний інститут праці

ЦР – Центральна рада

ВСТУП

Інтеграція України до європейського співтовариства, побудова громадянського суспільства, оновлення національного та духовного життя актуалізує вивчення історичних, культурних і наукових надбань минулого, зокрема культурно-педагогічної спадщини українського народу та використання її у розв'язанні актуальних соціальних проблем. Особливої уваги на сучасному етапі набуває обговорення Проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2029 року» від 31 травня 2024 р. [74]. Програма оновлена відповідно до змін соціального середовища та нових викликів: російсько-української війни, розпочатої 2014 року, наслідків пандемії COVID-19, міграційних процесів, зниження фізичної активності молоді та необхідності формування національної культури здоров'я. За даними Міністерства охорони здоров'я України нині у переважній більшості молодих людей спостерігаються функціональні відхилення в діяльності різних систем організму. Означені хвороби часто проявляються вже в підлітковому віці. Як наголошував В. А. Сухомлинський, підлітковий вік – це друге народження особистості, адже «перший раз народжується жива істота, другий – громадянин, активна, мисляча, діюча особистість, яка бачить не тільки оточуючий світ, але й саму себе» [91, с. 386].

Перехід від дитинства до дорослості містить багато перетворень усіх сфер розвитку у цей період – фізичної, психологічної, соціальної. Це досить непрості перетворення, які можуть обумовлювати появу серйозних проблем у підлітків у ході їх подальшої соціалізації. Проте саме у підлітковому віці під впливом негативних чинників спостерігається погіршення стану здоров'я: організм переживає значні фізіологічні, гормональні та психоемоційні зміни, що робить його особливо вразливим до зовнішніх впливів. Негативні чинники – такі як хронічний стрес, нестабільне соціальне середовище, булінг, зловживання гаджетами, відсутність емоційної підтримки чи порушення режиму сну, безпосередньо

впливають на фізичний і психічний стан підлітка. Підвищується ризик розвитку тривожних розладів, депресії, соматичних симптомів (головний біль, порушення травлення), а також формування шкідливих звичок як способів втечі від психологічного тиску. Водночас здатність до саморегуляції ще не сформована, а механізми самозахисту є нестійкими. Тому навіть помірні стресові чинники можуть мати довготривалі наслідки для здоров'я.

Медичні працівники констатують, що за час навчання в освітніх закладах підлітки втрачають щонайменше як третину свого здоров'я. Зокрема, погіршуються зір (в 3,0 рази), слух (в 1,3 рази), постава (в 4,6 рази), зростає кількість випадків захворювань нирок (в 1,5 рази), та хвороби органів травлення (у 2,5 рази), нервової системи (у 2 рази), збільшується частота хвороб ендокринної залози (у 2,5 рази) [26]. Останніми роками спостерігається значне омолодження «хвороб похилого віку», зокрема онкологічних; є випадки інсультів та інфарктів у підлітків від 15 років. У 2023 році на Рівненщині від інсульту помер 4-річний хлопчик. У 2020 році на Вінниччині другокласниця померла в школі [5]. Через війну в Україні інсульт може «помолодшати» на 10-15 років [71]. Негативні показники здоров'я сучасної молоді відбиваються не тільки на фізичному, але й на психічному та духовному рівнях, що у свою чергу свідчить про низький рівень сформованості культури здоров'я учнів.

Виховання підлітків у дусі відповідального ставлення до власного здоров'я й здоров'я оточуючих як до найвищої соціальної цінності здійснюється у закладах загальної середньої освіти та закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Проте низький рівень фізичного здоров'я більшості підлітків дає підстави вважати, що діюча система фізичного виховання здобувачів освіти у згаданих навчальних закладах недостатньо сприяє виробленню у них прагнення до самостійного фізичного вдосконалення, націлюючи лише на виконання вимог програми з фізичного виховання.

Консервативні методики навчання і виховання у сфері фізичної культури призвели до того, що молодь не сприймає фізичну культуру як соціально важливу цінність. Внаслідок цього фізична культура як навчальний предмет у закладах освіти не забезпечує

повною мірою формування відповідального ставлення молоді до власного фізичного удосконалення. Розв'язання цієї проблеми має здійснюватися через формування фізичної культури особистості з опорою на стійку мотивацію удосконалення свого здоров'я та широкий спектр базових знань, отримуваних на заняттях фізичною культурою в навчальних закладах.

Особливої уваги заслуговує фізичне виховання підлітків у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. По-перше, під час навчання в цих закладах учні несуть підвищене навчальне навантаження, що зумовлюється вивченням як загальноосвітніх дисциплін, так і додаткових спеціальних, призначених для набуття професійних знань з обраної робітничої професії, яка потребує підвищеного фізичного потенціалу. Останній формується та підтримується в основному у процесі загальної фізичної підготовки. По-друге, у закладах професійної (професійно-технічної) освіти поряд із загальним фізичним вихованням обов'язково здійснюється професійно-прикладна та спортивно спрямована фізична підготовка, що значно підвищує фізичне навантаження на здобувачів освіти. Означені особливості в організації фізичного виховання з врахуванням недостатньої фізичної підготовки до вступу в заклад професійної (професійно-технічної) освіти, а також вікових особливостей щодо неповного та неодночасного фізичного розвитку у старшому підлітковому віці, можуть стати причиною втрати молоддю людиною мотивації до фізичного розвитку.

Здійснений теоретичний аналіз наукових досліджень з проблеми фізичного виховання показав, що питання фізичного виховання молоді активно досліджується зарубіжними та вітчизняними вченими, проте проблема розвитку фізичного виховання здобувачів освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти України поки що не була предметом спеціальних педагогічних досліджень. Наприклад, в історично-педагогічній науці питання розвитку фізичного виховання здобувачів освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти радянського часу системно не досліджувалося.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1944 року по 1990 роки, оскільки цей історичний період пов'язаний з

корінними змінами в системі професійно-технічної освіти в Україні, становить найбільшу наукову привабливість з огляду на вивчення структурної організації професійної підготовки, технологій навчання, форм та методів виховної роботи у процесі фізичного виховання учнівської молоді в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Аналіз періодизації історії розвитку професійно-технічної освіти в Україні та еволюції фізкультурно-спортивного руху засвідчив, що обраний історичний період був найефективнішим у розвитку фізичного виховання молоді в системі професійної підготовки робітничих кадрів.

Після тривалого часу підготовки кваліфікованих робітників у системі Державних трудових резервів СРСР (1940–1958 роки) було започатковано реформування професійно-технічної освіти в Україні. Законом СРСР 1958 року «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти СРСР» була впроваджена нова номенклатура навчальних закладів професійно-технічної освіти: міські та сільські професійно-технічні училища. Згодом, у 1969 році, розпочався розвиток середніх ПТУ, які поряд з робітничою професією давали повну загальну середню освіту. Структурні зміни в системі професійно-технічної освіти України надавали широкі можливості розвитку фізичного виховання у навчальних закладах підготовки робітничих кадрів. Окрім того, в досліджуваний період ефективно функціонували дві організаційні системи спортивно-оздоровчого спрямування, тісно взаємопов'язані із фізичним вихованням учнів у професійно-технічних навчальних закладах:

- програма нормалізації фізичної активності й оздоровлення широких верств населення: всесоюзний фізкультурно-спортивний комплекс ГПО (1931–1991 роки), який фактично був програмною та нормативною основою фізичного виховання в ПТУ;

- Всесоюзне добровільне спортивне товариство «Трудові резерви» (1943–1992 роки), яке було створене для організації фізкультурно-спортивної роботи виключно серед учнів і працівників навчальних закладів та установ професійно-технічної освіти.

Обрана хронологічна межа дослідження пов'язана також з процесом упровадження та розвитку професійно-прикладної фізичної підготовки (ППФП) в процес фізичного виховання учнів

навчальних закладів професійно-технічної освіти України. Завершується дослідження 1990 роком – роком проголошення державного суверенітету та незалежності Української держави і початком формування нової системи фізичного виховання учнів у контексті модернізації системи професійно-технічних навчальних закладів України.

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці прогресивних вітчизняних і зарубіжних представників педагогічних та природничих наук: П. Анохіна, М. Бернштейна, М. Введенського, В. Завацького, П. Лесгафта, І. Павлова, І. Сеченова, К. Ушинського та ін. (основи фізіології, теорії та практики фізичного виховання); Г. Бугайцевої, Г. Ващенко, О. Вишневського, А. Макаренка, А. Окопного, А. Погрібного, В. Сухомлинського (концептуальні теорії фізичного виховання молоді, які є соціально-культурним надбанням українського народу); О. Вацеби, Б. Голощапова, Н. Деделюк, Г. Малки, Є. Приступи, В. Столбова, І. Турчик, С. Філя, О. Худолія, А. Цьося та ін. (походження, формування, розвиток та функціонування вітчизняних і зарубіжних систем фізичного виховання); А. Веселова, О. Коханко, І. Лікарчука, Н. Ничкало, М. Пузанова та ін. (загальнотеоретичні основи історії розвитку системи професійної підготовки робітничих кадрів); Ю. Антошківа, В. Беліновича, І. Бондаренко, В. Волкова, А. Горчакова, В. Кабачкова, Л. Матвеева, О. Подлесного, С. Полієвського, Р. Раєвського, Р. Римика, С. Халайджі, В. Шевцова та ін. (розвиток загальних принципів фізичної культури і спорту молоді та професійно-прикладної фізичної підготовки учнів ПТУ); Б. Ашмаріна, В. Арефьева та ін. (концептуальні положення психолого-педагогічних та вікових особливостей фізичного виховання молоді); Г. Апанасенко, О. Дубогая, С. Кондратюка, А. Полуляха, І. Поташнюк, О. Оржеховської та ін. (теоретико-концептуальні положення щодо формування здорового способу життя учнів, попередження шкідливих звичок засобами фізичної культури); Л. Волкова, О. Демінського, Т. Круцевича, Т. Палагнюка, В. Платонова, Б. Шиїяна, Г. Шпаківа та ін. (педагогічні, організаційно-методичні основи фізкультурно-спортивної роботи з учнями та педагогічні стратегії їх допрофесійної фізичної підготовки).

Вимушено зберігаємо цитування російських джерел з 1933 по 1991 роки включно, оскільки без посилань на тогочасну інструкційну та методичну літературу втрачаємо верифікованість цитат (здатність перевірити достовірність та точність цитованої інформації шляхом звернення до надійного, чітко визначеного джерела). Також у тексті будемо послуговуватися унормованими на ті часи термінами «учні» та «заклади професійно-технічної освіти».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Теоретичні засади розвитку фізичного виховання учнів у закладах професійно-технічної освіти базуються на поєднанні педагогічних, фізіологічних і соціальних підходів до формування здорової, фізично розвиненої особистості. Методологічні підходи в історико-педагогічному дослідженні дозволяють глибше аналізувати та інтерпретувати ці підходи, розкриваючи їх сутність і взаємозв'язки, ґрунтуючись на поєднанні філософських засад (онтології та епістемології), загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, а також міждисциплінарного діалогу. Застосування методологічних підходів в історико-педагогічному дослідженні дозволяє отримати всебічне уявлення про розвиток педагогічних ідей і практик, а також про те, як вони змінювались у різні історичні епохи. Комбінація цих підходів дозволяє створити об'єктивну картину розвитку освіти та педагогіки.

Процедурою формування системи методологічних підходів в історико-педагогічному дослідженні передбачається три етапи: методологічне самовизначення дослідника, в ході якого відбувається добір підходів базової групи; сенсо-змістовне визначення об'єкта дослідження, що знаменує вибір парадигмальних підходів; технологічне обумовлення дослідження об'єкта, що доповнює систему методологічних підходів інструментальними підходами [60, с. 11–12]. Отже, методологічною основою дослідження визначено – історичний, системний, синергетичний, парадигмальний та культурологічний підходи.

1.1. Методологічне обґрунтування дослідження розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти

Формування методологічних основ дослідження знаходиться у площині вирішення завдань методологічного характеру, серед яких:

- пошук *підходів* щодо виявлення та вивчення проблемних питань у предметному полі дослідження;
- визначення *понять та принципів* дослідження, на основі яких будуть здійснюватися осмислення, пояснення та оцінка історико-педагогічних фактів і подій; виявлення логіки, закономірностей і механізмів генезису педагогічного процесу; систематизація історико-педагогічного матеріалу, побудова періодизації;
- формування системи *методів* дослідження, відповідно до концептуальної теоретичної бази та специфіки історико-педагогічної проблеми.

Під терміном «підхід», згідно із «Словником української мови», розуміємо «сукупність способів, прийомів розгляду чогонебудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чогонебудь» [85, с. 521]. У науковій царині підхід розуміємо як «позицію (погляд), з якої розглядається об'єкт дослідження; напрям у дослідженнях як сукупність цілісно спрямованих принципів і методів, що не виходять за рамки підходу [43]. Поділяючи думку М. А. Польового щодо розуміння *історичного підходу*, стверджуємо, що «історичний підхід заснований на вивченні політичних явищ в їхньому розвитку; передбачає врахування історичного досвіду; вимагає вивчення політичних явищ в їх послідовному часовому розвитку, виявлення зв'язків минулого, сьогодення та майбутнього; <...> історичний підхід вимагає вивчення будь-якого об'єкту чи проблеми дослідження як такого, в якого є минуле, сьогодення і майбутнє» [66, с. 109–110]. Застосування історичного підходу у дослідженні надає можливість відтворити становлення та генезу фізичного виховання в навчальних закладах професійно-технічної освіти України (1944–1990 роки), здійснити пошук в широкому сенсі його витоків та етапів розвитку.

Впродовж тривалого часу більшість учених використовують *системний* підхід як найперспективніший напрям розвитку наукового пізнання об'єктів зі складною природою та підкреслюють його належність до методологічного пізнання. Системний підхід (від англ. Systems thinking – системне мислення) досліджує об'єкт як цілісну множину елементів, тобто розглядає об'єкт як систему, дає можливість науково структурувати педагогічне явище, яке піддається вивченню, через виділення складових різної природи; вести дослідження диференційовано та цілісно на основі принципу взаємної доповнюваності; використати синтез знань різних наук; будувати систему дослідження ієрархічно чи за допомогою моделей, тощо [75, с. 71].

Фізичне виховання являє собою соціально обумовлений, педагогічно організований процес оволодіння цінностями фізичної культури, який протікає в рамках системи фізичного виховання. Система фізичного виховання – історично обумовлений тип соціальної практики фізичного виховання, якій властиві: склад і структурна організація його елементів; функції; взаємозв'язок з іншими системами суспільства. До складу системи фізичного виховання входять різні елементи фізичної культури, між якими встановлюються певні зв'язки, що утворюють основу структури системи. Система фізичного виховання тісно пов'язана з іншими системами суспільства – політичною, економічною, науковою, культурною і розвивається під впливом змін, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя, що надає їй історичного характеру.

Отже, системний підхід можна визначити як один із ключових у дослідженні розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України (1950–1990 рр.), тому що фізичне виховання розглядається нами як системне утворення в двох поняттях – як систематизований педагогічний процес (педагогічна система) та як різновид соціальної системи.

Важливою складовою методології дослідження розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України (1950–1990 рр.) став *синергетичний підхід*.

Синергетика (від грецьк. Sinergeia – співробітництво) – це наука про природу самоорганізації і виникнення складних систем,

підтримку їх стійкості, джерела їх саморозвитку та розпаду. У історико-педагогічних дослідженнях синергетичний підхід забезпечує розуміння загальних принципів самоорганізації освітніх систем. Він характеризує розвиток не тільки як поступовий, лінійний, безконфліктний процес, а як процес, що супроводжується суперечностями, які зумовлюють трансформацію ціннісних орієнтацій та передбачає перебудову змісту й методів навчання та виховання, зокрема змісту гуманітарних предметів, з орієнтацією на розвиток людини та суспільства як цілісних систем.

Синергетичний підхід використовується також для аналізу проблем, у центрі яких знаходяться людина та суспільство, задля розуміння тих еволюційних процесів, які відбуваються в людині. Тобто, мова йде про пізнання загальних принципів: «здійснення міждисциплінарного аналізу наукових ідей, методів і моделей складного поведіння; виявлення сучасних соціальних, когнітивних і комунікативних ситуацій» [75, с. 95]. Саме застосування синергетичного підходу у дослідженні надає можливість визначити «адаптованість» системи фізичного виховання навчальних закладів професійно-технічної освіти до вікових особливостей учнів. Також за допомогою означеного підходу стає можливим дослідження процесу самоорганізації системи фізичного виховання навчальних закладів професійно-технічної освіти у питаннях розвитку змісту й методів навчання та виховання в контексті професійного становлення учнів.

За визначенням О. В. Сухомлинської, *парадигмальний підхід* в історії педагогіки – це генеза теоретичних положень, що дає змогу науковцям та практикам виявити, сформулювати й описати цілісні моделі освіти [89, с. 24].

В основі парадигмального підходу в історико-педагогічному дослідженні лежить встановлення педагогічних парадигм певного етапу розвитку педагогічної науки та практики. Парадигма в педагогіці (педагогічна парадигма) – це сформована, звична точка зору, певний стандарт, зразок у вирішенні освітніх та дослідницьких завдань. У кожний конкретний історичний період парадигма освіти з властивою їй специфікою відображає світогляд соціуму, пануючу ідеологію, рівень розвитку педагогічної науки і характеризується відповідними уявленнями суспільства про мету і завдання

освіти, критерії ефективності та результативність освітнього процесу, пізнавальні та інші можливості особистості. Обґрунтовуючи ту чи іншу парадигму освіти, педагогічна наука реагує на «виклики» суспільства, особистості, держави, пропонуючи модель освітньої системи, в якій містяться відповіді на питання про цінності і мету освіти, зміст, технології та організацію навчання і виховання, про способи взаємодії основних суб'єктів освіти.

Використання парадигмального підходу у дослідженні розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України (1944–1990 роки) надало можливість оцінити сформовану парадигму фізичного виховання в означених закладах і її трансформацію у зв'язку із впровадженням ППФП. Починаючи з 1964 року, при Центральній раді (ЦР) Всесоюзного добровільного товариства «Трудові резерви» під керівництвом доктора педагогічних наук В. В. Беліновича функціонувала науково-методична рада (НМР) з фізичного виховання учнів ПТУ, одним із завдань якої була розробка науково обґрунтованої системи професійної фізичної підготовки майбутніх молодих робітників. В. В. Беліновичем, С. А. Полієвським і В. А. Кабачковим була створена унікальна модель ППФП для системи фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти, в основу якої покладено теорію закономірностей переносу тренуваності та адаптації організму людини як природно-наукової основи професійно-прикладної фізичної підготовки. Рекомендації з ППФП для різних робітничих професій, починаючи з 1971 року, були включені до всіх програм з фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти та стали в подальшому теоретико-методичною основою професійно спрямованого фізичного виховання у підготовці кваліфікованих робітників всіх професій. Введення ППФП та відповідна трансформація структури системи педагогічного процесу в означених закладах фактично означала науково обґрунтовану зміну парадигми фізичного виховання.

У дослідженні розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України (1940–1990 рр.) доцільним є використання *культурологічного підходу*, який є складовою загальнонаукової методології і, завдяки широкому розумін-

ню поняття культура та пізнавальним можливостям культурології (науки, що вивчає культуру як цілісність) дає можливість дослідити безліч природних, соціальних, екологічних, економічних, педагогічних, інформаційних та інших об'єктів і явищ як культурологічного феномену.

Культурологічний підхід у процесі вивчення безпосередньо історії педагогіки ґрунтується на тому, що освіта є складовою всієї культури (сукупності матеріальних та духовних цінностей, створених людством впродовж його історії). При цьому культура як досвід людської діяльності передається від покоління до покоління збагачуючись та розвиваючись, акумулюючи на собі соціально-педагогічний досвід. На думку Н. А. Сейко, складність культурологічного підходу полягає в тому, що науковець та досліджуване історико-педагогічне явище перебувають у межах різних соціокультурних парадигм, тому постає проблема зіставлення різного соціокультурного досвіду [84, с. 204].

Об'єкт нашого дослідження тісно пов'язаний з фізичною культурою – сукупністю досягнень суспільства у створенні і раціональному використанні спеціальних засобів, методів і умов цілеспрямованого фізичного та духовного удосконалення людини. Фізична культура є важливим засобом підвищення соціальної і трудової активності людей, задоволення їх моральних, естетичних та творчих запитів, життєво важливої потреби взаємного спілкування.

Важливим аспектом формування методологічних основ нашого дослідження стало визначення *понять та принципів*, на основі яких буде здійснюватися вивчення розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України (1944–1990 роки).

1.2. Історико-теоретичні основи розвитку фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах

Сучасні соціальні труднощі, екологічні проблеми негативно позначились за останні роки на здоров'ї української нації. Поняття «здоров'я людини» вміщує результат чисельних досліджень

представників різних наукових галузей. Згідно з дослідженням Е. Булич, І. Муравова, в науковій літературі пропонується понад 200 дефініцій поняття «здоров'я». «Переважна більшість дослідників підкреслюють, що здоров'я людини не може зводитися лише до констатації відсутності хвороб, нездужання і дискомфорту або характеризувати стан, який дозволяє людині вести здорове життя, повноцінно виконувати властиві людині функції, насамперед трудові, вести здоровий спосіб життя» [6, с. 71].

Сьогодні вчені зосереджують увагу на комплексному підході до здоров'я людини, яке інтегрує три його складові: фізичну, психічну, соціальну. Одним з комплексних показників стану здоров'я, біологічної зрілості всіх систем організму людини є фізичний розвиток. Показниками фізичного розвитку є антропометричні та біометричні дані: зріст, маса тіла, життєва ємкість легень, об'єм грудної клітки; розвиток основних рухів (ходьби, бігу, стрибків, метання, лазіння та ін.); рівень фізичних якостей (швидкості, спритності, сили, витривалості, гнучкості); рівень показників формування постави (вигинів хребта, відстані між кутами лопаток та ін.).

Здоров'я людини насамперед залежить від способу життя, який переважно носить індивідуальний характер та визначається історичними, національними традиціями (менталітет) та особистісними нахилами людини (спосіб життя). Взаємозв'язок між способом життя та здоров'ям означається в понятті здоровий спосіб життя. Основи формування здорового способу життя закладаються як правило у підлітковому віці. Для підліткового віку найбільш окресленими є такі періоди – молодший підлітковий вік – 10–12 років; середній підлітковий вік – 13–15 років; старший підлітковий або ранній юнацький вік – 16–17 років.

Питання здоров'я та здорового способу життя, розвитку та становлення особистості підлітків розглядаються багатьма дослідниками: виховна робота в школі засобами фізичної культури (А. Д. Дубогай, С. О. Свириденко, Г. І. Власюк, А. Л. Турчак); психологічні, моральні особливості виховання особистості (І. Д. Бех, Н. Ю. Максимова, С. К. Масгутова, І. В. Нікітіна, Р. Ф. Пасічняк, І. М. Романишин); формування ціннісних орієнтацій підлітків

(С. В. Лапаєнко, О. Ф. Турянська); становлення соціальної активності підлітків (К. М. Власова, О. І. Карпукін, О. А. Кузьменко) та ін. Висновки науковців з досліджуваної проблеми відіграють важливу роль у становленні теорії та практики організації засад здорового способу життя підлітків.

Однак, виникає потреба розв'язання проблеми організації здорового способу життя підлітків через вивчення історичного досвіду, пошуку та наукового обґрунтування конкретних шляхів, які б сприяли забезпеченню здорової спрямованості у соціалізації підлітків. Вивчення сучасних факторів, які сприяють успішній соціалізації молоді свідчать про те, що особливого значення набуває питання професійного становлення особистості. Професійне становлення особистості важливо розглядати як процес, що триває впродовж всього життя та має свої особливості на кожному окремому етапі професійного зростання.

Найбільшій ефективності цей процес набуває під час навчання молоді у професійно-технічних навчальних закладах, де відбувається професійна соціалізація молодої людини – процес занурення у професійне середовище, засвоєння правил, норм та вимог професійної діяльності. Тобто, людина стає на шлях прихильності до професії та її засвоєння (стадія адепта професійної діяльності) [43, с. 57]. Закон України «Про професійно-технічну освіту» визначає професійно-технічний навчальний заклад як заклад освіти, що забезпечує реалізацію потреб громадян у професійно-технічній освіті, оволодінні робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я. Згідно Закону України розрізняють такі типи професійно-технічних навчальних закладів: професійно-технічне училище відповідного профілю; професійне училище соціальної реабілітації; вище професійне училище; професійний ліцей; професійний ліцей відповідного профілю; професійно-художнє училище; художнє професійно-технічне училище; вище художнє професійно-технічне училище; училище-агрофірма; вище училище-агрофірма; училище-завод; центр професійно-технічної освіти; центр професійної освіти; навчально-виробничий центр; центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів; навчально-курсний комбінат; навчальний

центр; інші типи навчальних закладів, що надають професійно-технічну освіту або здійснюють професійно-технічне навчання [1].

Становлення та розвиток системи закладів професійно-технічної освіти розпочалося в Україні наприкінці XIX століття, коли було розповсюджено ремісниче учнівство, яке здійснювалося в ремісничих школах, ремісничих майстернях, ремісничих притулках для бідних дітей і сиріт. Окрім того, з'являються сільськогосподарські школи і училища; училища та школи для підготовки індустріальних робітників. У 1918 році були створені школи-клуби, призначенням яких було залучення до теоретичних занять підлітків і організація їх дозвілля. У 1920 році створено школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ), до яких залучалися підлітки 1418 років (терміни навчання в школах складали 2–4 роки). Постановою ЦВК і РНК СРСР «Про встановлення єдиної системи індустріально-технічної освіти» від 11 вересня 1929 р. в Україні було впроваджено єдину систему професійно-технічної освіти. Згідно цієї постанови передбачалось три форми підготовки і перепідготовки кваліфікованих робітників: шкільне навчання, додаткова (курсова) освіта (для зайнятих на виробництві), заочне навчання та єдині типи навчальних закладів: школи фабрично-заводського учнівства та нижчі професійно-технічні школи [76, с. 12].

У 1940 році в контексті створення Державних трудових резервів СРСР було впроваджено новий тип закладів підготовки робітничих кадрів, а саме ремісничих училищ (2 роки навчання), залізничних училищ (2 роки навчання) та шкіл фабрично-заводського навчання (6 місяців навчання). Школи фабрично-заводського навчання організовувалися для підготовки робітників масових професій, а ремісничі та залізничні училища – для підготовки кваліфікованих робітників більш складних професій.

У 1954 році у системі державних трудових резервів Постановою Ради Міністрів СРСР «Про організацію виробничо-технічної підготовки молоді, що закінчила середню школу, для роботи на виробництві» був утворений новий тип професійного навчального закладу – технічне училище, де здійснювали підготовку висококваліфікованих робітників і молодшого технічного персоналу із спеціальностей, які пов'язані з управлінням складними механіз-

мами, машинами і агрегатами. Залежно від складності професій терміни навчання в технічних училищах були встановлені від 10 місяців до 1,5–2 років.

У 1958 році був прийнятий Закон СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти СРСР» згідно якого створювалася самостійна система професійно-технічної освіти. Підготовка робітничих кадрів передбачалася у навчальних закладах системи загальної середньої освіти (одинадцятирічні середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням) та у закладах системи професійно-технічної освіти (міські та сільські професійно-технічні училища).

Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 240 від 2 квітня 1969 року «Про заходи по подальшому покращенню підготовки кваліфікованих робітників у навчальних закладах системи професійно-технічної освіти» було визнано за необхідне здійснити поступове перетворення профтехучилищ з 1–3-річним терміном навчання в середні професійно-технічне училища (СПТУ) з 3–4-річним терміном навчання по підготовці кваліфікованих робітників з найскладніших професій з середньою освітою з числа молоді, яка закінчила восьмирічні загальноосвітні школи (Додаток Л).

Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 315 від 12 квітня 1984 р. «Про подальший розвиток системи професійно-технічної освіти та підвищення її ролі у підготовці кваліфікованих робітничих кадрів», система професійно-технічної освіти була переведена на єдиний тип навчальних закладів – середні професійно-технічні училища. Також у СПТУ були окремі групи для молоді, яка не одержує з різних причин середньої освіти, філії, вечірні (змінні) відділення та мала місце перепідготовка робітничих кадрів (Додаток Р).

Саме професійно-технічні училища та середні професійно-технічні училища підпадають у хронологічні межі нашого дослідження, як заклади професійно технічної освіти України означеного періоду¹. Процеси загальної та професійної соціалізації молоді,

¹ Питання становлення та розвитку системи закладів підготовки робітничих кадрів більш детально розглянуто у п 2.1 в контексті вивчення питання еволюції системи професійно-технічної освіти України.

яка навчається у навчальних закладах професійно-технічної освіти, мають спиратися на достатній, для вирішення різноманітних соціальних завдань та виконання професійних обов'язків фізичний потенціал особи, який формується за допомогою загального та професійно спрямованого фізичного виховання, особливості якого розглянуто у п 1.4 даного дослідження.

В Україні система фізичного виховання формувалася за двома напрямками: перший – у тій частині України, яка була у складі Австро-Угорської імперії (Західна Україна), другий – у частині України, що входила до складу Російської імперії. У другій половині XIX – на початку XX ст. Західна України перебувала у складі Австро-Угорської імперії (до 1920р.), а згодом Польщі (1920-1939 рр.), Румунії, Чехословаччини (аж до 1939 року, коли відбулося возз'єднання українських земель). У цьому регіоні України відчутним був вплив сусідніх культур, що гальмувало розвиток національної системи фізичного виховання. У цей період швидко поширюється діяльність таких спортивних організацій як «Сокіл», «Пласт», «Січ», «Луг», «Каменярь» тощо. Найбільшого поширення здобуло *сокілство*, яке ґрунтувалося на системі слов'янського фізичного виховання «Сокіл», засновником якої був відомий діяч культури Чехії Мирослав Тирш. Перша публічна згадка про заснування українського «Сокола» з'явилася у чеському часописі «Sbornik Sokolni» 11 лютого 1894 р. Ініціаторами і лідерами українського сокілства стали Василь Нагірний, Володимир Лаврівський, Степан Гайдучок, Іван Боберський та інші. Вони були одночасно і лідерами просвітництва, шкільництва, культурного розвитку в регіоні. Їхні імена стоять поруч з іменами передових діячів літератури, мистецтва, освіти, релігії, військової справи [98, с. 106]. Але найяскравішою постаттю в історії фізичного виховання Західної України був Іван Боберський (1878 – 1947 рр.) – видатний організатор сокілського руху, вчений, дослідник автор понад 80 опублікованих робіт з питань фізичного виховання і спорту, його справедливо називають батьком української фізичної культури.

Важливе місце у фізичному вихованні молоді Західної України того часу займав Галицький «Пласт» – організація скаутського типу, подібна до англійського скаутського руху військово-фізич-

ного спрямування, створеного англійським генералом Робертом Байден-Пауелом. В українській мові назва «пласт» з'явилася від назви розвідників кубанського козацтва, яких називали «пластунами». Переважно у сільській місцевості діяли «січові» товариства (а після їх заборони – «лугові»), які посідали значне місце у фізкультурному житті Західної України цього періоду.

Більша частина України, до возз'єднання із Західною Україною у 1939 році, знаходилася у складі Російської імперії. Значний внесок у розвиток фізичного виховання цього періоду зробили прогресивні представники педагогічних та природничих наук: Микола Іванович Пирогов (1810–1881 рр.), Іван Михайлович Сеченов (1829–1905 рр.), Петро Францевич Лесгафт (1837–1909 рр.), Микола Євгенович Введенський (1852–1922 рр.), Іван Петрович Павлов (1849–1936 рр.), Петро Кузьмович Анохін (1898–1974 рр.), Микола Олександрович Бернштейн (1896–1966 рр.), Петро Якович Гальперін (1902–1988 рр.), Костянтин Дмитрович Ушинський (1824–1870 рр.), Олексій Миколайович Крестовніков (1885–1955 рр.), Полікарп Васильович Тиханович (1813–1888 рр.), Єгор Арсенович Покровський (1838–1895 рр.), Евстафій Михайлович Дементьев (1850–1918 рр.) та ін. Найвагоміший внесок у розвиток фізичного виховання цього періоду зробив Петро Францевич Лесгафт, який увійшов в історію науки як вчений-анатом, лікар, педагог. До фундаментальних праць Лесгафта відносять перш за все «Основи теоретичної анатомії», «Сімейне виховання», «Посібник з фізичної освіти дітей шкільного віку» та ін. Саме він вводить термін «физическое образование» (освіта). В основі його педагогічної системи лежить вчення про єдність духовного і тілесного розвитку, – П. Ф. Лесгафт наполегливо рекомендував дотримуватись вікових, статевих та індивідуальних особливостей учнів.

22 квітня 1918 року був прийнятий декрет «Про обов'язкове навчання військового мистецтва» (скорочено «Всевобуч»). У програму «Всевобучу» входила фізична підготовка. З початком його дії створюються військово-спортивні клуби при комісаріатах, на фабриках і заводах. Вони стали організаційною формою радянського фізкультурного руху в республіках, в тому числі і в Україні. Серед активних осередків «Всевобучу» в Україні значиться місто Харків. У квітні 1919 року Перший Всеросійський з'їзд працівників

фізичної культури та допризовної підготовки намітив розпочати систематичну роботу з фізичного виховання дітей, створення повсюдно спортивних клубів, розширення мережі навчальних закладів для підготовки кадрів. Були відкриті курси інструкторів спорту в Москві, Києві, Харкові, Полтаві.

У 1923 році Вища рада фізичної культури звернулась до влади з вимогою про введення уроків фізичної культури в навчальні програми шкіл та створення там спортивних гуртків, а також затвердила «Основні положення (засади) методики фізичного виховання в школі».

У 1927 році в школах другого ступеня були введені нові програми з фізичної культури, а в 1929 році у навчальні плани вищої школи було введено два обов'язкових заняття з фізичної культури на тиждень. Створюються колективи фізичної культури, проводяться змагання та інші масові заходи.

У березні 1931 року було створено Всесоюзний фізкультурний комплекс «ГПО» (Готовий до праці та оборони). Нормативи комплексу ГПО були враховані у державних програмах шкіл та середніх навчальних закладів. Комплекс ГПО вплинув на зростання масовості у фізичному вихованні. Підвищується інтерес до фізичної культури та спорту, проводяться різні заходи: конкурси, огляди, спортивні свята, спартакіади.

У 1937 році введена в державі «Єдина всесоюзна спортивна класифікація» (ЄВСК), якою передбачались норми та вимоги до спортивного рівня підготовки – розряди і звання (III, II, I розряд, майстер спорту) з десяти видів спорту.

З 1939 року в державі святкують день фізкультурника, що підкреслює піклування держави про фізичне виховання і спорт. У 1940 році в Україні, як і в усьому СРСР, понад 10 відсотків робітників фізичної культури мали спеціальну вищу та понад 20 відсотків – середню освіту. Цьому сприяв Державний інститут фізичної культури України (ДІФКУ), що з 1930 по 1941 рр. працював в Харкові. Після евакуації у 1944 році переїхав у Київ і зараз є «Національним університетом фізичного виховання і спорту» [98, с. 121].

З початком Другої світової війни в державі введено загальне військове навчання, підвищено увагу до фізичної підготовки

молоді. У 1942-1943 навчальному році вводиться військово-фізична допризовна підготовка учнів середніх шкіл і технікумів. В 1944 році вона вводиться в системі трудових резервів. Після закінчення війни виникли нові умови для розвитку фізичної культури. У 1946 році відкрито другий в Україні Львівський інститут фізичної культури. У 1947 році почалось створення факультетів фізичного виховання в педагогічних інститутах і університетах. Вони впроваджуються в Харкові, Луганську, Запоріжжі, Сімферополі, Одесі, Миколаєві, Кам'янець-Подільському, Дрогобичі, Кременці, Тернополі, Луцьку, Вінниці, Чернігові, Кіровограді. Продовжили роботу технікуми фізичної культури в Харкові, Дніпродзержинську, Івано-Франківську, Донецьку та чисельні педучилища фізичного виховання.

З метою збільшення чисельності фахівців у сфері фізичної культури та спорту у 1979 році в Харкові відроджується інститут фізичної культури (сьогодні – Харківська державна академія фізичної культури), а згодом утворені аналогічні за профілем інститути у Дніпропетровську та Донецьку.

Отже, радянський період в Україні (1920–1991 рр.) став епохою рішучого піднесення фізкультурного руху, втіленням його в життя колективів і окремих людей. Розвиткові фізичної культури та спорту сприяло створення різноманітної матеріальної бази, запровадження нових організаційних форм та методів розвитку фізичного виховання серед населення і росту спортивної майстерності спортсменів України.

У розбудову національної системи фізичного виховання вагомий внесок зробили українські педагоги різних часів, вивченням педагогічної творчості яких займаються багато вчених, і зокрема Г. Бугайцева, О. Вацеба, О. Вишневський, А. Окопний, А. Погрібний, Є. Приступа, Ю. Руденко, А. Цьось. Незважаючи на різні соціальні та політичні умови праці, стосунки з діючою владою, відмінність світоглядів, українські педагоги опрацювали та запропонували свої цілісні і неповторні теорії фізичного виховання молоді, які є соціально-культурним надбанням українського народу. Так, А. С. Макаренко, спираючись на військову гімнастику, опрацював та практикував універсальну на той час систему фізич-

ного виховання. Засобами фізичного виховання в педагогічній практиці А. С. Макаренка були: рухливі та спортивні ігри, військові заняття, катання на лижах, ковзанах, екскурсії, походи, плавання та ін. В. О. Сухомлинський у своїй теоретичній та практичній педагогічній роботі приділяв значну увагу проблемам тілесного виховання дітей, їх гармонійному фізичному розвитку. У практичній роботі педагогічного колективу Павлівської школи, який очолював В. О. Сухомлинський, пропагується ідея єдності виховання й самовиховання в сфері фізичної культури. Вчителі школи забезпечували «здоровий дух у здоровому тілі».

В. О. Сухомлинський надавав пріоритетного значення реалізації принципу природовідповідності у фізичному вихованні, виходячи з його мети, передусім як розвитку біологічних і природних якостей особистості. Ось деякі поради В. О. Сухомлинського щодо самовиховання у фізичній культурі: найважливіше джерело здоров'я – навколишня природа – повітря, сонце, вода, літня спека й зимова холоднеча, тіністі гаї й квітучі поля конюшини; візьми за правило: щоденно, прокинувшись, відразу ж зроби ранкову гімнастику; змушуй себе кожного ранку робити холодні обтирання; щодня прохось від трьох до десяти кілометрів; не будь ненажерою, не наїдайся донесхочу.

Г. Г. Ващенко, будучи послідовником ідей І. Боберського щодо фізичного виховання, багато працював над створенням національної системи тіловиховання, до якої підходив як до засобу виховання волі і характеру. Він дослідив системи фізичного виховання, що їх «виробили культурні народи старого й нового часу». Ідеї, погляди, що стосуються фізичного виховання і підтверджені історичним досвідом інших народів, Г. Г. Ващенко виклав у книзі «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру» [14]. Вона вийшла в Мюнхені у 1956 році. Працюючи над проблемами фізичного виховання, Г. Г. Ващенко прагнув довести до широкого загалу українців необхідність «виховання сили духу і тіла». Одним із засобів для вирішенні цього завдання він визначав рухливі і спортивні ігри. Із танців радив культивувати козачок, гопак, аркан.

Дослідження історичних аспектів становлення та розвитку фізичного виховання дає розуміння того, що; по перше, – це

процес; по друге, – процес соціально-педагогічний за змістом; по третє, – процес, метою якого є зміцнення здоров'я людини, розвиток фізичних якостей, рухових навичок, умінь і пов'язаних з ними знань, необхідних людині для участі в суспільному житті.

Аналіз літературних джерел, свідчить про різноманітність визначень фізичного виховання. Так, в Українській радянській енциклопедії фізичному вихованню дається наступне тлумачення: «Фізичне виховання – складова частина загального виховання; соціально-педагогічний процес» [95, с. 337]. Б. М. Шиян визначає фізичне виховання як педагогічний процес, спрямований на фізичне і духовне вдосконалення людини, оволодіння нею систематичними знаннями, фізичними вправами та способами їх самостійного використання впродовж усього життя [106, с. 8]. А. Ц. Деминський вважає, що фізичне виховання – педагогічний процес, спрямований на вдосконалення форм і функцій людини, формування рухових умінь і навичок і пов'язаних з ними знань, а також розвиток фізичних якостей [20, с. 10]. У Законі України «Про фізичну культуру і спорт» фізичне виховання визначається як процес виховання особи щодо набуття нею відповідних знань та умінь з використання рухової активності для всебічного розвитку, оздоровлення та забезпечення готовності до професійної діяльності та активної участі в суспільному житті [2].

Основними завданнями фізичного виховання є: формування необхідних знань, умінь та навичок у галузі фізичної культури; підвищення функціональних можливостей організму засобами фізичної культури; сприяння фізичному самовдосконаленню людини, відмові від шкідливих звичок, покращенню розумової і фізичної працездатності, формуванню здорового способу життя; виховання свідомого ставлення до систематичних занять фізичними вправами з урахуванням особливостей обраної професії; виховання особистої гігієни та загартування організму; виховання фізичних, морально-вольових і естетичних якостей; удосконалення спортивної майстерності у процесі занять обраними видами спорту.

У контексті означених завдань та історичної практики можна виділити фізичне виховання за наступними напрямками (Рис. 1.1): загальне фізичне виховання, професійно спрямоване фізичне виховання та спортивно спрямоване фізичне виховання.

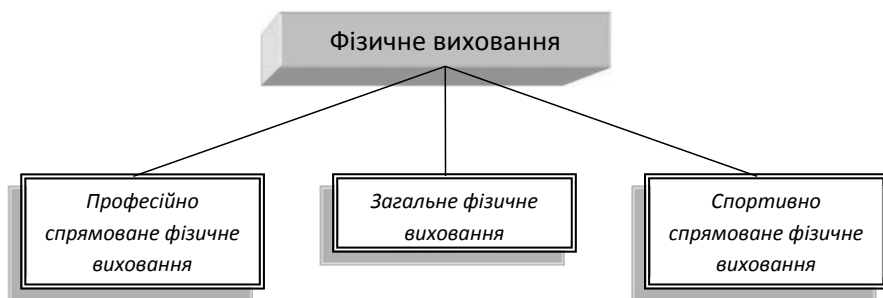

Рис. 1.1. Основні напрями фізичного виховання [88, с. 21]

Загальне фізичне виховання створює той обов'язковий мінімум фізичної підготовленості людини, який необхідний для нормальної життєдіяльності, а також спеціалізації в будь-якому вигляді професійної або спортивної діяльності. Фізичне виховання з професійною спрямованістю покликане забезпечувати той характер і рівень фізичної готовності, який необхідний людині в конкретному виді трудової або військової діяльності. Фізичне виховання зі спортивною спрямованістю забезпечує можливість спеціалізуватися в обраному виді фізичних вправ і досягати в них максимальних результатів. Всі три напрямки підпорядковуються єдиній меті, загальним завданням і принципам системи фізичного виховання.

У навчальних закладах професійно-технічної освіти України досліджуваного історичного періоду фізичне виховання учнів здійснювалося за усіма означеними напрямами². Особливої уваги при дослідженні фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України у обраний історичний період потребує питання розвитку професійно спрямованого фізичного виховання майбутніх кваліфікованих працівників. Саме у системі професійно-технічної освіти була створена унікальна модель професійно-прикладної фізичної підготовки для системи фізичного виховання учнів³.

² Історично обумовлені організаційні особливості та тенденції розвитку загального, професійно спрямованого та спортивно спрямованого фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України в 50-90-х роках XX століття розкрито у п. 2.4 даної роботи.

³ Дослідження розвитку професійно-прикладної фізичної підготовки – важливої складової фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти у досліджуваній історичний період розкрито у п. 1.4 роботи.

Фізичне виховання являє собою соціально обумовлений, педагогічно організований процес оволодіння цінностями фізичної культури. Соціальна обумовленість фізичного виховання по-перше полягає в тому, що у його процесі досягається соціально значуща мета – розвиток людини і прогрес суспільства в цілому. По-друге, фізичне виховання протікає в рамках певної соціальної організації – системи фізичного виховання яка являє собою впорядковану щодо мети діяльності сукупність елементів фізичної культури.

Як визначає Е. С. Вільчковський, соціальна практика фізичного виховання будується в рамках певної системи – системи фізичного виховання, яка в свою чергу є складовою частиною загальної системи виховання [16, с. 12]. Система фізичного виховання має мету – на основі повного використання засобів фізичної культури та спорту реалізувати можливості всебічного розвитку людини, удосконалити її рухові здібності і водночас сформувати фізичні, моральні та волевові якості, які характеризують суспільно активну особистість; забезпечити на цій основі підготовленість кожної людини до плідної праці та інших важливих для суспільства видів діяльності.

Системі фізичного виховання властиві: 1) склад і структурна організація його елементів; 2) функції; 3) взаємозв'язок з іншими системами суспільства. До складу системи фізичного виховання входять самі різні елементи фізичної культури, тобто чинники матеріальної і духовної культури, пов'язані з процесом фізичної досконалості людей. Між елементами системи встановлюються певні зв'язки, що утворюють основу структури системи. На думку автора, основними елементами системи фізичного виховання доцільно вважати сукупність ідеологічних, соціально-економічних, правових, науково-методичних та програмно-нормативних засад фізичного виховання, а також установ та організацій які організують, здійснюють і контролюють цей педагогічний процес⁴.

Система фізичного виховання тісно пов'язана з іншими системами суспільства: політичною, економічною, науковою, культурною

⁴ Дослідження окремих основних елементів системи фізичного виховання в Україні досліджуваного історичного періоду, які обумовлювали розвиток та змістовне наповнення процесу фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти, проведено у п. 2.1, п. 2.2 та п. 2.3 дослідження.

і розвивається під впливом змін, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя, що надає їй історичний характер. Саме тому вона виступає і як вид і як тип суспільної практики. Як вид відображає специфіку виховної діяльності, як тип – несе властивості соціальної системи суспільства. Основними принципами, з врахуванням яких будується система фізичного виховання, є: 1) принцип оздоровчої спрямованості; 2) принцип всебічного розвитку особистості; 3) принцип зв'язку з трудовою і оборонною практикою.

Система фізичного виховання тісно пов'язана з фізичною культурою, органічно включає в себе фізичне виховання і спорт, сукупність спеціальних наук, знань і матеріальних благ, створених для використання фізичних вправ з метою вдосконалення біологічного і духовного потенціалу людини. Вона також охоплює особисту і громадську гігієну, гігієну праці і побуту, широко використовує сили природи, виховує правильний режим праці й відпочинку. Отже, фізична культура являє собою сукупність цінностей, знань та норм, які використовуються суспільством для гармонійного розвитку фізичних та інтелектуальних здібностей людини, тісно пов'язана із системою фізичного виховання, організацією спорту, спеціальними технічними засобами, потрібними для фізичного виховання і спорту, суспільною та особистою гігієною, раціональною організацією активного відпочинку.

В особистісному аспекті рівень фізичної культури визначається ступенем фізичної підготовленості. В свою чергу, фізична підготовленість – це показник розвитку основних фізичних якостей та навичок, результат фізичної підготовки, як спеціалізованого педагогічного процесу фізичного виховання. У практиці фізичного виховання фізичну підготовку поділяють на загальну та спеціальну. Загальна фізична підготовка (ЗФП) характеризує рівень розвитку основних фізичних якостей і навичок, необхідних в усіх видах життєдіяльності людини (сили, витривалості, швидкості, гнучкості, спритності тощо). Спеціальна фізична підготовка характеризує рівень розвитку фізичних та спеціальних якостей, що необхідні під час виконання спеціальної і конкретної рухової діяльності (професійній, спортивній тощо).

Одним із основних завдань фізичного виховання є забезпечення оптимального розвитку фізичних якостей, розвинутих у процесі

виховання і цілеспрямованої підготовки рухових задатків людини, які визначають її можливості успішно виконувати певну рухову діяльність. У теорії фізичного виховання виділяють п'ять основних фізичних якостей: сила, гнучкість, швидкість, витривалість та спритність, які пов'язані між собою і впливають на розвиток одна одної.

Органічною частиною фізичної культури є спорт. Це особлива сфера виявлення та уніфікованого порівняння досягнень людей у певних видах фізичних вправ, технічної, інтелектуальної та іншої підготовки шляхом змагальної діяльності. Спорт як соціальне явище розвивається за багатьма напрямками. Наприклад, у сучасній Україні сформувалися наступні напрями спорту (Рис.1.2).

Рис. 1.2. Класифікація спорту в Україні за напрямками*

*Складено автором на основі ЗУ «Про фізичну культуру і спорт» (зі змінами)

Отже, спорт як складова частина фізичної культури одночасно є арсеналом ефективних засобів і методів фізичного виховання. Разом з тим, фізичне виховання не зводиться до спорту, так само, як і спорт не зводиться до фізичного виховання. Таким чином, поняття фізична культура, фізичне виховання і спорт характеризуються єдністю, але не є тотожними.

Питання взаємозв'язку фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України та спорту потребує дослідження у зв'язку із створення у 1943 році та діяльністю ВДСТ «Трудові резерви» – масової громадської фізкультурно-спортивної організації учнів навчальних закладів та працівників професійно-технічної освіти. Саме на ВДСТ «Трудові резерви» було покладено відповідальність за організацію навчального процесу з фізичного виховання у професійно-технічних училищах, а також проведення спортивно-масової роботи з учнями системи профтехосвіти⁵.

1.3. Диференційовано-особистісні підходи в організації фізичного виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти, зумовлені віковим розвитком учнів

Аналіз наукових джерел свідчить, що питанням фізичного виховання молоді підліткового віку займається багато фахівців – психологи, педагоги, соціологи. Педагогічна наука досліджує різні аспекти питання фізичного виховання молоді старшого підліткового віку. Зокрема у цьому напрямку проведені ґрунтовні дослідження вченими як Г. Л. Апанасенко, В. Г. Ареф'єв, Л. В. Волков, Ю. В. Васьков, В. Ф. Новосельський, Г. П. Сальников, Б. М. Шиян та ін. Водночас, у цій сфері залишається багато недостатньо досліджених проблем. Одна з них – це врахування вікових особливостей учнів у процесі їх фізичного виховання в навчальних закладах професійно-технічної освіти України. Фізичне виховання учнів у навчальних закладах

⁵ Роль ВДСТ «Трудові резерви» в розвитку фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України досліджуваного історичного періоду розкрито у п. 2.3 даної роботи.

професійно-технічної освіти має об'єктивні та суб'єктивні особливості, які за певних умов можуть вступати у суперечність і стати причиною втрати молодого людиною мотивації до навчання та фізичного розвитку.

До об'єктивних особливостей фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти відносять: фізична підготовка учнів здійснюється на фоні підвищеного навчального навантаження, яке зумовлюється вивченням як загальноосвітніх дисциплін, так і додаткових спеціальних, призначених для набуття професійних знань з обраної робітничої професії. Це потребує підвищених фізичних та психічних зусиль учнів. Одночасно у професійно-технічних навчальних закладах, якщо враховувати зміст фізичного виховання учнів, поряд із загальною фізичною підготовкою здійснюється професійно-прикладна фізична підготовка, що додатково підвищує фізичне навантаження на учнів.

Суб'єктивні особливості організації фізичного виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти обумовлюються неповним та неоднотимним фізичним і психічним розвитком учнів, що властиве особам старшого підліткового віку. Саме вікові особливості підліткового періоду життя учнів під час їх навчання у зазначених закладах нерідко створюють труднощі в реалізації комплексу заходів із фізичного виховання та вимагають створення системних адаптаційних механізмів і особистісно-диференційованого підходу за умови тісної взаємодії всіх суб'єктів виховного процесу.

Стає зрозумілим, що фізичне виховання в навчальних закладах професійно-технічної освіти має здійснюватись за повним виконанням навчальних планів, програм з фізичного виховання з обов'язковим одночасним врахуванням вікових особливостей учнів. Означимо вікові особливості учнів старшого підліткового віку, які необхідно обов'язково враховувати в організації процесу фізичного виховання в закладах професійної підготовки робітничих кадрів: *морфо-функціональний розвиток учнів; розвиток їхніх фізичних якостей; психічні властивості старшого підліткового віку.*

У дітей старшого підліткового віку завершується *морфо-функціональне* дозрівання організму, формування органів і систем організму відбувається гетерохронно, що потребує диференційованого підходу до кожного учня.

Кістково-м'язова система. У період статевого дозрівання у старшому підлітковому віці відбувається швидке збільшення м'язової маси людини, у зв'язку із цим збільшується і м'язова сила. Ріст окремих м'язів відбувається різними темпами. Швидше ростуть м'язи, функціонально більш завантажені, а м'язи, які працюють з невеликим навантаженням, але з великою амплітудою скорочення, краще розвиваються у довжину. У старшому підлітковому віці також продовжується ріст кісток. Збільшені ваги тіла за рахунок росту м'язів та кісток, а у окремих випадках – ожиріння призводять до негативних змін у хребтовому стовпі молодого людини.

Серцево-судинна система. Функціонування серцево-судинної системи у підлітковому віці має особливості та пов'язано зі зміною гормонального статусу і нервової системи. Частота серцевих скорочень у підлітковому віці складає у середньому 75 ударів на хвилину, збільшується об'єм серця, особливо лівого шлуночка. Розвиток серця у хлопців і дівчат не однаковий, відповідно неоднаково змінюється рівень артеріального і венозного тиску, ритм серцевих скорочень. Початок статевого дозрівання підлітків супроводжується підвищеним артеріальним тиском, що є фізіологічною реакцією, спрямованою на підтримку організму під час швидкого збільшення довжини і ваги тіла.

Органи дихання. У старшому підлітковому віці відбувається інтенсивний розвиток грудної клітини, ріст легенів та дихальних м'язів. На фоні перебудови органів дихання важливим залишається питання забезпечення організму підлітка киснем, нестача якого дуже сильно відчувається під час підвищеного фізичного навантаження.

Органи травлення. У старшому підлітковому віці завершується розвиток системи травлення. У підлітків відбувається посилене виділення шлункового соку, посилюється секреторна функція підшлункової залози, що іноді може стати передумовою формування різних порушень функцій шлунку. У підлітковому віці закінчується формування жовчевидільної системи при одночасній нестабільності її моторної функції. Особливо чутливими органи травлення підлітків стають під час тривалої емоційної і фізичної напруги.

Як визначає В. Н. Платонов, вікові зміни функціональних можливостей вирішальною мірою визначають і *вікові зміни рівня фізичних якостей* та неодночасність і нерівномірність їх розвитку. Неодночасність виявляється в тому, що рівень гнучкості, швидкості, спритності досягає своїх максимальних значень уже в старшому підлітковому віці, а швидко-силові якості, витривалість до силових статичних вправ і стосовно роботи, яка виконується в умовах кисневого голоду, найбільшою мірою – лише з досягненням зрілості, тобто, до 22 років. Нерівномірність полягає в тому, що в одних вікових періодах (їх називають сенситивними чи чутливими) відбувається бурхливий розвиток визначеної якості, а в інших – темпи її приросту сповільнюються або розвиток взагалі припиняється [63, с. 25].

Старший підлітковий вік це період закріплення та вдосконалення *психічних властивостей молоді людини*. Саме у цей період зростає здатність підлітків довго зберігати увагу та переключати її з одного об'єкта на інший. Вибірковість уваги обумовлюється інтересами підлітка, що пояснює характерну для багатьох учнів неспроможність сконцентруватися на тому, що їм нецікаво. Розвиток пам'яті учнів обумовлюється передусім запам'ятовуванням того, що пов'язано з їх інтересами, потребами і планами на майбутнє, що пов'язане з певними емоціями.

В інтелектуальному дозріванні основна роль належить розвитку мислення, яке стає системним, логічним та поступово трансформується в когнітивну модель світу, що стає основою формування світогляду. У старший підлітковий період інтенсивно формується самооцінка, виникає потреба пізнати себе як особистість, бурхливо розвивається самосвідомість. Високий рівень розвитку самосвідомості викликає інтерес до власної особистості як неповторної, із власними думками, переживаннями, почуттями, поглядами й оцінками. У підлітків формуються основні риси особистості, відбувається становлення характеру, поведінка обумовлюється критичністю, прагненням висловити власне судження. Особистісна нестабільність у старшому підлітковому віці проявляється у боротьбі протилежних рис та прагнень. Для підлітків у цей період характерні: реакція емансипації (тип поведінки, через яку підліток хоче вийти з-під

опіки дорослих), реакція захоплення (інтелектуально-естетичні; тілесно-мануальні; накопичення; азартні; лідерські), реакція групування з однолітками (бажання належати до певної групи), реакція відмови (пасивно-оборонний тип реакції опозиції).

Аналіз особливостей фізичного та психічного розвитку у старшому підлітковому віці дає підстави стверджувати, що вікові особливості розвитку учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти є найважливішою обов'язковою умовою яку необхідно враховувати під час організації їх фізичного виховання. Здійснення фізичного виховання учнів через відповідні організаційно-диференційовані та особистісно-зорієнтовані психолого-педагогічні технології з урахуванням вікових особливостей розвитку означеної категорії осіб надасть можливість отримати позитивні результати в процесі формування фізичної підготовленості майбутніх кваліфікованих працівників.

Дослідженням розвитку фізичного виховання в закладах підготовки робітничих кадрів в обраних хронологічних межах встановлено, що організація фізичної підготовки учнів здійснювалась із врахуванням їх вікових особливостей розвитку. Так, у досліджуваній історичний період достатньо ефективно функціонувала програма нормалізації фізичної активності й оздоровлення широких верств населення – всесоюзний фізкультурно-спортивний комплекс «Готовий до праці й оборони» (який включав комплекс «Будь готовий до праці та оборони» (БГПО). Комплекс ГПО у період свого існування 1931–1991 рр. багаторазово видозмінювався, удосконалювався й коригувався відповідно до вимог часу та суспільства, досягнень науки з фізичного виховання. Найбільш істотні зміни відбулися в комплексі ГПО у 1934, 1939, 1946, 1955, 1959, 1972, 1985 і 1988 роках.

Всі варіанти комплексу ГПО будувалися за віковим принципом. Вікові групи, які включалися у варіанти комплексів ГПО різних історичних періодів, відповідно до вікових фізичних можливостей отримували свій щабель, для якого встановлювалися теоретично та практично обґрунтовані вимоги та нормативи.

Дослідивши становлення та розвиток комплексу ГПО (п. 2.2), зміни, які відбувалися в ньому за період існування, можна зробити

висновок, що всі варіанти комплексу ГПО охоплювали вікову категорію підлітків, до якої належали учні навчальних закладів професійно-технічної освіти України. Наприклад: *комплекс ГПО (1934 р.)* – БГПО (13-16 років); *комплекс ГПО (1940 р.)* – БГПО (14-17 років), ГПО – чоловіки (17-41 рік і старші) та жінки (17-33 роки й старші); *комплекс ГПО (1959 р.)* – БГПО (14-15 років), ГПО 1-го ступеня – юнаки та дівчата (16-18 років), з 1966 року був введений щабель «Готовий до захисту Батьківщини» (ГЗБ) – тільки для юнаків (16-18 років); *комплекс ГПО (1972 р.)* – 2-ий щабель – «Спортивна зміна» – підлітки (14-15 років); 3-тій щабель – «Сила і мужність» – юнаки та дівчата (16-18 років); *комплекс ГПО (1985 р.)* – 2-ий щабель – «Спортивна зміна» – підлітки (14-15 років); 3-тій щабель – «Сила і мужність» – юнаки та дівчата (16-18 років); *комплекс ГПО (1988 р.)* – ГПО 1 щабеля – для учнів 9 – 10 (11) класів школи, профтехучилищ, середніх спеціальних навчальних закладів, працюючої молоді до 18-річного віку.

Нормативи означених щаблів комплексів ГПО формувалися із врахуванням морфо-функціонального розвитку організму підлітків та вікової динаміки рівня їх фізичних якостей.

У досліджених програмах з фізичного виховання учнів ПТУ прямо вказується, що комплекс ГПО фактично є основою змісту фізичної підготовки учнів впродовж усіх років навчання та нормативною основою програми фізичного виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти. (Додаток Ц.1), (Додаток Ц.2). На його підґрунті формувалися програми з фізичного виховання у означених установах, в основу яких через перенос з комплексу ГПО, закладалися теоретично та практично обґрунтовані вимоги щодо організації фізкультурно-спортивної роботи з врахуванням вікових особливостей фізичного розвитку учнів підліткового віку. У закладах професійно-технічної освіти програми з фізичного виховання тісно погоджувалися з переліком контрольних вправ та нормативів, що входили в комплекс ГПО, а уроки фізичного виховання учнів ПТУ фактично були підготовкою до складання норм ГПО.

Вікові особливості розвитку учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України також враховувалися в організації фізичного виховання через створену систему диференційо-

ваного підходу щодо дозування навантаження на уроках з фізичної культури в залежності від стану морфо-функціонального розвитку та здоров'я учнів.

Так, відповідно до вимог наказу Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) СРСР від 9 листопада 1966 № 826 «Про заходи щодо подальшого розвитку лікувальної фізичної культури і лікарського контролю за фізичним вихованням населення» всі учні під час прийому до училища проходять обов'язковий медичний огляд. Учні, які не пройшли лікарського огляду, до занять фізичними вправами не допускаються [35, с. 44]. На підставі даних про стан здоров'я та фізичного розвитку учні розподілялися для занять фізичними вправами на медичні групи: *основну, підготовчу, спеціальну*.

Зокрема у програмі з фізичного виховання учнів міських та сільських профтехучилищ 1971 року визначено категорії підлітків, які зараховуються до означених медичних груп. *До основної медичної групи* відносили учнів без відхилень у стані здоров'я, а також, що мають незначні відхилення у стані здоров'я при достатньому фізичному розвитку. Учня цієї групи дозволяються заняття з навчальної програми в повному обсязі, здача всіх навчальних норм і вимог, заняття одним із видів спорту та участь у спортивних змаганнях. *До підготовчої медичної групи* відносили учнів без відхилень у стані здоров'я, а також, що мають незначні відхилення у стані здоров'я при недостатньому фізичному розвитку. Вони виконують вимоги програми за умови поступового освоєння рухових навичок і умінь, що становлять для організму підвищене навантаження. До спортивних змагань учні цієї групи допускаються тільки з дозволу лікаря. *До спеціальної медичної групи* відносили учнів, у стані здоров'я яких є певні відхилення постійного або тимчасового характеру, які не є протипоказанням до виконання навчальної та виробничої роботи, але потребують обмеження фізичних навантажень. Заняття з цією групою учнів проводяться за програмою, але з обмеженнями залежно від характеру наявних відхилень у стані здоров'я та захворювань [35, с. 45]. У додатку № 2 програми фізичного виховання учнів міських та сільських профтехучилищ 1971 року визначено примірні показники для призначення медичної групи за деяких відхилень у стані здоров'я учнів [Там само, с. 46].

З часом критерії, згідно із якими учнів відносили до певної медичної групи, були дещо скориговані. Так, відповідно до Положення про лікарський контроль за особами, які займаються фізичною культурою і спортом, затвердженому Міністерством охорони здоров'я СРСР (Наказ МОЗ № 986 від 04.10.77) учні розподілялися для занять фізичними вправами на основну, підготовчу та спеціальну медичні групи наступним чином:

До основної групи належали учні, які не мали відхилень у стані здоров'я, і підлітки з незначними морфо-функціональними відхиленнями, але з достатнім рівнем фізичної підготовленості. Учні, віднесені до цієї групи, можуть займатися в спортивних секціях і брати участь у будь-яких інших фізкультурних заходах. Однак для занять в спортивних секціях та участі у спортивних змаганнях обласного рівня необхідні додаткове медичне обстеження та висновок лікаря-спеціаліста з лікарського контролю за учнями, що займаються фізкультурою і спортом. *До підготовчої групи* належали підлітки, які мали морфо-функціональні відхилення, відстаючі від своїх одноліток з фізичного розвитку або мають деякі хронічні захворювання. Учні, віднесені до цієї групи, мають виконувати програму фізичного виховання з певними обмеженнями. У процесі роботи з такими учнями педагогам не слід давати повного навантаження, вимагати складання залікових нормативів, допускати до участі в спортивних змаганнях. *У спеціальній групі* займалися підлітки, які мали значні відхилення у стані здоров'я, але були допущені до навчання в профтехучилищі. Учнів цієї групи не можна було допускати до виконання спільної програми з фізичного виховання. Вони мали займатися за особливими програмами, в яких передбачався оздоровчий вплив фізичних вправ. Для осіб з порушеннями постави необхідна була організація занять з фізичної культури, спрямованих на корекцію наявних відхилень (Додаток X). В міру покращення здоров'я учнів, їх переводили із спеціальної групи в підготовчу, а потім – в основну. Переведення учнів з однієї медичної групи в іншу здійснювалося лікарем на основі щорічних обстежень і при достроковому поданні на додаткове обстеження.

Організація проведення занять з учнями спеціальної медичної групи мала свої особливості, які визначалися у спеціальних

розділах програм фізичного виховання учнів ПТУ. Так, у програмі фізичного виховання учнів міських та сільських профтехучилищ 1971 року визначено, що завданнями фізичного виховання учнів, віднесених за станом здоров'я до спеціальної медичної групи, є поліпшення загального стану здоров'я; відновлення порушених хворобою функцій організму; компенсація окремих втрачених функцій [35, с. 47].

З часом завдання фізичного виховання учнів, віднесених до спеціальної медичної групи були розширені. Так, у комплексній програмі фізичного виховання учнів середніх професійно-технічних училищ 1986 року були визначені наступні завдання: поліпшення загального стану здоров'я, навчання рухових умінь і навичок; відновлення порушених функцій організму; компенсація окремих втрачених функцій; навчання раціонального дихання; виховання правильної постави; залучення до ефективної участі в суспільно корисній праці.

Комплектування спеціальних медичних груп проводилися лікарем за умови обов'язкової участі керівника (викладача) фізичного виховання. Списки учнів спеціальних груп склалися викладачем і затверджувалися директором професійно-технічного училища та оголошувалися на педагогічній раді. Навчальні заняття учнів спеціальних медичних груп планувалися окремо від основного навчального розкладу, проводилися керівником фізичного виховання і були обов'язковими. Відповідали за відвідування учнями занять з фізичного виховання майстри виробничого навчання. Спеціальні медичні групи створювалися чисельністю не більше 10-15 учнів. Навчальні заняття фізичними вправами у означених групах організовувалися і по можливості проводилися на свіжому повітрі за спеціальною програмою з розрахунку 2 заняття на тиждень, тривалістю до 45 хвилин. Основною формою роботи з фізичного виховання з учнями спеціальної групи був урок.

Практичні заняття з учнями спеціальної медичної групи не зводилися до занять на зразок лікувальної фізкультури, а носили комплексний характер. У доборі засобів і методик дотримувалися основних принципів фізичного виховання: поступовості, систематичності, доступності, різнобічності.

Для учнів, які займалися у спеціальній медичній групі, навчальні нормативи не встановлювалися. Контрольні вимоги розробляв викладач (керівник) фізичного виховання за погодженням з лікарем. За виконання контрольних вимог, а також під час відвідування не менше 80 відсотків усіх навчальних годин за рік учням виставлявся залік. При цьому оцінювалася якість виконання вправ, уміння поєднувати рухи з раціональним диханням, освоєння найпростіших елементів програмного матеріалу і старанність.

У проведенні ранкової фізичної зарядки та виробничої гімнастики учні спеціальної медичної групи могли займатися разом з основною за умови попереднього інструктажу про показання і дозування вправ. Самостійні заняття фізичними вправами проводилися учнями спеціальної медичної групи за рекомендацією лікаря.

У проведенні занять з фізичного виховання зі спеціальною медичною групою велика увага приділялася контролю за станом здоров'я учнів, який здійснювався з урахуванням суб'єктивних і об'єктивних даних. Облік цих даних здійснювався учнями в щоденнику самоконтролю. Викладач фізичного виховання один раз в тиждень зобов'язаний перевіряти щоденники самоконтролю і у визначенні навантаження враховувати самопочуття учня.

Учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти, які перенесли гострі захворювання або загострення хронічних захворювань, тимчасово звільняли від занять фізичними вправами. Звільнення дозволялося виключно лікарем (Табл. 1.1). Дослідженням також встановлено, що психічні властивості учнів старшого підліткового віку також враховувалися в організації процесу фізичного виховання в навчальних закладах професійно-технічної освіти України⁶.

⁶ Варіативне застосування принципів, методів, способів та прийомів, з врахуванням психічних особливостей підліткового віку, які обиралися викладачем у ході проведення уроку з навчального предмету «Фізична культура», викладено у п. 2.4.

Таблиця 1.1

**Терміни (приблизні) відновлення занять фізичними
вправами після деяких гострих захворювань***

п/п	Діагноз	Термін допуску до занять фізкультурою після перенесеного захворювання	Примітка
1	2	3	4
1.	Ангіна	2–4 тижні	У наступний період остерігатися охолодження (лижі, плавання)
2.	Гострий отит	2–4 тижні	
3.	Гострий катар верхніх дихальних шляхів, гострий бронхіт	1–3 тижні	
4.	Пневмонія, плеврит	1–2 місяці	
5.	Грип	2–4 тижні	
6.	Гострі інфекційні захворювання	1–2 місяці	При задовільних результатах функціональної проби серця (20 присідань)
7.	Гострий нефрит	2 місяці	Обов’язково продовження лікувальної гімнастики, розпочатої у період лікування
8.	Гепатит інфекційний	8–12 місяців	
9.	Апендицит	1–2 місяці (після операції)	
10.	Переломи кісток кінцівок	1–3 місяці	
11.	Струс мозку	2 місяці і більше (до одного року)	У залежності від тяжкості стану та характеру травми

* Складено автором [35, с. 49]

Отже, спираючись на матеріали дослідження, можна зробити висновок, що вікові особливості фізичного та психічного розвитку учнів навчальних закладах професійно-технічної освіти були важливою та обов’язковою умовою, яку враховували в організації їх фізичного виховання.

Фізичне виховання учнів навчальних закладів системи профтехосвіти України базувалося на відповідних організаційно-диференційованих та особистісно-зорієнтованих психолого-педагогічних технологіях, які були побудовані із рахуванням вікових особливостей розвитку означеної категорії осіб, що надавало можливість отримувати позитивні результати у процесі формування фізичної підготовленості майбутніх кваліфікованих працівників.

1.4. Професійно-прикладна фізична підготовка – важлива складова фізичного виховання у навчальних закладах підготовки робітничих кадрів

Одним з основних факторів, що сприяє соціалізації молоді є професійне становлення особистості, яке набуває особливої актуальності під час навчання молоді в закладах професійно-технічної освіти України. Впродовж навчального періоду відбувається професійна соціалізація молодої людини – процес занурення у професійне середовище, засвоєння правил, норм та вимог професійної діяльності. Основним чинником професійного становлення і розвитку особистості є виховання, в тому числі й фізичне виховання, яке є обов'язковим компонентом професійно спрямованого соціалізуючого процесу. У процесі фізичного виховання використовуються розроблені комплекси фізичних вправ у комбінації із силами природи і гігієнічними факторами для формування спеціальних знань, рухових умінь та навичок, виховання фізичних якостей і різнобічного вдосконалювання організму відповідно до вимог суспільства.

Як відзначалось у п. 1.2 (Рис. 1.1.), у відповідності до історичної практики та теорії, фізичне виховання класифікується за наступними напрямками: загальне фізичне виховання, професійно спрямоване та спортивно спрямоване фізичне виховання. Різновидом фізичного виховання є *професійно спрямоване*, яке має забезпечувати характер і той рівень фізичної готовності, який потрібний молодій людині в конкретному виді трудової діяльності. Зміст професійно спрямованого фізичного виховання зумовлений вимо-

гами до особистості фахівця, насамперед до його фізичної і психічної підготовленості, які у свою чергу тісно пов'язані із специфікою професійної діяльності.

У процесі професійно спрямованого фізичного виховання в навчальних закладах професійно-технічної освіти з метою формування фізичних якостей працівника, важливих для обраного виду трудової діяльності, здійснюється спеціалізована фізична підготовка, яку прийнято називати професійно-прикладною фізичною підготовкою. Проблема розвитку професійно-прикладної фізичної підготовки молоді і зокрема учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти не є новою. Багато змістовних та методологічних аспектів цього питання опрацьовано у роботах Ю. М. Антошківа, В. В. Белиновича, І. Г. Бондаренко, А. М. Горчакова, В. А. Кабачкова, Л. П. Матвеева, О. І. Подлесного, С. А. Полієвського, Р. Т. Раєвського, Р. В. Римика, С. В. Халайджі, О. Шевцова та ін.

Використання засобів фізичної культури, яке сприяло засвоєнню виробничих професій, було введено у професійну школу ще в 1891 році П. Ф. Лесгафтом, який зазначав: «Впроваджуючи фізичну освіту в професійну школу, ми маємо на увазі досягти мистецтва в ремеслі». Теорію професійної спрямованості фізичного виховання розвивав послідовник П. Ф. Лесгафта професор В. В. Гориневський, педіатр, гігієніст, один з перших учених в галузі фізичного розвитку та виховання, лікарського і педагогічного контролю, який створив концепцію професійно профільованого фізичного виховання.

Перші кроки до створення системи фізичних вправ, направлених на підготовку молоді до праці, були зроблені в 1923 році. У першій програмі фізичного виховання і трудових навичок пролетарської культури, розробленій А. А. Зікмундом, здійснена спроба надати фізичному вихованню професійно-трудова (прикладна) спрямованість. Основні недоліки цієї програми полягали в тому, що в ній рекомендувалося замінити фізичні вправи імітацією трудових рухів або стандартними робочими прийомами і позами. У згаданий історичний період І. В. Соколовим (1902–1974) були підготовлені організаційно-методичні розробки з питань професійної спрямованості фізичної підготовки. Так, у 1922 році І. В. Соколов опублікував методичну розробку «Система трудової гімнастики», однак

запропонована ним система була недостатньо ефективною для фізичного виховання, оскільки фізичні вправи також підмінялися імітацією трудових рухів і навчанням типових робочих прийомів. На час видання своєї системи І. В. Соколов працював у Центральному інституті праці (ЦІП) при Всесоюзній центральній раді професійних спілок (ВЦРПС).

Центральний інститут праці при ВЦРПС був організований у 1920 році і функціонував до 1940 року. Першим і беззмінним керівником ЦІП був О. К. Гастев (1882–1939 рр.). За відому «антирадянську діяльність» О. К. Гастев був розстріляний у 1939 році. Основним напрямком діяльності ЦІПа були проблеми раціоналізації прийомів і методик праці, підготовки робітничих кадрів. ЦІП розробив на основі доктрини «трудова установка» О. К. Гастева оригінальну технологію професійного навчання – «систему ЦІПа», орієнтовану на стандартизовану, прискорену, програмовану і масову підготовку кваліфікованих робітників. Ця система була заснована на навчанні робочих певним, найраціональнішим трудовим прийомом виготовлення продукції на основі поділу операцій на прийоми і рухи, вивчення їх і добору найраціональніших. Система ЦІПа використовувалася у підготовці інструкторів виробничого навчання, промислових адміністраторів, військових кадрів та інших, а також під час створення програм для шкіл ФЗУ і профшкіл. Розроблені ЦІПом форми рухової культури з'явилися прототипом сучасної виробничої гімнастики і професійно-прикладної фізичної підготовки. Методичні матеріали, напрацьовані ЦІПом, за наявності ряду хибних положень стали вихідними для подальшої розробки цього напрямку в системі фізичного виховання.

Завдання створення фізичної підготовки з урахуванням професійного профілю майбутніх фахівців набувало ваги в перших державних програмах з фізичного виховання для технічних навчальних закладів. Так, у «Типовій програмі і матеріалах з фізичної культури для вищих навчальних закладів, технікумів та робфахів» 1931 року, у складанні якої взяли участь відомі фахівці фізичного виховання та лікарі В. В. Гориневський, Л. В. Геркан і ін., вказувалося на необхідність деталізації програм для окремих галузей освіти. Починаючи з 1959 року, необхідність професійно-прикладної фізичної підготовки

була відображена у програмах фізичного виховання усіх видів професійно-технічної школи, у тому складі і в закладах підготовки робітничих кадрів. У програмах фізичного виховання учнів професійно-технічних училищ (1959 р., 1960 р., 1963 р.) вказувалося на необхідність здійснювати фізичне виховання з урахуванням особливостей праці майбутніх фахівців.

Однак практичні рекомендації з ППФП вперше з'явилися лише у «Програмі фізичного виховання учнів міських та сільських професійно-технічних училищ (із рекомендаціями з професійно-прикладної фізичної підготовки)», яка в 1971 році була видана Державним комітетом Ради Міністрів СРСР з професійно-технічної освіти та затверджена Постановою Президії Центральної Ради ВДСТ «Трудові резерви» №27 від 3 травня 1972 року. Такі рекомендації з професійно-прикладної фізичної підготовки учнів міських та сільських професійно-технічних училищ (1971 р.) були підготовлені В. А. Кабачковим, С. А. Полієвським, А. Н. Шелудьковим. У розробці використовувалися матеріали науково-методичної ради ЦР ВДСТ «Трудові резерви» (опорні пункти), Всесоюзного науково-дослідного інституту фізичної культури та інших організацій, що працювали над темою «Фізичне виховання учнів системи профтехосвіти», в також науковців В. В. Беліновича, Д. Н. Васьківського, В. І. Жигачова, Р. І. Жученко, Г. М. Кедрової, Г. А. Коваль, Г. П. Маркової, Р. І. Михайлової, Б. С. Паригіна, Р. Т. Раєвського, Н. Я. Сидоренко.

В усіх наступних програмах з фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти, які були прийняті у 1977 р., 1982 р., 1986 р. та у 1989 р., передбачені рекомендації з професійно-прикладної фізичної підготовки з відповідним коригуванням форм, засобів ППФП та поповненням класифікації опрацьованих робітничих професій. Велику роль у становленні та розвитку ППФП у навчальних закладах професійно-технічної освіти відіграли вчені В. В. Белінович, С. А. Полієвський та В. А. Кабачков. Так, у 1964 році при Центральній раді Всесоюзного добровільного товариства «Трудові резерви» під керівництвом доктора педагогічних наук В. В. Беліновича була утворена науково-методична рада з фізичного виховання учнів ПТУ. Відділ фізичного виховання ВДСТ «Трудові резерви» за безпосередньою участю НМР організував

опорні пункти науково-дослідної та методичної роботи, одними з основних завдань яких були розробка системи професійної фізичної підготовки майбутніх молодих робітників, узагальнення та поширення передового досвіду роботи з розвитку фізичної культури та масового спорту в професійних училищах різного профілю. Саме у цей історичний період професор В. В. Белінович зробив одне з перших науково-теоретичних обґрунтувань професійно-прикладної фізичної підготовки молоді. Він наголошував, що зміст професійно-прикладної фізичної підготовки має складати звичайні фізичні вправи і види спорту. Професійно-прикладна фізична підготовка має бути органічною частиною загальної програми фізичного виховання і здійснюватися не відокремлено, а в єдності та взаємозв'язку із загальними завданнями фізичного виховання.

У 1967 році відбулася I Всесоюзна науково-практична конференція ВДСТ «Трудові резерви» за підсумками досліджень науково-методичної ради з фізичного виховання учнів ПТУ у 1965 та 1966 роках. У подальшому Всесоюзні науково-практичні конференції стали проводитися регулярно із широким залученням вчених і передових педагогів, що значно допомагало співробітникам ВДСТ «Трудові резерви» у методичному забезпеченні як урочної, так і позанавчальної фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи в ПТУ.

Особливе значення для розвитку ППФП у навчальних закладах професійно-технічної освіти мали чисельні наукові розробки щодо професійної прикладності фізичного виховання вчених С. А. Полієвського (професор, доктор медичних наук) і В. А. Кабачкова (професор, доктор педагогічних наук), які були учнями В. В. Беліновича. Зокрема монографія згаданих вчених «Професійно-прикладна фізична підготовка учнів у середніх ПТУ». У 1982 році монографія була відзначена золотою медаллю Комітету з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР, як краща науково-методична робота року з фізичної культури і спорту. В. А. Кабачков та С. А. Полієвський в основу своєї концепції поклали наступні складові: теорію закономірностей переносу тренуваності та адаптації організму людини як природно-наукової основи професійно-прикладної фізичної підготовки; характеристики і класифікацію професій у поєднанні із завданнями професійно-

прикладної фізичної підготовки; добір видів спорту та їх елементів для професійно-прикладної фізичної підготовки; добір фізичних вправ для розвитку професійно важливих якостей (Рис. 1.3).

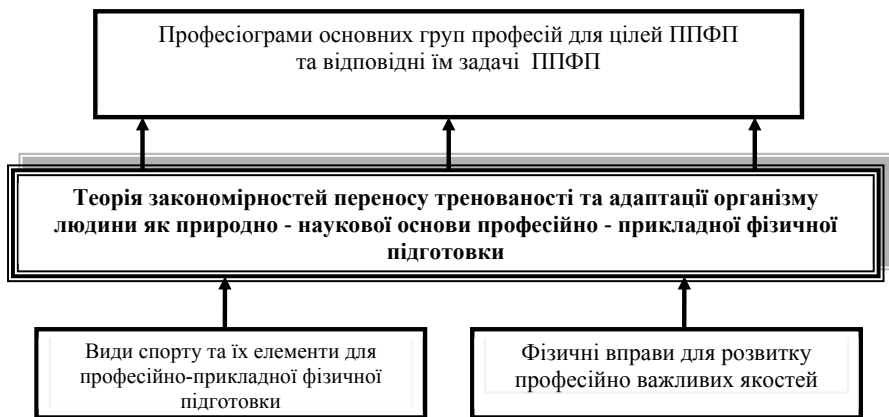

Рис. 1.3. Модель концепції ППФП в навчальних закладах професійно-технічної освіти *

*Складено автором [35, с. 55]

У своїх наукових розробках В. А. Кабачков та С. А. Полієвський відзначали, що застосування засобів фізичної культури та спорту для професійної підготовки має ґрунтуватися на явищі «переносу тренуваності». При цьому має використовуватися ефект тренувань в одних видах діяльності для покращення результатів інших, які спеціальному тренуванню не піддавалися. У поняття «переносу тренуваності» вкладалися поняття переносу як фізичних якостей, так і рухових навичок. За В. А. Кабачковим та С. А. Полієвським, перенос фізичних якостей поділяють: на однорідний (однієї і тієї ж якості) та різнорідний (покращення однієї якості після тренування іншої). Перенос може бути прямим, коли тренування одного руху одночасно покращує виконання іншого руху або непрямим, коли фізичні якості створюють лише передумови для розвитку інших.

Також вчені виділяють взаємний перенос (при якому відбувається двосторонній вплив) та односторонній (при якому вплив здійснюється тільки в одному напрямі) (Рис. 1.4.).

Рис. 1.4. Класифікація видів переносу фізичних якостей

Аналізуючи теорію переносу рухових навичок, зазначимо, що в основі механізму впливу занять фізичними вправами на позитивну професійну діяльність лежить явище переносу навичок та вмінь, сформованих в одному виді людської діяльності в іншу.

Перенос навичок та вмінь поділяють на два види: перенос у навчанні – вплив уже наявних навичок та вмінь однієї діяльності на оволодіння навичками в іншій; перенос навичок та вмінь у функціонуванні – вплив видів здобутих навичок на результати виконання іншої діяльності, яка раніше була добре засвоєна (Рис. 1.5.).

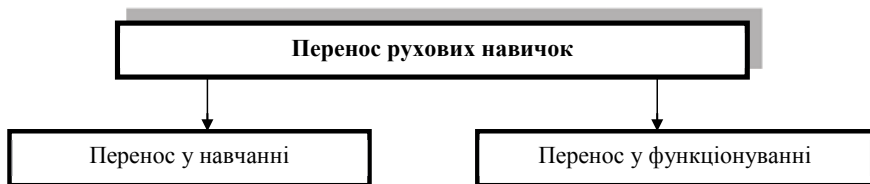

Рис. 1.5. Класифікація видів переносу рухових навичок *

*Складено автором [35, с. 57]

На думку В. А. Кабачкова та С. А. Полієвського, професійно-прикладна ефективність фізичної культури та спорту ґрунтується на трьох видах впливів:

1. Різномірний перенос тренуваності. Йдеться про пристосування (адаптацію) до мікрокліматичних умов виробництва та підвищення стійкості до професійних шкідливих умов (шуму, вібрації тощо).

2. Перенос навичок: перенос загального рухового досвіду; спеціальний перенос із запам'ятовуванням вправи на засвоєння виробничого руху та операції.

3. Однорідний перенос тренуваності. Засобами спорту прагнуть покращити ті фізичні якості учнів, які перш за все необхідні в конкретній вузькій специфічній професійній діяльності.

Наступною складовою концепції В. А. Кабачкова та С. А. Полієвського є професіограма для мети ППФП. На думку авторів цієї концепції, прикладність фізичного виховання має базуватись на професіографії – сукупності всіх знань, які відносяться до описово-технічної та психофізіологічної характеристик різних професій.

У загальному вигляді професіограма для мети ППФП має включати три розділи: описовий, що охоплює характеристику виробничого процесу з описом прийомів роботи, характеристикою типових аварій та травм, організацією праці; санітарно-гігієнічний, що містить опис санітарних умов праці (мікроклімат, вимоги до освітлення, вентиляції) та професійних шкідливих умов (загазованості, задимлення, рівня шуму та вібрації, тощо). Автори вважають, що необхідно враховувати не лише місцеві особливості, але й типові, притаманні професії взагалі; вимоги до фізичних якостей, навичок і психофізіологічних функцій як в процесі роботи, так і в процесі виробничого навчання. Їх важливо розмішувати за порядком значимості в першу чергу для процесу навчання професії, при цьому виявляти необхідний рівень розвитку є бажаним, але не обов'язковим аспектом роботи та професіограми.

Кінцевим підсумком професіологічного дослідження В. А. Кабачкова та С. А. Полієвського стало виявлення завдань ППФП. Вченими були створені професіограми основних груп професій та відповідні їм за метою ППФП, які можна було розповсюдити на всі споріднені професії.

Наступним етапом формування дієвої моделі ППФП в закладах професійно-технічної освіти, на думку В. А. Кабачкова та С. А. Полієвського, були визначення та добір професійно-прикладних видів спорту та їх елементів, що важливо і на сучасному етапі розвитку суспільства. Вченими був запропонований рекомендаційний перелік видів спорту, які мали професійну прикладність для основних професій народного господарства:

Професії вугільної та гірничорудної промисловості:

1. Машиніст вугільного комбайна – гімнастика, боротьба, баскетбол.
2. Електрослюсар шахтного устаткування – гімнастика, боротьба.
3. Машиніст шахтних електровозів – спортивні ігри (баскетбол, настільний теніс).

Будівельні професії:

1. Штукатури-муляри – спортивна гімнастика.
2. Столяри-теслі – вільна боротьба, кульова стрільба, теніс, ручний м'яч.
3. Монтажники будівельних конструкцій – спортивна гімнастика, акробатика, стрибки у воду і на батуті.
4. Каменярі – гімнастика, лижі.
5. Машиністи баштових кранів – спортивна гімнастика, баскетбол.
6. Бульдозеристи – баскетбол, гімнастика.

Професії металістів-верстатників:

1. Токарі, фрезерувальники, шліфувальники – легка атлетика, спортивна ходьба, біг на середні дистанції.

Професії точних і тонких ручних робіт:

1. Збирачі годинникових механізмів, радіоламп, креслярі – баскетбол, волейбол, ручний м'яч, настільний теніс.

Професії текстильного виробництва:

1. Ткалі, прядильниці – легка атлетика (біг), баскетбол.

Професії транспорту:

1. Помічник машиніста тепловоза – гімнастика, баскетбол.
2. Електромонтер контактних і високовольтних електрифікованих залізниць – гімнастика.
3. Тракторист-машиніст широкого профілю – легка атлетика (біг).
4. Автослюсар – боротьба, гімнастика, штанга, веслування, ручний м'яч.

5. Автоелектрик – настільний теніс, баскетбол, волейбол.
6. Професії водного транспорту – акробатика, стрибки на батуті, стрибки у воду, гімнастика, плавання.
7. Механіки-водії бавовнозбиральних комбайнів – легка атлетика, біг на середні та довгі дистанції, фехтування.

Професії целюлозно-паперового виробництва:

1. Кислотчики, варщики, сіткарі, пресувальники, сушильники, накатники, каландровщики – легка атлетика.

Професії, пов'язані з роботою в нагрівальних умовах:

1. Підручний сталевара, горновий, вальцовщик, штампувальник по гарячому штампуванню – легка атлетика (біг на середні та довгі дистанції), фехтування.

Професії нафто- і газовидобутку:

1. Буровики нафтових і газових свердловин – літні та зимові багатоборства ГПО, легка атлетика, важка атлетика, гонки, туризм [35, с. 59].

Одночасно, В. А. Кабачковим та С. А. Полієвським були опрацьовані фізичні вправи та методичні прийоми, які на їх думку, є ефективним засобом розвитку та вдосконалення професійно важливих фізичних якостей та психологічних функцій. Ці вправи призначалися для застосування у всіх формах організації занять з ППФП, які передбачені програмою фізичного виховання учнів у закладах професійно-технічної освіти. У своєму методичному посібнику «Професійно прикладна фізична підготовка учнів у середніх ПТУ» В. А. Кабачков та С. А. Полієвський опрацювали і дали перелік вправ з методикою їх виконання, а саме: вправи в русі, вправи на гімнастичній лавці, вправи на гімнастичній стінці, вправи для різних частин тіла, вправи для всього тіла, вправи на розвиток сили м'язів, вправи з обтяженням масою власного тіла, вправи на розвиток загальної та статичної витривалості (м'язів спини і черевного преса), вправи для розвитку швидкості рухів, вправи на розвиток швидкості реакції і орієнтування в просторі, вправи на розвиток уваги, рухливі ігри та естафети, вправи для розвитку координації, точності рухів і м'язових зусиль, вправи на формування правильної постави і вдосконалення стійкості стояння в вертикальній позі, вправи для розвитку якостей необхідних для

роботи в умовах висоти і вузької опори, вправи на вдосконалення вмінь розслабляти м'язи, вправи на розвиток стійкості до виконання робіт у вимушених позах, вправи для розвитку дихального апарату, вправи на виховання стійкості організму до теплових впливів, вправи на розвиток гнучкості.

На основі створених професіограм для професійно-прикладної фізичної підготовки, відповідних їм завдань ППФП, а також добору видів спорту, їх елементів та фізичних вправ для ППФП автори опрацювали практичні рекомендації для конкретних робітничих професій. Такі рекомендації були складені за наступною схемою (Рис. 1.6.): особливості професійної діяльності; завдання ППФП під час навчання професії; засоби та методи вирішення поставлених завдань.

Рис. 1.6. Структура рекомендацій з ППФП для різних робітничих професій*

*Складено автором

У програмі з фізичного виховання учнів міських та сільських професійно-технічних училищ 1971 року було рекомендовано схеми ППФП для 9 професій. Наводимо схему ППФП для професії токаря.

Професія токаря одна з найпоширеніших на сучасному виробництві. Основні робочі операції виконуються в положенні стоячи. Обробка деталей на верстаті не вимагає значних фізичних зусиль. Вона характеризується різноспрямованими і узгодженими рухами рук, значною напругою зорового і рухового аналізаторів. Затиск заготовки (різців) і зняття деталі вимагають загальної напруги м'язів тулуба і кінцівок. Під час виконання операцій токарь знаходиться в строго визначеній позі – стоячи зігнувшись, зсутулившись і нахилившись у бік. Часта повторюваність і тривалість вимушених робочих положень призводить до перенапруження м'язів тулуба і ніг і до стомлення зору. Частою причиною травм є відсутність необхідної координації рухів, неправильний напрямок зусиль.

Завдання професійно-прикладної фізичної підготовки для цієї професії є наступні: розвиток витривалості до статичних навантажень; розвиток координації рухів; вдосконалення функції зорового аналізатора.

Для виконання цих завдань пропонувалися наступні засоби:

- Гімнастика – вільні вправи, що складаються з узгоджених рухів рук і ніг і виконуються в заданому ритмі і темпі. Вправи на перекладині, стан з висів, упорів, змішаних висів і упорів, переходів з вису в упор і назад, різних махів, оборотів і зіскоків;

- Вправи з тенісними м'ячами – підкидання і ловля різними способами, жонглювання м'ячами в різних положеннях;

- Легка атлетика – спортивна ходьба і різновиди ходьби;

- Спортивні ігри – баскетбол, волейбол, футбол (з переважним виконанням індивідуальних завдань).

У «Програмі фізичного виховання учнів міських та сільських професійно-технічних училищ (із рекомендаціями з професійно-прикладної фізичної підготовки)», яка була видана у 1971 році В. А. Кабачковим та С. А. Полієвським, були запропоновані рекомендації ППФП з 9 видів робітничих професій, складених за розробленою ними схемою. Враховуючи незавершеність та неповноту класифікації рекомендацій ППФП за професіями, в програмі фізичного виховання учнів ПТУ 1977 року професії були згруповані за ознакою галузі народного господарства і усього було виділено 9 професійних груп.

Підсумком роботи по створенню всеосяжної класифікації стала класифікація робітничих професій для нової програми фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти 1981 року. Класифікація була розроблена Всесоюзним науково-дослідним інститутом професійно-технічної освіти і складається з 7 груп професій, об'єднаних за великою чисельністю ознак, основними з яких були фізичні якості, робочі рухи та пози, професійно важливі аналізаторні функції, психофізіологічні якості та гігієнічні фактори праці.

У Комплексній програмі фізичного виховання учнів середніх професійно-технічних училищ 1986 року, затвердженої Держаним комітетом Ради Міністрів СРСР з професійно-технічної освіти та Центральною Радою ВДСТ «Трудові резерви» були запропоновані рекомендації ППФП з 10 груп робітничих професій. Програми з професійно-прикладної фізичної підготовки склалися із врахування загальних вимог для всіх професій і спеціальних вимог, що впливають з особливостей характеру майбутньої професійної діяльності учнів.

Загальні вимоги для всіх професій визначалися фізичною готовністю до високопродуктивної праці в будь-якій професійній діяльності через міцне здоров'я та різнобічну рухову підготовку. Ці завдання вирішувалися засобами загальної фізичної підготовки, передбаченими загальною програмою.

Спеціальні програмні вимоги з професійно-прикладної фізичної підготовки розроблялися кожним професійно-технічним училищем самостійно відповідно до профілю підготовлюваних ним спеціалістів. У розробці цих вимог виходили зі специфічних зв'язків фізичного виховання з працею, що обумовлювалися особливостями професійної діяльності.

Під час розробки загальних та спеціальних програмних вимог з професійно-прикладної фізичної підготовки орієнтувалися на формування наступних якостей та навичок:

- *Загальна витривалість* виробляється за допомогою вправ, які виконуються переважно в помірному і середньому темпі, з тривалою роботою великих м'язових груп, активною діяльністю всіх функцій організму і викликають стомлення; прискорене пересу-

вання, тривалий біг на місцевості, подолання смуги перешкод, пересування на лижах, плавання, спортивні ігри, веслування.

- *Сила і силова витривалість* розвиваються багаторазовим виконанням вправ, що вимагають значної і максимальної напруги м'язів: піднімання тягарів, силові вправи на гімнастичних снарядах, виконувани на кількість разів, прийоми боротьби.

- *Швидкісна витривалість* розвивається через тривалі швидкісні вправи: біг на дистанцію 200 – 400 м, багаторазове пробігання коротких відрізків з невеликими перервами, пересування на лижах, плавання, біг з прискореннями, а також швидкісні вправи в стані стомлення.

- *Швидкість* розвивається під час виконання швидкісних і швидкісно-силових вправ: біг на дистанцію до 100 м, перебіжки, спортивні ігри, стрибки, метання, подолання перешкод.

- *Спритність* виробляється виконанням складних за координацією вправ, що вимагають швидкого перемикання від одних точно узгоджених дій решти при змінній обстановці: вправи на гімнастичних снарядах і стрибки, акробатичні вправи, подолання перешкод, спортивні ігри, стрибки в воду, спуски, повороти і стрибки на лижах, єдиноборство з партнером.

- *Емоційна стійкість, сміливість і рішучість* розвиваються під час виконання вправ, що містять елементи ризику і небезпеки: пересування на значній висоті по вузькій опорі, стрибки в глибину, через широкі та глибокі перешкоди, вправи на гімнастичних снарядах, що включають стійки, перекиди, зіскоки та опорні стрибки; акробатичні вправи, стрибки у воду, спуски і стрибки на лижах, єдиноборство з партнером.

- *Ініціативність і винахідливість* виробляються в процесі спортивних ігор, в різних єдиноборствах, у бігу з орієнтуванням, виконанням дій за раптовими командами і сигналами.

- *Наполегливість* розвивається багаторазовим виконанням вправ з великим фізичним навантаженням, застосуванням змагального методу, виконанням вправ в умовах значних психічних напружень на тлі втоми.

- *Здатність діяти точно і вправно в умовах фізичної і психічної напруги* вироблялася виконанням вправ, що вимагають високої

точності (метання гранати, пересування по вузькій або хиткій опорі, подолання складних перешкод), особливо після інших дій, пов'язаних з великим фізичним навантаженням (біг, крос, марш-кидок, марш на лижах), виконанням комплексних вправ на смузі перешкод і на гімнастичному майданчику; участю у спортивних іграх і змаганнях.

- *Здатність до успішної діяльності в умовах обмеженої рухливості* підвищувалася використанням довготривалого бігу, прискореного пересування різними способами, греблі, ходьби на лижах, тривалого плавання, а також виконанням спеціальних комплексів фізичних вправ.

- *Здатність до впевнених дій на великій висоті при обмеженій площі опори* розвивалася лазінням на велику висоту, ходінням по обмеженій площі опори на висоті, стрибками у воду, вільними вправами з швидкими поворотами і нахилами тулуба, а також обертанням і нахилами голови.

- *Стійкість до перевантажень* досягалася виконанням вправ, пов'язаних з тривалою напруженою м'язів живота в поєднанні з грудним диханням, стрибками, бігом на короткі та середні дистанції.

- *Стійкість до заколихування* формувалася у ході тренувань на гімнастичних снарядах, виконання вільних та акробатичних вправ із швидкими поворотами тулуба, обертання і нахилами голови.

- *Стійкість до перегрівання* досягалася виконанням вправ, що супроводжуються значним теплообміном (тривалий біг, марш-кидок, спортивні ігри), виконанням вправ в протигазі і захисному одязі, а також проведенні фізичної підготовки при високій температурі (20-25 °C і вище).

- *Здатність до широкого розподілу та швидкого переключення уваги* вдосконалювалася в процесі спортивних ігор, виконання комплексних дій, з подоланням перешкод, переповзання, перебіжками, пересування на лижах по сильно пересіченій місцевості.

- *Просторове орієнтування* вдосконалювалося через виконання стрибково-акробатичних і гімнастичних вправ, спортивних ігор, стрибків у воду (з вишки).

Професійно-прикладна фізична підготовка ґрунтувалася на системі прикладних фізичних вправ. В залежності від завдань

ППФП фізичні вправи в програмах фізичного виховання учнів ПТУ поділялися на наступні групи: *профільовані загальнорозвиваючі вправи, підготовчі вправи, підвідні вправи, вправи в фонових діях, вправи типу робочих дій.*

Профільовані загальнорозвиваючі вправи. До загальнорозвиваючих вправ відносили будь-які фізичні вправи, які призначені для загального різнобічного фізичного розвитку. Вони застосовувалися і в прикладних цілях, носили профільований характер, тому добиралися з урахуванням професійних особливостей фізичної підготовки учнів.

Підготовчі вправи. Відрізняються від загальнорозвиваючих своєю специфічністю, тому іноді їх називають спеціальними. Завдання цих вправ – розвиток спеціальних фізичних якостей, необхідних для успішного оволодіння певними професійними навичками. Спеціальні фізичні якості – це ті ж сила, швидкість, витривалість, спритність, але в своїх специфічних поєднаннях і зі своїми особливостями. Правильний вибір підготовчих вправ залежав від того, як точно були визначені ці спеціальні якості і які з них вважалися провідними.

Підвідні вправи. Застосування підвідних вправ засновувалося на можливості переносу навичок. Найдоцільніші такі підвідні вправи, основу яких складали рухи або їх окремі частини, що входять до складу професійних робочих рухів. Було бажано, щоб ці вправи виконувалися в середовищі, максимально наближеному до виробничих умов.

У якості загальнорозвиваючих, підготовчих і підвідних можуть застосовувалися одні й ті ж вправи. Ці назви вказують на призначення вправ, а не на зміст названих трьох груп вправ.

Вправи в фонових рухах. У складних вправах розрізнялися фонові і провідні дії. Від фонових дій багато в чому залежала якість провідних рухів і дій. Вважалося, що чим досконаліший фоновий рух, тим вільніше, легше і з більшим ефектом виконуються провідні дії. Це пояснювалося тим, що під час автоматизації фонових рухів свідомість ніби звільняється від безпосереднього контролю за ними, тому увага концентрується на провідних діях, на якісному їх виконанні.

Вправи типу робочих дій. Деякі робочі дії однакові за структурою і характером з фізкультурними, спортивними діями. Прикладом трудових дій працівників водного транспорту слугували плавання і веслування, як професійні рухові навички. Особливе місце займали імітаційні вправи. Вважалося, що вони допомагали опановувати форму означених рухів (їх амплітуду і напрям). У прикладній фізичній підготовці імітаційні вправи не повинні були займати великого місця, вони корисні лише в окремих випадках.

Створена система ППФП для навчальних закладів професійно-технічної освіти була спрямована на формування в учнів усвідомлення необхідності підготовки до майбутньої трудової діяльності, прищеплення учням спеціальних знань, рухових навичок і фізичних якостей прикладного характеру відповідно профілю майбутніх фахівців.

Перед прикладною фізичною підготовкою в професійно-технічних училищах ставилися відповідні завдання (Рис. 1.7.). Завдання прикладної фізичної підготовки здійснювалися на навчальних заняттях з фізичного виховання (уроках) під час проведення фізкультурних заходів у режимі навчального і робочого дня, у процесі масових фізкультурно-оздоровчих (ранкова гігієнічна гімнастика, гімнастика до занять, фізкультурна пауза) і спортивних заходів.

Для виконання завдань прикладної фізичної підготовки було рекомендовано використовувати всі форми організації занять фізичними вправами та здійснювати їх у єдності з іншими завданнями фізичного виховання.

У програмах з фізичного виховання учнів ПТУ з метою організації прикладної фізичної підготовки було рекомендовано наступне: включати в програму занять прикладні вправи; відводити більшу кількість часу на найбільш важливі в прикладному відношенні групи вправ; проводити спеціальні заняття з прикладних вправ; вести заняття так, щоб можна було виконувати і завдання відповідні прикладним задачам; надавати перевагу тим масовим фізкультурним та спортивним заходам, які можна використувати з прикладною метою.

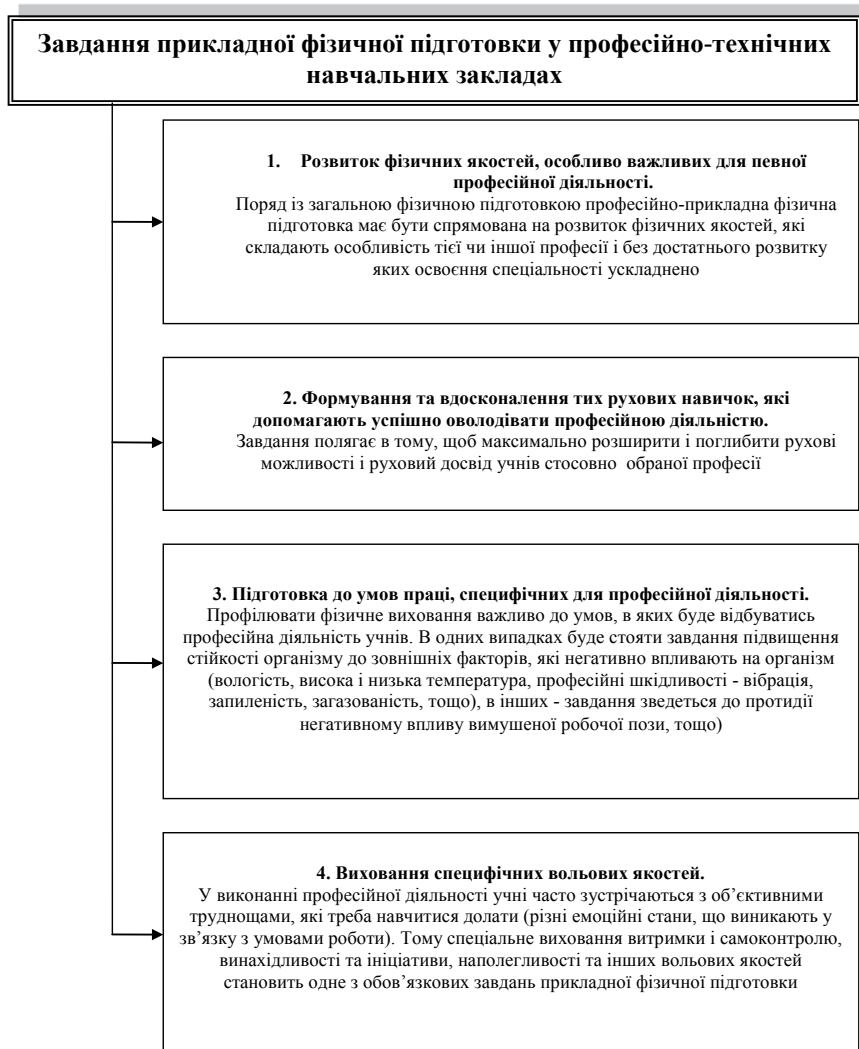

Рис. 1.7. Завдання прикладної фізичної підготовки у професійно-технічних навчальних закладах

У програмних рекомендаціях визначалося, що професійно-прикладна фізична підготовка може здійснюватися:

а) у процесі загальної фізичної підготовки на обов'язкових заняттях через включення спеціальних вправ професійно-прикладного характеру;

б) на спеціально організованих факультативних заняттях, якщо за своїм змістом професійно-прикладна підготовка виключає застосування інших форм занять;

в) в процесі застосування ранкової та виробничої гімнастики, включаючи в комплекс вправ професійно-прикладного характеру;

г) у позанавчальний час на секційних заняттях з видів спорту, що забезпечували формування потрібних для певної професії рухових навичок і фізичних якостей.

Основною організаційною формою фізичного виховання, в процесі якого найефективніше здійснювалася ППФП вважався урок. Урок фізичного виховання проводився в процесі теоретичного навчання два рази на тиждень тривалістю по 45 хвилин. У розкладі занять уроки фізкультури було рекомендовано рівномірно розосереджувати по різних днях тижня, за можливості з перервою в один-два дні. Проведення їх у перші й останні години навчального дня було не рекомендовано, бо це знижувало позитивний вплив на працездатність учнів. Здвоєні уроки допускалися лише під час проведення занять з лижної підготовки.

Залежно від обсягу ППФП уроки фізкультури поділялися на комплексні та спеціалізовані. Комплексні уроки мали підготовчу частину тривалістю 8–15 хв., основну – 25–30 хв., заключну – 3–5 хв. Моторна щільність – 60–80 відсотків. На ППФП відводилося 20–40 відсотків від загального часу уроку. В основній частині уроку допускалися короткотривалі фізичні навантаження на рівні ЧСС 160–180 скор. / хв.. Спеціалізовані уроки мали моторну щільність 80–100 відсотків і відрізнялися високою інтенсивністю; підготовча і заключна частини уроку подовжувалися 15–20 хв. кожна за рахунок включення вправ ППФП. Основна частина уроку була спрямована на формування фізичних навичок та на вдосконалення професійно значущих фізичних якостей. Частота проведення уроків – один-два рази в місяць (Додаток X).

Вправи ППФП також включалися у *факультативні заняття*. Вони проводилися за спеціальним розкладом щотижня в обсязі двох годин на першому курсі навчання і по одній годині на наступних (в групах чисельністю не менше 25 учнів). Навчальні групи для факультативних занять формувалися з учнів, які не займалися в

спортивних секціях. Такі заняття проводилися із загальної фізичної підготовки, а також за видами спорту які стимулювали краще освоєння учнями обрану робітничу професію.

Ранкова гігієнічна гімнастика (зарядка). Проводилася щодня в домашніх умовах, гуртожитку (в добре провітреному приміщенні) або на відкритому повітрі і складалася з комплексу фізичних вправ загальнорозвиваючого та професійно-прикладного характеру. Тривалість зарядки – 20–30 хв., з них для ППФП відводилось 5–7 хв. Комплекси фізичних вправ мали розроблятися керівниками фізичної підготовки училища з урахуванням специфіки кожної професії. В гуртожитках зарядку проводили громадські інструктори.

Метою *вступної гімнастики* перед початком занять в училищі і до роботи на виробництві було прискорення входження учнів в навчальну або виробничу діяльність. Висна гімнастика проводилася в рекреаціях, коридорах, навчальних приміщеннях, на майданчиках на відкритому повітрі під керівництвом викладача, фізорга групи чи майстра виробничого навчання і тривала 10–12 хв. Комплекси вправ вступної гімнастики містили поряд з загальнозміцнюючими вправами три-п'ять спеціальних вправ для тих груп м'язів, які переважно мали брати участь у майбутній роботі. Розроблялись ці комплекси керівником фізичної підготовки. Замість вступної гімнастики було рекомендовано один раз на тиждень проводити спеціалізовану гімнастику, яка складалася з вправ, розвиваючих професійно важливі фізичні якості та рухові навички.

Фізкультурні хвилинки під час теоретичного навчання складалися з виконання трьох-п'яти вправ для тих груп м'язів, які переважно піддавалися статичному навантаженню (м'язи спини, живота, ніг), та однієї-двох вправ спеціалізованого характеру (ППФП). Час проведення – на 20-25-й хвилині кожної години теоретичного заняття (уроку). Проводив фізкультхвилинки викладач або фізорг групи.

Фізкультурна пауза в процесі виробничого навчання в училищі і на базовому підприємстві (виробнича гімнастика) мала за мету зняття втоми, підвищення працездатності з одночасним формуванням професійно значущих навичок. Проводилася фізоргом групи (цеху базового підприємства) або майстром виробничого

навчання через кожні 2–2,5 години виробничого навчання, а також по мірі вираженого стомлення учнів тривалістю 5–10 хв., з яких 2–3 хвилини було рекомендовано відводити на спеціалізовані вправи ППФП. Комплекс вправ розроблявся керівником фізпідготовки. За наявності несприятливих виробничих факторів (шум, вібрація, запиленість, наявність у повітрі хімічних і токсичних речовин, дискомфортний мікроклімат) фізкультурна пауза мала проводитися поза виробничим приміщенням, тобто в місцях, спеціально відведених для відпочинку.

Масові фізкультурно-оздоровчі та спортивні заходи у позанавчальний час доповнювали навчальну роботу і проводилися з метою подальшого розвитку фізичних якостей, вдосконалення умінь і навичок, підготовки учнів до виконання норм «ГПО», виховання специфічних якостей, важливих для освоєння обраної професії.

Ця форма фізичного виховання реалізовувалася в процесі занять в спортивних секціях і під час спортивних змагань. Участь в змаганнях допомагала вдосконалювати фізичні якості та прикладні навички в умовах спортивної боротьби. За ступенем «прикладності» вони поділялись: на спортивні змагання, де побічно накладалась специфічна особливість певної професійної діяльності); на спортивно-прикладні змагання, які відрізнялися виконанням спеціальних фізичних вправ, специфічних для конкретної професії).

Заняття в спортивних секціях ВДСТ «Трудові резерви», спортивних клубах і колективах фізкультури базових підприємств або за місцем проживання контролювалися керівником фізичної підготовки. Рекомендації щодо вибору виду спорту виходили з професійно-прикладної спрямованості, яка була корисною для подальшої професійної діяльності (Додаток Х).

Також була створена система перевірки успішності учнів з прикладної фізичної підготовки. У систему навчальних нормативів включалися показники з прикладної фізичної підготовки у вигляді конкретних фізичних вправ, рухових навичок з оцінкою їх виконання. Такими нормативами були, наприклад, лазіння і повзання для шахтарів, рівновага на підвищеній опорі для будівельників-монтажників, точність рухів для текстильників тощо.

Програмою з фізичного виховання була встановлена диференційована оцінка складання навчальних нормативів: «5», «4», «3», «2». Такої ж системи оцінки дотримувалися і під час складання прикладних нормативів. Рівні розвитку фізичних якостей оцінювалися не балами, а часом, метричними мірами, кількістю повторень і подібними конкретними величинами. Процес оцінювання складання нормативів спрямовувався в два русла: по-перше, порівнювали початкові (вихідні) і наступні (повторні) дані учня (за різницею судили про динаміку розвитку фізичних якостей); по-друге, відповідно до отриманих даних складали ранговий ряд учнів, за якими визначались місця в ряду, кращі і гірші.

У підсумковому обліку викладач виставляв бальну оцінку, в поточному – зазвичай обмежувався оціночним судженням: «правильно», «добре» або «неправильно», «погано». Перевірка і оцінка рівня прикладної фізичної підготовленості учнів вважалися обов'язковими, тому що цим визначалася спеціальна спрямованість фізичного виховання.

Для вимірювання розвитку фізичних якостей, необхідних для професійної діяльності користувалися пробами призначеними для масового обстеження і для визначення якісних особливостей рухової діяльності. Проводити їх рекомендувалося в такому порядку: проба на силу, гнучкість, швидкість, швидкісно-силових якостей, м'язову витривалість. Перед пробю на витривалість потрібна невелика перерва для відпочинку (1-2 хв).

М'язова сила: а) ручна динамометрія (динамометр – стандартний, медичний); б) станова динамометрія (динамометр – стандартний, медичний гак закріплюється на підставці (або на підлозі).

Гнучкість (рухливість суглобів): а) рухливість в плечових суглобах (проба полягає у викручуванні рук назад; Прилад для виміру: палиця довжиною 1,5 м, розмічена на сантиметри); б) гнучкість хребетного стовпа (проба полягає в нахилі тулуба вперед; прилад – лава з вимірювальною планкою.

Швидкість рухів (проба складається з рухів рук вгору та вниз).

Швидкісно-силова якість (для дослідження швидкісно-силової якості застосовувався стрибок у висоту з місця. Вимірювальний прилад – стрибомір конструкції В.М. Абалакова).

М'язова витривалість (проба полягає в утриманні гантелей в руках, піднятих в сторони. Гантелі для юнаків – 2 кг кожна, для дівчат – по 1,5 кг).

Крім наведених проб загального характеру, в деяких випадках виникала необхідність застосовувати спеціальні проби. Вони добиралися відповідно до особливостей майбутньої виробничої діяльності учнів.

Отже, матеріали наукового дослідження дають можливість стверджувати, що професійно спрямоване фізичне виховання в закладах підготовки робітничих кадрів як різновид фізичного виховання учнівської молоді було обов'язковим компонентом комплексного процесу формування соціального та професійного потенціалу майбутнього кваліфікованого робітника і вважалося необхідним для включення його у соціальне оточення з метою ефективної професійної самореалізації. Професійно спрямоване фізичне виховання мало забезпечувати відповідний рівень фізичної готовності, потрібний молодій людині в конкретному виді майбутньої трудової діяльності.

У процесі професійно спрямованого фізичного виховання в навчальних закладах професійно-технічної освіти з метою формування фізичних якостей працівника, важливих для обраного виду трудової діяльності, здійснювалася спеціалізована фізична підготовка, яку прийнято називати професійно-прикладною фізичною підготовкою.

Основними факторами, які обумовлювали завдання, зміст та структуру професійно-прикладної фізичної підготовки учнів у закладах професійної підготовки робітничих кадрів були види, форми, умови і характер праці; режим праці та відпочинку; особливості динаміки працездатності працівників у процесі трудової діяльності; характер професійних захворювань.

Особливе значення для розвитку ППФП у навчальних закладах професійно-технічної освіти мали чисельні наукові праці щодо професійної прикладності фізичного виховання вчених В. В. Беліновича (доктор педагогічних наук) та його учнів С. А. Полієвського (професор, доктор медичних наук) і В. А. Кабачкова (професор, доктор педагогічних наук).

Так, В. А. Кабачков та С. А. Полієвський створили унікальну модель ППФП учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти, в основу якої поклали концепцію, що складалась з наступних елементів: теорії закономірностей переносу тренуваності та адаптації організму людини як природно-наукової основи професійно-прикладної фізичної підготовки; характеристики і класифікації професій у поєднанні із завданнями професійно-прикладної фізичної підготовки; добір видів спорту та їх елементів для професійно-прикладної фізичної підготовки; добір фізичних вправ для розвитку професійно важливих якостей. Вищезгадані вчені на основі створених професіограм професійно-прикладної фізичної підготовки, відповідних завдань ППФП, а також добору відповідних видів спорту, їх елементів та фізичних вправ для ППФП, розробили практичні рекомендації для конкретних робітничих професій. Ці рекомендації містили: обґрунтування особливостей професійної діяльності; завдання ППФП у навчанні професії; засоби та методи розв'язання поставлених проблем.

Рекомендації з ППФП для різних робітничих професій розроблені за концепцією В. А. Кабачкова та С. А. Полієвського, починаючи з 1971 року, були включені до всіх програм з фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти та стали теоретико-методичною основою професійно спрямованого фізичного виховання у підготовці фахівців робітничих професій.

Отже, підбиваючи підсумки першого розгляду, стверджуємо, що важливою та обов'язковою умовою, яка враховувалась у організації фізичного виховання в навчальних закладах професійно-технічної освіти України у досліджуваний історичний період були вікові особливості розвитку учнів. По-перше, на основі комплексу ГПО, який був побудований за віковим принципом, формувалися програми з фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах, в основу яких методом переносу з ГПО закладалися теоретично та практично обґрунтовані вимоги щодо організації фізкультурно-спортивної роботи з врахуванням вікових особливостей фізичного розвитку учнів підліткового віку.

По-друге, вікові особливості розвитку учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України також враховува-

лися в організації фізичного виховання через створену систему диференційованого підходу щодо дозування навантаження на уроках з фізичної культури. В залежності від стану морфо-функціонального розвитку та здоров'я учні профтехучилищ розподілялися для урочних занять фізичними вправами на медичні групи – основну, підготовчу, спеціальну.

Отже, фізичне виховання учнів навчальних закладів системи профтехосвіти України у досліджуваний історичний період базувалося на відповідних організаційно-диференційованих та особистісно-зорієнтованих психолого-педагогічних технологіях, які були побудовані з урахуванням вікових особливостей розвитку означеної категорії осіб. Саме це надавало можливість отримувати позитивні результати в процесі формування фізичної підготовленості майбутніх кваліфікованих працівників. Значний внесок у розвиток ППФП зробили вчені В. В. Белінович та його учні С. А. Полієвський і В. А. Кабачков. Ці науковці створили унікальну модель ППФП учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти, в основу якої поклали теорію закономірностей переносу тренуваності та адаптації організму людини як природно – наукову основу професійно-прикладної фізичної підготовки. На основі створених професіограм для цілей професійно-прикладної фізичної підготовки та відповідних їм завдань ППФП, а також добору видів спорту, їх елементів та фізичних вправ для ППФП, були розроблені практичні рекомендації для конкретних робітничих професій. Рекомендації містили: особливості професійної діяльності, завдання ППФП у навчанні професії, засоби та методи вирішення поставлених завдань. Рекомендації з ППФП для різних робітничих професій, розроблені за концепцією В. А. Кабачкова та С. А. Полієвського, починаючи з 1971 року були включені до всіх програм з фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти та стали у подальшому теоретико-методичною основою професійно спрямованого фізичного виховання у підготовці фахівців робітничих професій.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (1950-1990 рр.)

Становлення та розвиток фізичного виховання учнів у закладах професійної підготовки робітничих кадрів безумовно відбувалися у форматі еволюції системи професійно-технічної освіти України. На кожному історичному етапі розвитку системи професійно-технічної освіти створювалися відповідні умови, які впливали на процес зародження та розвитку інституту фізичного виховання учнів у закладах підготовки робітничих кадрів. Окрім того, як показали результати дослідження, процес упровадження фізичного виховання учнів у систему професійно-технічної освіти був пов'язаний не тільки з історичними подіями, які обумовлювали професійно освітні потреби суспільства, а й із розвитком такого соціального інституту як фізкультурний рух України. Еволюція фізкультурного руху України в окремі історичні періоди були визначальними в процесі розвитку фізичного виховання у закладах підготовки робітничих кадрів України.

Доречно відзначити, що зміни системи професійної освіти та фізкультурного руху України по-різному впливали на розвиток фізичного виховання в закладах підготовки робітничих кадрів. На окремих історичних етапах створювалися сприятливі умови для динамічного розвитку системи фізичного виховання учнів у означених закладах, на інших етапах цей процес уповільнювався.

Комплексне дослідження еволюції системи професійно-технічної освіти та фізкультурного руху України, здійснене через призму оцінки соціально-історичних умов, які фактично були визначальними чинниками їх розвитку, надає можливість виокремити етапи розвитку та особливості організації фізичного виховання учнів у закладах професійної підготовки робітничих кадрів.

2.1. Етапи розвитку фізичного виховання в навчальних закладах підготовки робітничих кадрів у контексті еволюції професійно-технічної освіти та фізкультурного руху України

Історія розвитку систем професійної підготовки робітничих кадрів України у XX столітті вивчалася багатьма науковцями-дослідниками. Вперше періодизацію історії професійної підготовки робітничих кадрів було розроблено А.Н. Веселовим в 1961 році і висвітлено в книзі «Профессионально-техническое образование в СССР: Очерки по истории среднего и низшего профтехобразования». Автор визначає наступні основні періоди становлення та розвитку системи професійно-технічної освіти в СРСР (у тому числі і в Українській РСР): 1) 1917-1920 роки; 2) 1921-1929 роки; 3) 1930-1940 роки; 4) 1941-1958 роки; 5) розпочався із часу прийняття Верховною Радою СРСР Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР (кінець 1958 року)... і триває нині. Цьому питанню присвячено публікації та фундаментальні праці вітчизняних науковців, О. М. Коханко, І. Л. Лікарчука, Н. Г. Ничкало, М. Ф. Пузанова, Г. І. Терещенка та інші.

Уперше періодизацію історії професійно-технічної освіти в Україні було визначено М. Ф. Пузановим та Г. І. Терещенко в 1980 році у науковій роботі «Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР». Автори визначали чотири періоди в історії професійно-технічної освіти: дореволюційний період (початок XIX ст. – жовтень 1917 р.); становлення радянської системи професійно-технічної освіти (1917-1940 рр.); становлення державної системи трудових резервів (1940-1959 рр.); подальше вдосконалення державної системи професійно-технічної освіти (1959-1980 рр.) [77, с. 4–5].

Уточнення періодизації історії розвитку систем професійної підготовки робітників в Україні зробив І. Л. Лікарчук. Внаслідок відповідних досліджень вчений окреслює наступні періоди в розвитку систем професійної підготовки робітничих кадрів в Україні:

перший період – 1880-ті рр. – 1920 р. У цей час було розпочато формування систем підготовки робітничих кадрів, масово відкривалися спеціалізовані професійні навчальні заклади, визначалися

головні засади їхньої діяльності. Ці системи були зруйновані подіями 1917 р. (революція в Росії), однак окремі заклади освіти існували практично в незмінному вигляді до 1920 р. за винятком тих, діяльність яких припинилася у зв'язку з першою світовою та громадянською війнами і господарською розрухою;

другий період – 1920-1929 рр. Створення і становлення української системи нижчої професійної освіти. Він закінчився прийняттям урядових і партійних рішень про уніфікацію освітніх систем Росії та України;

третій період – 1929-1940 рр. Підготовку робітничих кадрів було передано господарським наркоматам. Функціонували галузеві системи підготовки кваліфікованих робітників.

четвертий період – 1940-1959 рр. У цей час було створено державну систему трудових резервів, що забезпечувала потреби народногосподарського комплексу країни в кваліфікованих робітничих кадрах;

п'ятий період – 1959-1991 рр. Упродовж цього періоду відбулись утвердження єдиного типу закладів освіти, де здійснювалася підготовка робітничих кадрів – середніх профтехучилищ, перехід до єдиних навчальних планів і програм, інтеграція професійно-технічної та народної освіти в єдину систему;

шостий період – розпочинається з 1991 р., з часу проголошення незалежності України. У цей час тривають пошуки власного шляху розбудови системи професійно-технічної освіти, адаптація її до ринкової економіки, ухвалюється перший в історії України Закон «Про професійно-технічну освіту» [45, с. 65].

Систематизацію етапів розвитку системи професійної підготовки робітничих кадрів впродовж 1969-1994 років подано у дисертаційному дослідженні О. М. Коханко, в якому автор визначає наступні етапи розвитку підготовки кваліфікованих робітників із середньою освітою в професійно-технічних навчальних закладах України у досліджуваний період:

- 1) 1949-1968 роки – пошук шляхів поєднання загальноосвітньої та професійної підготовки;
- 2) 1969-1975 роки – перехід до підготовки кваліфікованих робітників із середньою освітою; створення Державного комітету

професійно-технічної освіти (1969 рік); заснування та становлення СПТУ як навчальних закладів нового типу.

3) 1976-1983 роки – вдосконалення змісту і форм організації навчально-виховного процесу в СПТУ; нормативно-правове забезпечення основних напрямків діяльності СПТУ.

4) 1984-1990 роки – утвердження СПТУ як єдиного типу ПТНЗ (професійно-технічних навчальних закладів); подальше вдосконалення нормативно-правової бази – прийняття положень про СПТУ, про базове підприємство, про виробничу практику, про класного керівника; впровадження нових навчальних програм; передача відомчих училищ до системи Держкомітету ПТО (професійно-технічної освіти) [41, с. 10].

Аналіз досліджень науковців з питання історії становлення та розвитку професійно-технічної освіти в Україні дає підстави стверджувати, що перші спроби впровадження окремих елементів фізичного виховання учнів в закладах професійної підготовки робітничих кадрів в Україні датуються кінцем XIX століття. На той час було розповсюджено ремісниче учнівство, яке здійснювалося в ремісничих школах, ремісничих майстернях, ремісничих притулках для бідних дітей і сиріт, у яких готувалися цехові ремісники різних спеціальностей. Окрім означених шкіл функціонували училища та школи для підготовки індустріальних робітників. У таких навчальних закладах достатня увага приділялась вивченню фізики, технології, механіки, креслення. Ці заклади функціонували у Києві, Харкові, Одесі, на Донбасі та Чернігівській губернії.

Одне з них, Харківське міське ремісниче училище, було відкрито 12 січня 1886 р. для обслуговування міського населення і задоволення потреб промислових підприємств, що розвиваються в місті. У Харківському училищі, в якому працювали прогресивні викладачі того часу, був проведений ряд досліджень навчального режиму. Вивчаючи стомлюваність учнів до кінця робочого дня, лікар училища Н. П. Прейс запропонував низку практичних заходів для оздоровлення і зміцнення їх організму. З початку 1890 р. за його пропозицією був введений новий предмет – гігієна і надання першої допомоги, а під час роботи в майстернях влаштовували перерву на 30 хвилин для *гімнастичних вправ* і давали в їдальні

кружку чаю з хлібом. Для поліпшення навчального режиму в класах годинні уроки з предметів були замінені 50-хвилинними, влаштовувалися обов'язкові 10-хвилинні перерви після кожного уроку [77, с. 23].

Проте, згадані школи з підготовки робітничих кадрів у своїй діяльності в основному керувалися більше принципом прибуткової експлуатації підліткової праці, ніж створенням повноцінної школи. Поодинокі спроби інтегрувати фізичні вправи у навчальний процес не ґрунтувалися на нормативному та програмно-методичному забезпеченні, мали епізодичний характер, тому наголошувати на початку впровадження фізичного виховання у навчальний процес закладів підготовки робітничих кадрів у цей історичний період було б безпідставним та передчасним.

На початку XX століття в Україні розпочато формування системи підготовки робітничих кадрів, масово відкривалися спеціалізовані професійні навчальні заклади, визначалися головні засади їхньої діяльності. На той час єдиної системи та навчальних програм фізичного виховання не існувало. Навчальним закладам у системі освіти було рекомендовано проводити гімнастику різних видів (сокольська, шведська, німецька, військова гімнастика та фізична освіта за системою П. Ф. Лесгафта). Міністерство народної освіти надавало перевагу застосуванню сокольської гімнастики. Проте училища та школи підготовки робітничих кадрів не були готові до введення гімнастики як навчальної дисципліни з причини відсутності кваліфікованих викладачів та матеріальної бази, але в окремих з них за ініціативою прогресивних педагогів були спроби впровадити передові системи фізичного виховання.

Так, як визначає Б. Голощапов, у Першому київському комерційному училищі фізичне виховання будувалося за програмою лікаря А. К. Анохіна. Основними засобами фізичного виховання дітей він пропонував рухливі ігри, різноманітні види гімнастики, елементи окремих видів спорту, проста ручна праця. А. К. Анохін рекомендував двічі на рік здійснювати контрольне тестування фізичної підготовленості та стану здоров'я дітей. На кожного учня заводилася медична карта, у якій фіксувалися показники здоров'я та фізичного розвитку.

Окремі спроби розвитку фізичного виховання у системі професійної освіти були зруйновані подіями 1917 року, коли після жовтневого перевороту в Росії на території України розпочалася виснажлива громадянська війна, господарська розруха і тривала наполеглива боротьба за владу. У нашій державі змінилося кілька урядів, кожен з яких намагався проводити власну освітню політику і, зокрема у напрямку професійної освіти.

Вироблення основних принципів у сфері радянської освітньої політики доводиться на період з березня 1918 р. по березень 1919 року. У червні 1918 р. декретом Ради Народних Комісарів РРФСР навчальні заклади, у тому складі і професійно-технічні, були передані у підвідомчість Народного комісаріату просвіти, яким було введено обов'язкову професійну підготовку підлітків віком 15-17 років, працюючих на фабрично-заводських, ремісничих, торгово-промислових та інших підприємствах. Для безпосереднього управління професійною підготовкою при Народному комісаріаті просвіти була створена секція професійно-технічної освіти, яка у січні 1920 р. була перетворена на Головний Комітет професійно-технічної освіти.

Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет 12 вересня 1918 року ухвалив «Положення про єдину трудову школу РРФСР». Відповідно в Україні було прийнято «Положення про єдину трудову школу Української РСР» для проведення в життя якого створюється спеціальна комісія при Народному комісаріаті просвіти УРСР. У 1918 р. Народний комісаріат просвіти РРФСР видав декрет про створення шкіл-клубів для підлітків, зайнятих на виробництві.

Призначення шкіл-клубів – долучати до теоретичних занять підлітків і організовувати їх дозвілля. Навчальні заняття рекомендувалося проводити по дві години п'ять разів на тиждень, а суботній вечір присвячувати кіно, хоровому співу, концертам, драматичним постановам. У школах, окрім російської мови, математики, фізики, викладалися спів, малювання, музика, *гімнастика*. Перші школи-клуби в Україні (Харків, Донбас) стали створюватися в кінці 1919 – на початку 1920 років. Успішно проводилися клубні заняття також у Харківських губернській текстильній школі-клубі та школі-клубі при заводі «Серп і Молот» і у Києві – в Шулявській районній

школі-клубі поблизу заводу «Більшовик». У 1920 р. були створені перші школи робітничої молоді, школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) – новий тип навчальних закладів професійно-технічної освіти [77, с. 33, 34].

У лютому 1921 року Головпрофосвітою РРФСР було розроблено і затверджено перше «Положення про заводське учнівство в металообробній промисловості». Тоді ж воно було розглянуто колегією Укрголовпрофосвіти і з невеликими редакційними поправками визнано таким, що діє і для шкіл України як «Положення про заводське учнівство металообробної промисловості» [Там само, с. 39].

У школи фабрично-заводського учнівства залучалися підлітки 14–18 років з освітою приблизного обсягу школи I ступеня. Терміни навчання в школах у 20-ті – початку 30-х рр. складали 2–4 роки. Навчальні плани включали загальнотехнічні (загальна технологія, креслення, машинознавство, механіка, матеріалознавство, організація виробництва тощо), спеціальні (спецтехнології, спецкурси) та загальноосвітні дисципліни. На виробниче навчання відводилося від 40 до 60% навчального часу. У школах підготовки робітничих кадрів належна увага приділялася загальноосвітній підготовці, однак *фізичне виховання* учнів ще не було передбачене навчальними планами. Так, М. Пузанов наводить приблизний навчальний план для підготовки фахівців з обробки металів (Таблиця 2.1) [77, с. 36].

В Україні у 20-х роках було створено оригінальну систему нижчої професійної освіти. Система підготовки робітничих кадрів була включена в єдину систему народної освіти України, що законодавчо було закріплено у «Кодексі законів про народну освіту в УРСР», який діяв з 2 листопада 1922 року. Визначена у цьому кодексі система шкільної освіти, яка існувала до 1930 року, включала наступні види шкільних закладів підготовки робітничих кадрів: професійна школа (15–17 р.); трудова семирічна школа (8–15 р.) з двома конценрами (I концентр – 4 роки, II концентр – 3 роки).

Таблиця 2.1

**Навчальний план (приблизний) професійно-технічної школи
для підготовки спеціалістів по обробці металів**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень по класах				Усього
	1	2	3	4	
1. Російська мова і література	6	2	2	2	12
2. Географія загальна	4	-	-	-	4
3. Географія промисловості	-	2	2	-	4
4. Історія культури, суспільства та професійного руху	3	2	1	1	7
5. Природознавство	2	2	-	-	4
6. Нова мова	2	2	2	2	8
7. Математика	5	5	4	3	17
8. Технічні розрахунки та використання довідників	-	-	1	1	2
9. Технічна фізика і хімія	2	2	2	-	6
10. Технологія матеріалів, інструменти, машини і обладнання	-	2	2	-	4
11. Механіка і опір матеріалів	-	2	-	-	2
12. Загальне машинознавство	-	-	2	-	2
13. Загальна електротехніка	-	-	-	2	2
14. Організація управління фабрично-заводським підприємством, 15. Рахівництво, ділова переписка та облік	-	-	1	2	3
16. Основи економічної політики та державного устрою	-	-	1	-	1
17. Професійна гігієна	-	-	1	-	1
18. Прикладне малювання	2	2	-	-	4
19. Креслення	2	2	4	4	12
20. Виготовлення робочих креслень	-	-	-	2	2
Разом	28	25	25	19	97
Практичні заняття в майстернях	16	17	17	21	71
Лабораторні заняття з фізики, хімії, спеціальним предметам, догляд за двигуном	-	2	2	4	8
Усього	44	44	44	44	176

Зокрема І. Л. Лікарчук визначає, що у період 1920-1929 років в Україні сформувалася багатотипова система закладів нижчої професійної освіти, у якій функціонувало 14 типів закладів освіти для підготовки робітничих кадрів (Рис. 2.1).

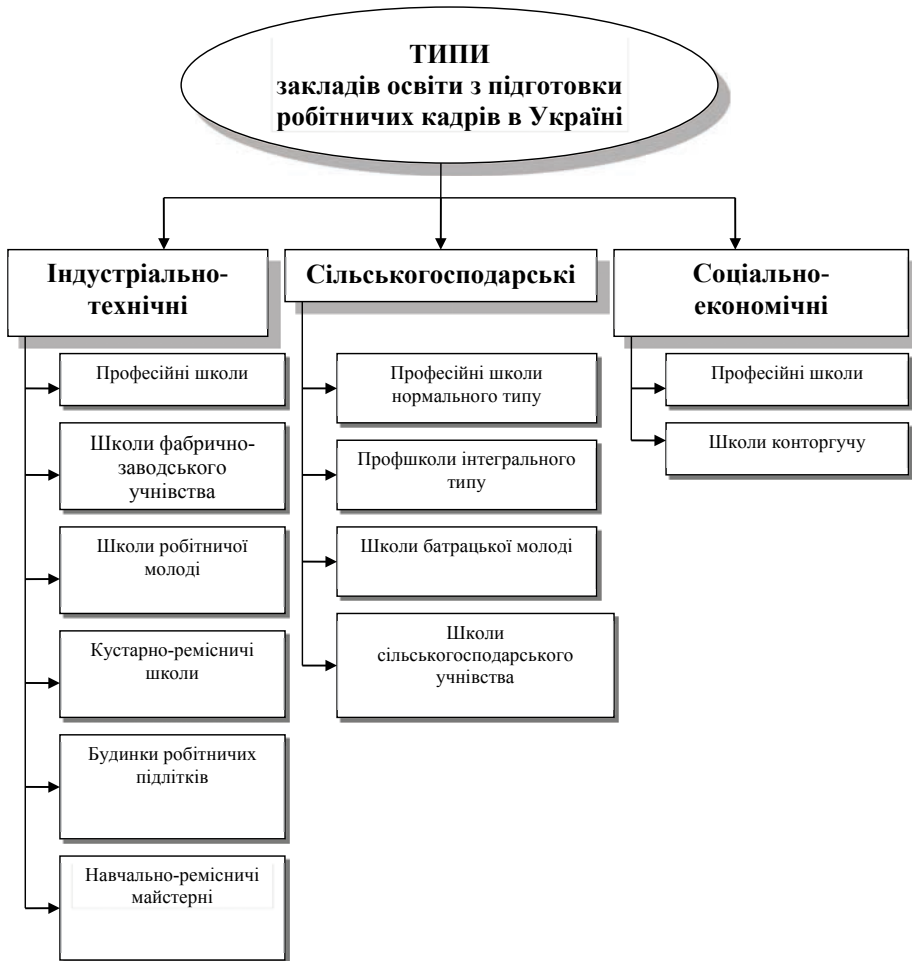

Рис. 2.1. Класифікація типів закладів освіти з підготовки робітничих кадрів в Україні (1920-1929рр.)

Джерело: складено автором на основі [45, с.160].

У названий історичний період, на фоні бурхливого розвитку фізкультурного руху в державі постійно розглядалося питання впровадження фізичного виховання у навчальні програми загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів. Так Вища Рада Фізичної Культури (ВРФК) при Всеросійському Центральному Виконавчому Комітеті (ВЦВК) на 1923–1924 навчальні роки ввела загальне обов'язкове викладання фізкультури у школах.

Але цей процес йшов дуже повільно, враховуючи економічні труднощі, нестачу гімнастичних залів і фахівців, невизначеність змісту і методів фізичної культури. В означений історичний період виникало багато підходів до з'ясування змісту та методів фізичної культури. Прихильники центризму у дитячому фізичному вихованні бачили розвиток фізичної культури у напряму ігрової діяльності. Представники медичного напрямку вбачали основи фізичного виховання в кондиційній гімнастиці, наголошуючи на тому, що лікувальна гімнастика може не тільки усунути можливість виробничих захворювань, але і створити зв'язки між процесом праці і фізичним вихованням. Прихильники гігієнічного напрямку доводили, що експлуатація і нездоровий спосіб життя минулого покоління закономірно послабили організм робітників та їх дітей, тому подальше навантаження, пов'язане з гімнастичною та спортивною діяльністю, призведе до підриву здоров'я.

Спеціальний напрям розвитку фізкультури представляв Комітет художнього фізичного виховання. У запропонованих формах були відкинуті буржуазні системи вправ, а замість них введені стилізовані форми робочих рухів (загрібання вугілля, пиляння, стругання та ін.) Основним змістом фізичної культури мали стати – гімнастика, спорт та рухливі ігри.

Державною вченою радою у 1927 році були розроблені перші єдині шкільні програми фізичного виховання, а у 1929 році Народний комісаріат просвіти РРФСР затвердив нові навчальні плани для шкіл II ступеня. За новими планами на фізичне виховання у школах відводилося по 2 години на тиждень. У 1927–1928 роках фізичне виховання було включено також в навчальні плани педагогічних і медичних вузів. У червні 1929 року декретом РНК (Рада народних комісарів) РРФСР фізичне виховання ввели як обов'яз-

ковий предмет у вищі навчальні заклади республіки, а з 1930 року воно стало обов'язковим предметом у всіх ВНЗ СРСР.

У цей історичний період, в контексті впровадження фізичного виховання в школах, в Україні склалися сприятливі умови для введення фізичного виховання у навчальні програми закладів професійної підготовки робітничих кадрів, а саме трудової семирічної школи та професійної школи, які входили на той час у систему шкільної освіти. Цей процес не отримав подальшого розвитку у зв'язку із структурно-відомчою реорганізацією системи нижчої професійної освіти України. Так у середині 20-х років освітня система почала спрямовуватися на уніфікацію та централізацію, утверджувалася авторитарна педагогіка, однодумність, одноманітність, формувався єдиний підхід до змісту освіти та організації системи радянської професійної школи на всій території СРСР.

Як визначає І. Л. Лікарчук самостійна система нижчої професійної освіти України припинила функціонування наприкінці 20-х рр., коли завершилися процеси уніфікації освітніх систем України та Росії, а підготовка робітничих кадрів стала компетенцією господарських наркоматів [45, с. 50].

Згідно Постанови РНК СРСР «Про школи фабрично-заводського учнівства» від 30 березня 1929 року систему підготовки робітничих кадрів було реорганізовано та передано в підпорядкування Вищих рад народного господарства СРСР та союзних республік.

Постановою ЦВК (Центральний виконавчий комітет) і РНК СРСР «Про встановлення єдиної системи індустріально-технічної освіти» від 11 вересня 1929 р. в Україні було впроваджено єдину систему професійно-технічної освіти, якою передбачалось три форми підготовки і перепідготовки кваліфікованих робітників: шкільне навчання, додаткова (курсова) освіта (для зайнятих на виробництві), заочне навчання та єдині типи навчальних закладів: школи ФЗУ та нижчі професійно-технічні школи [76, с. 12].

Школи фабрично-заводського учнівства створювалися для підготовки кваліфікованих робітників великої промисловості і спеціальних виробництв із молоді, яка мала броню, з терміном навчання від 2 до 3 років, які закінчили семирічні школи. Нижчі

професійно-технічні школи створювалися для підготовки робітників дрібної та кустарної промисловості, які закінчили чотирирічні школи, терміном навчання від 2 до 3 років.

З метою підвищення ефективності навчання в школах ФЗУ Радою народних комісарів СРСР було прийнято Постанову «Про заходи щодо покращення роботи шкіл фабрично-заводського учнівства, які знаходяться у віданні Вищих рад народного господарства СРСР та союзних республік» від 8 червня 1931 року. Заходами передбачалося, що у школи ФЗУ приймаються учні з 15-17 років, а для гарячих цехів та шкідливих професій з 17-18 років. Навчальний час мав розподілятися у рівних частках між виробничим та теоретичним навчанням. Спеціальним предметам виділялося 25% часу теоретичного навчання, соціально-політичним не більше 15%. Програма виробничого навчання мала бути ув'язана із промфінпланом цеху та спрямована на його виконання.

У 1933 році відбулася подальша реорганізація шкіл ФЗУ. Згідно з Постановою ЦВК та РНК СРСР «Про школи фабрично-заводського учнівства» від 15 вересня 1933 року (Додаток Б) була введена відомча підпорядкованість шкіл фабрично-заводського учнівства, безпосереднє управління якими покладено на керівників підприємств, а на Раду Народних Комісарів покладалося організаційне, методичне та фінансове забезпечення. У школи ФЗУ залучалися підлітки віком не молодше 15-16 років, які закінчили семирічну школу. Термін навчання було зменшено до 6 місяців – 1 року. Програми та навчальні плани шкіл фабрично-заводського учнівства формувалися з розрахунком того, щоб 80% всього навчального часу відводилося на безпосереднє навчання учня біля верстата за спеціальністю, а решту часу – на теоретичне навчання, безпосередньо пов'язане зі спеціальністю, що вивчається.

На фоні зменшення загального терміну навчання та перерозподілу навчального часу у бік збільшення виробничого навчання, введення *фізичного виховання* у програму підготовки робітничих кадрів у новостворених навчальних закладах було неможливим.

Незважаючи на значні успіхи в навчанні молодих робітників, школи ФЗУ як форма підготовки кваліфікованої робочої сили, себе вичерпали, перестали задовольняти потреби промисловості. Школи

ФЗУ фактично були цехами заводів і готували кадри тільки для тих підприємств, складовою частиною яких вони були, що унеможливило плановий перерозподіл підготовлених у школах ФЗУ робітників за галузями виробництва. Наркомати не здійснювали належного контролю за розвитком шкіл ФЗУ, внаслідок чого керівники підприємств, у віданні яких знаходилися школи, в основному використовували шкільні верстати і механізми для виконання виробничого плану, а не для навчальних цілей.

У визначений історичний період на фоні соціальних, економічних проблем та перебудови системи професійної освіти, питанню *фізичного виховання* майбутніх кваліфікованих робітників, безпосередньо в школах фабрично-заводського учнівства не приділялося належної уваги тому, що основною метою означених учнівських структур була спрощена та прискорена підготовка робітників на базі виробництва.

Але не дивлячись на те, що в період з початку 20-х до кінця 30-х років XX століття фізичне виховання так і не було введено у навчальні програми закладів підготовки робітничих кадрів, згаданий історичний період є дуже цікавим для дослідження фізичного виховання учнівсько-робітничої молоді в контексті розвитку фізкультурного руху в Україні. Саме в цей період розвитку фізкультурного руху зародилися та сформувалися основні форми та методи позанавчального фізкультурного виховання молоді. Тому розвиток окремих інститутів фізкультурного руху у поєднанні з теоретичними і практичними основами фізичного виховання у загальних середніх школах були основними передумовами та підґрунтям становлення системи фізичного виховання у закладах підготовки робітничих кадрів, яке почалося з введення у 1940 році фізичного виховання у навчальні програми згаданих закладів.

Фізкультурний рух у післяреволюційний період почав зароджуватися з моменту створення загального обов'язкового військового навчання «Всеобуч», яке було спрямоване на підготовку бойового резерву Червоної Армії. Для цього Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів 22 квітня 1918 р. видав декрет «Про обов'язкове навчання військовому мистецтву», згідно з яким кожен трудящий у віці від

18 до 40 років повинен був пройти курс військового навчання без відриву від виробництва. Жінки і підлітки допризовного віку (16-17 років) курс військового навчання проходили на добровільних засадах. Керівним органом «Всеобуч» стало головне управління військового навчання та формування резервних частин Червоної Армії. На місцях були створені військово-навчальні пункти при нових комісаріатах. Військове навчання включало в себе і фізичну підготовку – заняття гімнастикою і різними видами спорту. Воно формувалося за 96-годинною програмою.

Враховуючи те, що в програму загального обов'язкового військового навчання окрім військової входила і фізична підготовка, загальне управління фізкультурним рухом було делеговано «Всеобуч» через створення при його головному управлінні відділів фізичного розвитку і спорту.

З початком діяльності органи «Всеобуч» створюють на місцях новий тип фізкультурних організацій: військово-спортивні клуби при комісаріатах (за територіальним типом) та гуртки фізичної культури на фабриках, заводах та установах (за виробничим принципом). Це відкрило робітничій молоді можливість вступати у фізкультурні організації, які стали організаційною формою радянського фізкультурного руху в республіках, у тому складі і в Україні.

Основним засобом фізичної підготовки допризовників була спортивна і польова гімнастика. Але впроваджувати гімнастику в ці роки було важко, бо «Всеобуч» не мав належної матеріальної бази та кваліфікованих викладачів. Тому у квітні 1919 року Перший Всеросійський з'їзд працівників фізичної культури та допризовної підготовки запланував розпочати роботу з розширення мережі навчальних закладів для підготовки кадрів. У Петрограді були відкриті 9-місячні курси, а згодом – курси інструкторів спорту в Москві, Києві, Харкові, Полтаві та інших містах, окремі з яких у подальшому стали базою для створення навчальних закладів фізкультурного профілю. Так, у 1919 році на базі вищих курсів П. Ф. Лесгафта в Петрограді створено Державний інститут фізичної освіти (сьогодні Національний державний університет фізичної культури, спорту та здоров'я імені П. Ф. Лесгафта), а у 1920 році Московські курси інструкторів спорту реорганізували у Головну

військову школу фізичної освіти. В Україні процес створення вищих навчальних закладів фізкультурного профілю почався пізніше. Так, першим був створений Державний інститут фізичної культури України (ДІФКУ) у Харкові, що працював з 1930 по 1941 роки.

Досліджуючи тенденції розвитку фізкультурного руху в 1920-ті рр., можна констатувати, що фізичному вихованню у цей історичний період приділялася підвищена увага. Заняття фізичною культурою стало частиною життя суспільства. Активна пропаганда спорту, фізичної культури і здорового способу життя здійснювалася посередництвом виступів фізкультурників під час різних видовищ на спортивних майданчиках і стадіонах. На вулицях і майданах під час революційних і спортивних свят проводилися масові демонстрації гуртків фізичної культури з використанням спеціальних плакатів, коротких мітингів, присвячених фізичній культурі.

У 1920 році при Головному управлінні «Всеобуч» організували Вищу раду фізичної культури, а на місцях відповідно до адміністративно-територіального поділу окружні, губернські ради фізичної культури, до яких увійшли представники спортивних і профспілкових організацій. Проте на початку 20-х років діяльність органів «Всеобуч» у сфері фізичної культури та спорту поступово стала скорочуватися. 27 червня 1923 року Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет прийняв постанову про створення Вищої Ради Фізичної Культури на правах постійної комісії при ВЦВК. У національних республіках з'явилися республіканські ради (в Україні – Вища Рада фізичної культури). У 1923-1924 роках усі свої спортивні організації комсомол передав у відання профспілок.

Постановою Президії Центрального Виконавчого Комітету СРСР 1 квітня 1930 року була створена Всесоюзна рада фізичної культури при ЦВК СРСР, яка була наділена правами державного органу управління і контролю в галузі фізичної культури та спорту (в Україні – Всеукраїнська Рада фізичної культури). Зі створенням Всесоюзної ради фізичної культури формувалася єдина, загальносоюзна система державного управління фізкультурним рухом в СРСР.

У 1930 р. відбулася I Всесоюзна конференція профспілок присвячена розвитку фізичної культури. Вона ухвалила рішення

щодо переходу від клубно-територіального принципу побудови фізкультурно-спортивних організацій до виробничого. Замість гуртків фізичної культури первинними організаціями були визнані колективи фізичної культури (КФК) підприємств, установ, вузів, шкіл тощо.

У червні 1936 року ВРФК і місцеві ради фізичної культури були скасовані. Замість них було створено Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Народних Комісарів СРСР. Комітети у справах фізичної культури та спорту були організовані в союзних і автономних республіках, краях та областях, містах і районах всього СРСР. В Україні відповідно Комітет у справах фізичної культури та спорт при Раді Народних Комісарів УРСР.

У подальшому, в 1946 році, в зв'язку з перетворенням Рад Народних Комісарів усіх рівнів у відповідні Ради Міністрів, Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Народних Комісарів СРСР був перейменований у Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР. В Україні був відповідно створений Комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Міністрів УРСР.

Важливим кроком на шляху становлення спортивного руху стало створення програмної і нормативної основи системи фізичного виховання – Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці й оборони СРСР». У березні 1931 року Всесоюзна рада фізичної культури при ЦВК СРСР затвердила I щабель фізкультурного комплексу ГПО, а у 1933 році був введений у практику II щабель. Спеціально для школярів у 1934 році комплекс ГПО був доповнений щаблем БГПО.

У період 1934–1988 рр. комплекс багаторазово видозмінювався, удосконалювався й коригувався відповідно до духу часу, завданнями, які вставали перед суспільством, а також у зв'язку з досягненнями науки в галузі фізичного виховання. Найістотніші зміни комплексу ГПО відбулися в 1939, 1946, 1955, 1959, 1972, 1985 і 1988 роках. Всесоюзний фізкультурний комплекс ГПО став не тільки потужним стимулюючим чинником розвитку фізкультурного руху, залучення населення до занять фізичною культурою та спортом, а і програмною та нормативною основою розвитку

системи фізичного виховання в системі освіти і зокрема професійно-технічної⁷.

Основні ідеї та принципи комплексу ГПО отримали логічне продовження в Єдиній всесоюзній спортивній класифікації, яка була створена у 1935-1937 роках. Перші нормативні вимоги були затверджені з десяти найпопулярніших у той час видів спорту: гімнастики, плавання, легкої атлетики, ковзанярського спорту, боротьби, важкої атлетики, фехтування, тенісу, спортивного полювання й боксу. Спортивні досягнення поділялися на три розряди: III, II, I і спортивне звання – майстер спорту. ЄВСК періодично, раз у чотири роки, уточнювалася, переглядалася, коректувалася. Основні причини змін – зростання досягнень у різних видах спорту на міжнародному рівні, поява або виключення із програми міжнародних змагань різних видів спорту, ступінь популярності національних видів спорту, розвиток прикладних видів спорту. Так, на початку 1941 року ЄВСК включала 34, а на початку 1980-х років близько 100 видів спорту.

ЄВСК була одним з найважливіших програмно-нормативних документів радянської системи фізичного виховання, ознакою та відбиттям розвитку спортивної спрямованості в системі фізичного виховання. Класифікація надала можливість установити єдині принципи визначення рівня спортивної підготовки молоді. Введення спортивної класифікації сприяло розвитку масового спорту та спорту вищих досягнень, підвищило роль спортивних змагань у системі фізичного виховання⁸.

Велике значення у становленні фізкультурного руху мало створення добровільних спортивних товариств. Як вказує В.Столбов: «На протязі 1935-1936 років була створена система добровільних спортивних товариств. Враховуючи позитивний досвід роботи «Динамо» (1923 р.), «Спартака», «Локомотива», «Червоного прапора» (всі 1935 р.), у 1936 році за рішенням ВЦСПС було організовано 64 ДСТ при центральних комітетах відповідних профспілок.

⁷ Еволюцію та роль фізкультурного комплексу ГПО у розвитку фізичного виховання у закладах професійної підготовки робітничих кадрів викладено у п. 2.2.

⁸ Елементи системи фізичного виховання у професійно-технічних закладах, які забезпечували його спортивну спрямованість та зв'язок із масовим спортом та спортом вищих досягнень означено в п. 2.4.

Добровільне спортивне товариство у системі підготовки робітничих кадрів було організовано поряд із створенням Державних трудових резервів СРСР. Згідно з розпорядженням РНК СРСР № 12019-р від 19 червня 1943 року та наказом Головного Управління трудових резервів (ГУТР) при РНК №879 від 21 червня 1943 року було утворено Всесоюзне добровільне спортивне товариство «Трудові резерви» (Додаток У.1). За статутом, головним завданням створеного ВДСТ було всебічний розвиток фізичної культури та спорту серед учнів та працівників навчальних закладів та установ професійно-технічної освіти⁹.

Найважливішою подією в контексті створення у 1940 році Державних трудових резервів СРСР було впровадження нових типів закладів підготовки робітничих кадрів – ремісничих училищ, залізничних училищ та шкіл фабрично-заводського навчання. Саме у ремісничих та залізничних училищах, починаючи з 1944 року, фізичне виховання учнів було вперше введено в навчальні плани як навчальний предмет «Фізична підготовка». Означене дає підстави вважати 1944 рік початком **першого етапу становлення та розвитку** фізичного виховання у закладах підготовки робітничих кадрів в Україні.

Необхідно підкреслити, що створення закладів підготовки робітничих кадрів нового типу – ремісничих училищ, залізничних училищ та шкіл ФЗН у системі Державних трудових резервів СРСР відбувалося на території вже об'єднаної в 1939 році України. Так у відповідності до Закону «Про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік з об'єднанням її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою» від 1 листопада 1939 року (Додаток 5) Західна Україна була включена до складу УРСР.

Система державних трудових резервів розпочала свою історію з Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про державні трудові резерви» від 2 жовтня 1940 року (Додаток А).

⁹ Роль Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви», яке функціонувало до 1992 року, у розвитку фізичного виховання у закладах професійної підготовки робітничих кадрів розглянуто у п. 2.3.

У містах організовувалися ремісничі училища з дворічним терміном навчання для підготовки кваліфікованих робітників – металістів, металургів, хіміків, гірників, нафтовиків і робітників інших складних професій, а також кваліфікованих робітників для морського транспорту, річкового транспорту і підприємств зв'язку.

Залізничні училища з дворічним терміном навчання створювалися для підготовки кваліфікованих робітників залізничного транспорту – помічників машиністів, слюсарів з ремонту паровозів і вагонів, казанярів, бригадирів з ремонту колій та інших робітників складних професій.

Школи фабрично-заводського навчання з шестимісячним терміном навчання організовувалися для підготовки робітників масових професій, насамперед для вугільної, гірничорудної, металургійної, нафтової галузей промисловості і для потреб будівництва.

Керівництво Державними трудовими резервами було покладено на ГУТР при Раднаркомі СРСР, яке було утворене Постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 2 жовтня 1940 року (Додаток Б). В Україні було створено відповідне Республіканське управління трудових резервів (РУТР), а навчальні заклади на місцях підпорядковувалися обласним управлінням трудових резервів. Цією постановою школи ФЗУ були також виведені з підпорядкування профільних наркоматів та підпорядковані Головному управлінню трудових резервів для наступної реорганізації їх у ремісничі та залізничні училища і в школи фабрично-заводського навчання (ФЗН). Школи ФЗУ передавалися разом з навчально-виробничими приміщеннями, гуртожитками, а також з наявним складом штатних викладачів та учнів.

Одночасно Постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 2 жовтня 1940 року «Про призов міської і колгоспної молоді у ремісничі училища, залізничні училища та школи фабрично-заводського навчання» (Додаток Б) був оголошений призов (мобілізація) молоді у створені заклади підготовки робітничих кадрів.

Наказом Головного управління трудових резервів при Раднаркомі СРСР №1 від 4 жовтня 1940 року «Про підготовку до початку навчального року та про прийняття міської і колгоспної молоді у ремісничі училища, залізничні училища та школи фабрично-заводського навчання» (Додаток Г) був оголошений план призову та розподілу молоді яка підпадала під призов.

Як зазначає М. Ф. Пузанов, в Українській РСР широко розгорнулася робота із створення ремісничих, залізничних училищ і шкіл фабрично-заводського навчання. Були утворені республіканське і обласні управління трудових резервів. При облвиконкоммах і райвиконкоммах працювали комісії з проведення набору молоді в створювані навчальні заклади. Училища і школи трудових резервів були створені в 17 областях. Більше 90% їх розмістилися в Сталінській, Ворошиловградській, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Миколаївській, Одеській і Харківській областях, де зосередилися підприємства основних галузей промислового виробництва [77, с. 69]. Розподіл першого призову молоді в училища і школи ФЗН Української РСР по 17 областям УРСР представлено в Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**План призову молоді в училища та школи ФЗН
Української РСР на 1940 р.**

Область	Кількість учнів			
	Ремісничі училища	Залізничні училища	Школи ФЗН	Всього
Харківська	10000	900	6000	16900
Сталінська	8000	810	27000	38810
Дніпропетровська	7200	700	7400	15300
Ворошиловградська	6000	-	8000	14000
Київська	5000	600	6000	11600
Миколаївська	5000	-	3000	8000
Запорізька	4500	230	6000	10730
Одеська	4000	400	3000	7400
Сумська	1200	450	800	2450
Полтавська	800	300	1500	2600
Житомирська	400	-	1600	2000
Вінницька	400	430	400	1230
Чернігівська	400	-	600	1000
Кіровоградська	400	-	400	800
Кам'янець-Подільська	-	-	400	400
Львівська	-	300	-	300
Ровенська	-	150	-	150
Разом	53300	5270	72100	130670

Створена система трудових резервів мала специфічні особливості – замкнутість та напіввійськову внутрішню організацію. Після призову (мобілізації) для навчання в ремісничих, залізничних училищах, та школах ФЗН в учнів вилучалися паспорти (свідомості про народження). Окрім того, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 28 грудня 1940 року «Про відповідальність учнів Ремісничих, Залізничних училищ та шкіл ФЗН за порушення дисципліни і за самовільний ухід з училища (школи)» (Додаток Г) у судовому порядку було встановлено кримінальну відповідальність у вигляді відбування покарання у трудовій колонії терміном до одного року за систематичне та грубе порушення дисципліни та самовільне усунення від навчання. Особи, які закінчили ремісничі, залізничні училища та школи ФЗН, були зобов'язані відпрацювати чотири роки на державних підприємствах за вказівкою ГУТР при РНК СРСР, при обов'язковій відстрочці від призову до Червоної Армії та Військово-Морського Флоту.

У 1941-1943 рр. система трудових резервів в Україні практично призупинила своє функціонування. Після звільнення території України від німецьких військ розпочалася відбудова системи трудових резервів на засадах, визначених до війни, але з урахуванням особливостей післявоєнного періоду.

У 1946 році відбулися зміни у системі управління професійно-технічною освітою. Так, Головне управління трудових резервів і Комітет з обліку і розподілу робочої сили при РНК СРСР були перетворені у Міністерство трудових резервів СРСР, у безпосереднє відання якого були передані ремісничі, залізничні училища та школи фабрично-заводського навчання (ФЗН). З кінця 1947 року серед структурних підрозділів Міністерство трудових резервів СРСР замість Республіканського управління трудових резервів в Україні з'явилося Головне управління залізничних і ремісничих училищ та шкіл ФЗН УРСР, яке керувало обласними управліннями трудових резервів.

Міністерство трудових резервів відродило традиції школи фабзавуча двадцятих років по широкому обговоренню проблем і обміну досвідом в підготовці робітників. У січні 1947 р. було проведено першу Всесоюзну нараду начальників міських, обласних, крайових і республіканських управлінь трудових резервів за учас-

тю керівників передових ремісничих залізничних училищ, шкіл ФЗН і представників місцевих, комсомольських і профспілкових органів. Міністерство трудових резервів затвердило типові статuti ремісничих, залізничних училищ і шкіл фабрично-заводського навчання, які передбачали порядок прийому і зарахування учнів в училище або школу, обов'язку учнів, заохочення за добру успішність і відмінну поведінку. Навчання в училищах і школах повинне проводитися тільки за навчальними планами і програмами, затвердженими Міністерством трудових резервів. Основною формою навчального процесу встановлювався урок, що проводиться майстром виробничого навчання або викладачем [77, с. 95].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 вересня 1953 року «Про вік молоді, яка призивається (мобілізується) для навчання в ремісничих і залізничних училищах та школи фабрично-заводського навчання» (Додаток Д) було скориговано вік осіб, які призивалися (мобілізувалися) в систему трудових резервів. Так, для навчання в ремісничих і залізничних училищах можна було призивати молодь чоловічої статі у віці 14–17 років і молодь жіночої статі у віці 15–16 років для підготовки у школах фабрично – заводського навчання – молодь чоловічої і жіночої статі у віці 16–18 років, а для підземних робіт, вугільної та гірничорудної промисловостей, а також сталеварів, горнових, вальцювальників, канавщиків, зварювальників печей та буровиків металургійної та нафтової промисловості – молодь чоловічої статі до 19 років включно.

Враховуючи велику потребу у робітничих кадрах у означений історичний період, держава була змушена створити систему трудових резервів, але її створення та тривале функціонування сприяло штучному відриву системи підготовки робітничих кадрів від освітньої системи. У закладах системи трудових резервів встановлювалася жорстка дисципліна, статuti ремісничого, залізничного училищ та школи фабрично-заводського навчання не давали учням ніяких прав, а визначали лише обов'язки та відповідальність за їхнє невиконання. Усе це дає підстави зробити висновок, що система трудових резервів була закритою напіввійськовою організацією, заснованою на засадах авторитарної педагогіки.

Сформована у 1940 році система трудових резервів проіснувала до кінця 1950-х років. Указом Президії Верховної Ради СРСР

від 18 березня 1955 року «Про відміну призову (мобілізації) молоді в ремісничі і залізничні училища» примусове направлення у заклади трудових резервів було зупинено, а з 1959 року система трудових резервів фактично припинила існування. Саме в цей період розвитку професійно-технічної освіти в Україні відбулося **становлення системи фізичного виховання** учнів у закладах для підготовки кваліфікованих робітників.

Дослідження розпорядчих документів Головного управління трудових резервів при РНК СРСР приводить до висновків, що фізичне виховання як навчальний предмет «Фізична підготовка» було впроваджено тільки у ремісничих та залізничних училищах тому, що у штатному розкладі шкіл ФЗН були відсутні посади викладачів із загальноосвітніх дисциплін та вихователів з військово-фізкультурної підготовки. Наказом ГУТР при Раднаркомі СРСР №1 від 4 жовтня 1940 року «Про підготовку до початку навчального року та про прийняття міської і колгоспної молоді у ремісничі і залізничні училища та школи фабрично – заводського навчання» (Додаток Г) передбачалося що, в ремісничих і залізничних училищах мають бути: директор училища, завідувач навчально-виробничою частиною, викладачі з загальноосвітніх і спеціальних дисциплін, один старший майстер на кожне училище, один майстер з навчання професії на кожні 25 учнів. У гуртожитках ремісничих і залізничних училищ мають бути: комендант гуртожитку і вихователь з військово-фізкультурної підготовки, які підлеглі директору училища. А у школах ФЗН повинні бути: директор школи, один старший майстер на школу, один майстер на кожні 30–40 осіб, що навчаються. У гуртожитках шкіл фабрично-заводського навчання мають бути комендант гуртожитку, підпорядкований директору школи.

Фізичне виховання учнів шкіл ФЗН відбувалося у контексті обов'язкового військового навчання. У правилах внутрішнього розпорядку шкіл ФЗН визначалося, що усі учні мають проходити військове навчання без відриву від виробництва. Військове навчання проводилося по 115-год. програмі Всеобучу [77, с. 85]. Досліджуючи професійно-технічну освіту в Україні, М. Ф. Пузанов та Г. І. Терещенко наводять приклади змін, які вносилися у навчальні плани ремісничих та залізничних училищ у період 1944–1951 років (Таблиця 2.3) [Там само, с. 102].

Таблиця 2.3

Зміни, внесені в навчальні плани ремісничих та залізничних училищ у 1946, 1949, 1951 рр.

Види навчання та предмети	1944 р.			1946 р.			1949 р.			1951 р.		
	Кількість годин											
	1-й кл.	2-й кл.	Всього	1-й кл.	2-й кл.	Всього	1-й кл.	2-й кл.	Всього	1-й кл.	2-й кл.	Всього
Виробниче навчання	1152	1752	2904	846	1379	2225	840	1379	2219	912	1379	2291
Теоретичне навчання:												
Спеціальна технологія	144	124	268	129	157	286	135	157	292	136	157	292
Матеріалознавство або загальна технологія	96	-	96	60	-	60	60	-	60	60	-	60
Креслення	96	52	148	86	52	138	86	52	138	86	52	138
Фізика	166	-	166	86	52	138	86	52	138	86	52	138
Математика	240	-	240	155	52	207	155	52	207	155	52	207
Російська мова	122	88	210	86	104	190	86	104	190	86	104	190
Фізична підготовка	192	166	358	86	78	164	86	78	164	86	78	164
Політзаняття	95	98	194	86	78	164	86	78	164	86	78	164
Разом	2303	2280	4584	1620	1952	3572	1620	1952	3572	1693	1952	3644

З таблиці 2.3 видно, що у 1944 році на навчальний предмет «Фізична підготовка» у ремісничих та залізничних училищ виділялося: у 1-му класі – 192 години, у 2-му – 166 годин. Але, починаючи з 1946 року, кількість на означений навчальний предмет різко зменшилась майже у два рази, і становила у 1-му класі 86 години, у 2-му – 78 годин.

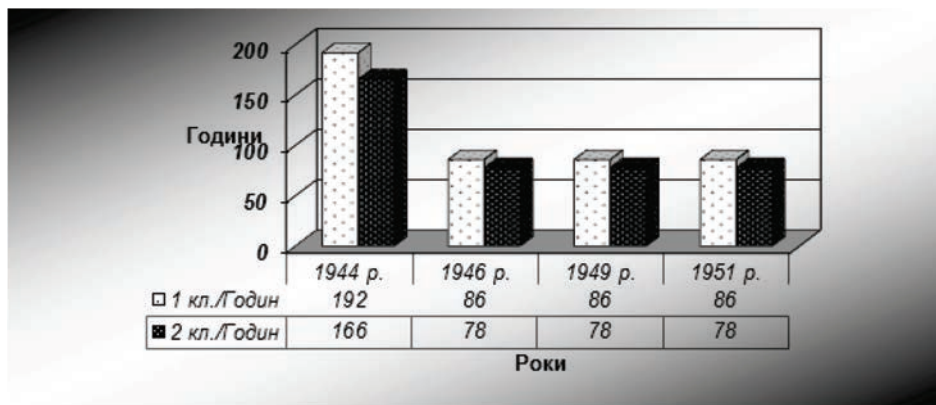

Рис. 2.2. Динаміка змін кількості годин на фізичну підготовку учнів ремісничих та залізничних училищ у 1946, 1949, 1951 рр.*

* Складено автором за [77, с.102].

Із 1946 року фізичне виховання було введено у навчальні програми закладів освіти трудових резервів як самостійний навчальний предмет, визначено основні форми навчальної та самостійної роботи, розроблені програми і створені навчальні посібники. Крім навчальних занять, стали регулярними ранкова гімнастика, фізкультурні паузи під час навчання і роботи, загартовування, прогулянки. Значно покращилася масова фізкультурна і спортивна робота, яка проводилася товариством «Трудові резерви». В усіх навчальних закладах системи трудових резервів були створені колективи фізичної культури, організована підготовка до здачі норм комплексу ГПО. Уся робота з фізичного виховання та спорту здійснювалася в поєднанні з навчально-виробничим навчанням та ідейно-політичним вихованням учнів. У товаристві «Трудові резерви» культивувалося понад 20 видів спорту, проводилося велика кількість змагань,

свят, спартакіад, туристських походів, екскурсій. ДСТ «Трудові резерви» дало путівку в спорт багатьом видатним людям, виховало чимало талановитих спортсменів.

На початку 1950-х років почали створюватися умови для реорганізації системи підготовки робітничих кадрів в Україні. Так, Постановою Ради Міністрів СРСР «Про організацію виробничо-технічної підготовки молоді, що закінчила середню школу, для роботи на виробництві» від 2 серпня 1954 року в системі державних трудових резервів був утворений новий тип професійного навчального закладу – технічне училище. Проте суттєвих змін в організацію підготовки робітничих кадрів технічні училища не принесли тому, що як і раніше зберігалось повне відокремлення системи підготовки робітничих кадрів від освітньої системи. Автономність і незалежність профтехосвіти, її відірваність від системи освіти було збережено і у подальшому включно до 1988 року.

З метою планомірного та якісного забезпечення кваліфікованими робітничими кадрами галузей народного господарства в умовах науково-технічного прогресу був прийнятий Закон СРСР від 24.12.1958 року «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти СРСР», яким започатковано реформування професійно-технічної освіти після тривалого періоду (1940–1959 рр.) підготовки робітників в примусовій системі Державних трудових резервів СРСР (Додаток Р). Означеним Законом створювалася самостійна система професійно-технічної освіти та визначався головний напрям у перебудові системи народної освіти – поєднання навчання з продуктивною працею. Підготовка робітничих кадрів передбачалася у навчальних закладах системи загальної середньої освіти та у закладах системи професійно-технічної освіти. Такими закладами у системі загальної середньої освіти стали одинадцятирічні середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням, де випускники 8-х класів отримували впродовж 3-х років середню освіту і професійну підготовку для роботи в одній із галузей народного господарства.

У системі професійно-технічної освіти підготовка робітничих кадрів покладалася на міські та сільські професійно-технічні училища. У зв'язку з цим школи ФЗН, ремісничі, залізничні,

гірничопромислові, будівельні училища і училища механізації сільського господарства трудових резервів, технічні училища трудових резервів, відомчі школи фабрично-заводського учнівства, профшколи і інші професійні навчальні заклади перетворювалися в єдиний тип навчального закладу – професійно-технічні училища. Було створено денні і вечірні міські професійно-технічні училища з терміном навчання від одного року до трьох років і сільські професійно-технічні училища з терміном навчання – один-два роки. Отже, початкову професійну підготовку (робітничу професію) можна було здобути як у школі, так і в професійно-технічному училищі.

На практиці це означало паралельне існування одинадцятирічних трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням та професійно-технічних училищ, відмінність між якими полягала лише у тому, що перші давали учням повну загальну середню освіту, а другі – готували до професійної діяльності. Як визначає І. Л. Лікарчук, кількарічний досвід діяльності одинадцятирічних шкіл із виробничим навчанням показав, що вони себе не виправдовували. Школа вимушена була займатись невластивою їй справою, виробниче навчання ніяк не пов'язувалося з вивченням загальноосвітніх дисциплін, бракувало навчально-матеріальної бази і головне – не враховувалися здібності і бажання учнів щодо здобуття тієї чи іншої професії. Тому у 1966 році в Закон СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти СРСР» від 24 грудня 1958 року було внесено часткові зміни, відповідно до яких обов'язкова професійна підготовка в загальноосвітніх школах відмінялася. Проте від цього рішення роль і місце професійно-технічної освіти в системі народної освіти не змінилися. Професійно-технічна освіта продовжувала функціонувати як окрема педагогічна система [45, с. 138].

Для подальшого поліпшення керівництва професійно-технічною освітою і розширення прав союзних республік за рішенням Ради Міністрів СРСР від 11 липня 1959 року усі навчальні заклади системи трудових резервів були передані у відання Рад Міністрів союзних республік. Указом Президії Верховної Ради СРСР в липні 1959 року був утворений Державний Комітет Ради

Міністрів СРСР з професійно-технічної освіти. На Комітет покладалося надання методично допомоги союзним республікам в організації і вдосконаленні навчального процесу в професійно-технічних навчальних закладах, а також у підготовці кваліфікованих робітників безпосередньо на виробництві.

Для керівництва міськими і сільськими професійно-технічними училищами в Україні рішенням Ради Міністрів Української РСР 25 серпня 1959 року було створено замість Українського республіканського управління трудових резервів Головне управління професійно-технічної освіти при Раді Міністрів Української РСР. Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 6 березня 1966 року. Головне управління професійно-технічної освіти при Раді Міністрів УРСР було перетворене в союзно-республіканський Державний комітет Ради Міністрів Української РСР з професійно-технічної освіти [77, с. 112, 145].

Незважаючи на значні системні зміни у професійно-технічній освіті, а також невдалу спробу введення у загальноосвітню школу професійну підготовку, період 1959–1969 років (до створення середніх професійно-технічних училищ) можна визначити **другим етапом** розвитку фізичного виховання у закладах підготовки робітничих кадрів. Саме у цей історичний період розвитку системи фізичного виховання у закладах підготовки робітничих кадрів, який відбувався у форматі спроби поєднання повної загальної середньої освіти та початкового професійного навчання (одинадцятирічні середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням), відпрацьовувалися основні форми організації фізичного виховання учнів в умовах комбінованого навчального закладу: урочні та факультативні заняття, позакласна та спортивно-масова робота, фізкультурно-оздоровчі заходи у режимі навчального дня, позашкільна спортивно-масова робота. Окрім того, термін фізичної підготовки робітничих кадрів був відповідно збільшений з 2-х років (ремісничі та залізничні училища з дворічним терміном навчання) до 3-х років (одинадцятирічні середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням та окремі міські професійно-технічні училища з 3 річним терміном навчання). Це дало можливість значно підвищити рівень фізичної підготовленості учнів до обраної професії.

Одночасно означений історичний період став етапом пошуків та опрацювання змісту, принципів, організаційних форм та методів професійно спрямованого фізичного виховання у професійно-технічних училищах, яке покликане забезпечувати належний рівень фізичної готовності учнів для конкретного виду майбутньої трудової діяльності. Професійно спрямований напрям фізичного виховання в нашій країні розвивався двома шляхами: у підготовці молоді до праці (ППФП) та в процесі виробництва (виробнича гімнастика). У процесі професійно спрямованого фізичного виховання в навчальних закладах професійно-технічної освіти здійснюється спеціалізована фізична підготовка, яку прийнято називати професійно-прикладною фізичною підготовкою.

Починаючи з 1959 р. необхідність ППФП визнавалася у програмах фізичного виховання учнів усіх видів професійно-технічної школи. При цьому наголошувалося, що у проведенні навчальної та спортивно-масової роботи слід враховувати профіль фахівців, формувати в учнів фізичні навички і якості, що сприяють оволодінню майбутньою професією. У програмах фізичного виховання учнів професійно-технічних училищ також вказувалося на необхідність здійснювати фізичне виховання з урахуванням особливостей праці фахівців, що готувалися¹⁰.

Наприкінці 1950-х років виникла потреба внести зміни та доповнення в нормативи та вимоги комплексу ГПО з метою встановлення його відповідності завданням, які вирішували спортивні організації. Тому в серпні 1958 року був опублікований проект, а з 1 січня 1959 року удосконалений комплекс ГПО був введений у дію, внаслідок чого зазнала коригування програмно – нормативна база фізичного виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти. Одночасно, період кінця 1950-х та 1960-х років став етапом значних реорганізацій в управлінському та організаційному напрямках фізкультурного руху України, що дало поштовх для подальшого розвитку фізичного виховання молоді і зокрема у професійно-технічних училищах.

¹⁰ Професійно-прикладну фізичну підготовку учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти досліджено в історичному та змістовному аспектах викладено у п. 1.4.

Після смерті Й. Сталіна, 15 березня 1953 року був ліквідований Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР та утворено Головне управління з фізичної культури та спорту при Міністерстві охорони здоров'я СРСР (в Україні відповідно – управління з фізичної культури та спорту при Міністерстві охорони здоров'я УРСР). Однак Міністерство охорони здоров'я на фоні складних специфічних проблем було неспроможне виконувати завдання щодо розвитку фізкультури та спорту. Тому 11 лютого 1954 року знову утворюється самостійний управлінський орган – Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР (в Україні відповідно – Комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Міністрів УРСР). У подальшому, з ініціативи М.С. Хрущова керівництво фізкультурним рухом було покладено на громадську організацію [35, с. 106].

Спільною Постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 9 січня 1959 року «Про керівництво фізичною культурою та спортом у країні» Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР був ліквідований, а функції управління фізкультурним рухом були передані громадській організації – Спілці спортивних товариств та організацій СРСР (в Україні відповідно – Республіканська Рада Спілки спортивних товариств та організацій УРСР). Одночасно безпосереднє управління Спілкою спортивних товариств та організацій було покладено на партійні органи. Створення Спілки спортивних товариств та організацій було наслідком прояву суб'єктивізму в політиці у сфері фізичної культури та спорту, недооцінки соціального значення фізкультурного руху. Вищими органами Спілка спортивних товариств та організацій СРСР були конференції відповідного територіального рівня, а керівним органом – Центральна Рада Спілки (в Україні відповідно – Республіканська Рада Спілки спортивних товариств та організацій УРСР).

В контексті проаналізованих подій Розпорядженням Ради Міністрів СРСР № 33108-р від 2 листопада 1959 року на Центральну Раду ВДСТ «Трудові резерви» було покладено управління фізичним вихованням учнів профтехучилищ та масовою фізкультурно-спортивною роботою з ними. Центральній Раді ВДСТ «Трудові резерви»

були надані права самостійної центральної організації (відомства) з фінансуванням за рахунок державного бюджету. Доречно зазначити, що на спортивне товариство «Трудові резерви» було покладено завдання не лише проведення спортивно-масової роботи з учнями системи профтехосвіти, а й відповідальність за організацію та якість навчального процесу з фізичного виховання у професійно-технічних училищах.

Необґрунтовані зміни у структурі управління фізкультурним рухом створювали додаткові труднощі у розвитку фізкультури та спорту. Серед окремої частини фізкультурних працівників стали процвітати показуха, приписки та оковамилювання, що призвело до застійних явищ в розвитку масового фізкультурного руху. Усі ці труднощі гальмували певним чином розвиток фізичного виховання учнів у закладах профтехосвіти, зокрема впровадження у навчальний процес професійно прикладної фізичної підготовки, яка була включена у програму фізичного виховання тільки у 1971 році.

Гальмування впровадження ППФП у навчальних закладах професійно-технічної освіти України до 1971 року зумовлювалося протиріччям між сформованою системою організації та контролю за фізичним вихованням, яка ґрунтувалася на діяльності спортивно-спрямованого громадського об'єднання ВДСТ «Трудові резерви» та вимогами до завдань та змісту педагогічного процесу формування фізичних якостей, необхідних у професійній діяльності майбутнім кваліфікованим робітникам.

Важливе значення для розвитку фізкультурного руху мала постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 11 серпня 1966 року «Про заходи подальшого розвитку фізичної культури та спорту», якою були визначені завдання покращення управлінням фізкультурним рухом. Однак, Спілка спортивних товариств та організацій СРСР, як громадська організація, не змогла успішно вирішувати завдання у сфері фізичної культури та спорту. У зв'язку з цим 17 жовтня 1968 року спільною постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про покращення керівництва фізичною культурою та спортом у державі» на базі Спілки спортивних товариств та організацій СРСР був створений Комітет з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР. В Україні відповідно постановою

Ради Міністрів УРСР від 24 грудня 1969 року був створений Комітет з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів УРСР.

З метою популяризації фізичної культури та спорту серед молоді у другій половині 50-х рр. XX ст. у фізкультурному русі було започатковано практику проведення Спартакіад народів СРСР. Постановою уряду «Про підготовку та проведення першої Спартакіади народів СРСР» (січень 1955 року) було розпочато підготовку до поетапних спортивних змагань у всіх республіках, у тому числі і в Україні. Спартакіада народів СРСР проводилася у чотири етапи: на першому етапі – проходили спартакіади, свята та змагання в колективах фізичної культури заводів, фабрик, установ, шкіл та навчальних закладів, колгоспів, військових підрозділів. На другому етапі – спартакіади відбувалися у районах, містах, областях, а також проводилися всесоюзні спартакіади учнів шкіл, ВНЗ, ДСТ профспілок, «Динамо», «Спартака», «Трудових резервів», Армії та Флоту. На третьому етапі проходили спартакіади союзних республік, а на четвертому – фінальні змагання Спартакіади народів СРСР (з 06 по 16 серпня 1956 року).

Перша літня Спартакіада народів СРСР проводилася у олімпійському 1956 році. Наступні літні спартакіади народів СРСР стали традицією та проводилися у передолімпійські роки, за виключенням IX літньої спартакіади народів СРСР, яка проходила у 1986 році. Всього було проведено десять літніх спартакіад народів СРСР (Таблиця 2.4), з різних видів спорту (Таблиця 2.5).

Одночасно в період 1962-1990 років один раз на чотири роки (за виключенням 1970 року) проводилися зимові спартакіади народів СРСР (Таблиця 2.6).

Таблиця 2.4

Організація літніх Спартакіад народів СРСР (1956-1991 рр.)

Літні Спартакіади народів СРСР	Фінальні змагання
I літня Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання – серпень 1956 року
II літня Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання – серпень 1959 року
III літня Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання – серпень 1963 року

Продовження табл. 2.4

IV літня Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання липень – серпень 1967 року
V літня Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання – липень 1971 року
VI літня Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання березень-липень 1975 року
VII літня Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання – в 1979 році
VIII літня Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання травень-серпень 1983 року
IX літня Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання червень-вересень 1986 року
X літня Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання березень-вересень 1991 року

Таблиця 2.5

Види спорту, за якими проводилися літні Спартакіади народів СРСР (1956-1991 рр.)

Вид спорту	Роки										Всього
	1956	1959	1963	1967	1971	1975	1979	1983	1986	1991	
Акробатика									X	X	2
Бадмінтон									X	X	2
Баскетбол	X	X	X	X	X	X	X	X	X		9
Бокс	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10
Велосипедний спорт, трек	X			X	X	X	X	X	X	X	8
Велосипедний спорт, шосе	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10
Водне поло	X	X	X	X	X	X	X	X	X		9
Водні лижі									X		1
Волейбол (чоловіки)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10
Волейбол (жінки)	X	X	X	X	X	X	X	X	X		9

Продовження табл. 2.5

Вільна боротьба	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10
Гандбол					X	X	X	X	X		5
Гирьовий спорт										X	1
Городошний спорт									X	X	2
Гребля академічна			X	X	X	X	X	X	X	X	8
Гребля на байдарках і каное	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10
Дзюдо						X	X	X	X		4
Класична боротьба	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10
Кінний спорт	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10
Легка атлетика	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10
Мотоспорт		X									1
Настільний теніс		X	X					X	X	X	5
Вітрильний спорт				X	X	X	X	X	X		6
Плавання	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10
Підводне плавання										X	1
Самбо					X	X	X	X	X	X	6
Синхронне плавання								X	X	X	3
Сучасне п'ятиборство	X	X	X	X	X	X	X	X	X		9
Спортивна гімнастика	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10
Стрибки у воду	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10
Стрибки на батуті									X	X	2
Стрілецький спорт	X	X	X	X	X	X	X	X	X		9

Продовження табл. 2.5

Стендова стрільба	X	X	X	X	X	X	X	X	X		9
Стрільба з лука					X	X	X	X	X	X	6
Теніс	X	X	X	X		X	X	X	X	X	9
Важка атлетика	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10
Фехтування	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	10
Футбол	X						X	X	X		4
Хокей на траві							X	X	X		3
Художня гімнастика							X	X	X	X	4
Шахи		X	X	X		X	X	X	X	X	8

Таблиця 2.6

Організація зимових Спартакіад народів СРСР (1962-1990 рр.)

Зимові спартакіади народів СРСР	Фінальні змагання
I зимова Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання у Свердловську – березень 1962 року
II зимова Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання у Свердловську, Горькому, Терсколі та Києві – березень 1966 року
III зимова Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання у Свердловську – березень 1974 року
IV зимова Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання у Свердловську – березень 1978 року
V зимова Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання у Красноярську – 4–16 березня 1982 року
VI зимова Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання у Красноярську – 24 лютого – 11 березня 1986 року
VII зимова Спартакіада народів СРСР	Фінальні змагання у Києві – 1990 року

Отже, з кінця 1950-х років у системі фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти значну увагу приділялося спортивно спрямованому фізичному вихованню з

метою підготовки молоді до участі в окремих етапах спартакіад народів СРСР. Окрім цих змагань учні навчальних закладів професійно-технічної освіти брали участь у спартакіадах та спортивних іграх, які організовувало Всесоюзне добровільне спортивне товариство «Трудові резерви». Так, з починаючи з 1946 року ВДСТ «Трудові резерви» проводило Всесоюзні спартакіади, а з 1975 року Всесоюзні спортивні ігри учнів системи професійно-технічної освіти.

Учні професійно-технічних училищ також активно залучалися до участі у масових спортивних змаганнях, які мали велику популярність у молоді: «Веселий дельфін» (проводилися з 1962 року), «Золота шайба» та «Шкіряний м'яч» (проводилися з 1964 року), «Олімпійські надії» (проводилися з 1965 року), «Сила і грація» (проводилися з 1966 року). Великий успіх мала військово-спортивна гра «Зірниця» (проводилася з 1967 року). Участь спортсменів-учнів ПТУ у різних спартакіадах та іграх хоча і були обов'язковими, а їх перемоги піднімали престиж навчальних закладів та свідчили про ефективність діяльності колективу фізичної культури училищ.

Стверджуємо, що в умовах спрямування суспільства на масовий спорт і спорт вищих досягнень та покладання управління фізичним вихованням, масовою фізкультурно-спортивною роботою з учнями профтехучилищ на Центральну Раду ВДСТ «Трудові резерви» стимулювало розвиток спортивно спрямованої складової фізичного виховання учнів ПТУ, хоча у програмах фізичного виховання того часу спортивне спрямування не включалася у зміст фізичного виховання. Цей факт важко пояснити, враховуючи розгортання широкої мережі спортивних секцій у ПТУ, а також таку обставину, що для складання заліку з предмету «Фізичне виховання» на оцінку не менше «4» учням необхідно було здати відповідні норми ГПО та мати спортивний юнацький розряд з любого виду спорту (Додаток Ц.1, Ц.2).

Тому саме період кінця 1950-х років став етапом активного розвитку спортивно спрямованого фізичного виховання учнів у закладах професійно-технічної освіти України¹¹.

¹¹ Про досягнення спортсменів ВДСТ «Трудові резерви» у масовому спорті та спорті вищих досягнень викладено автором у п. 2.3 наукового дослідження.

Наступний, *третій етап* розвитку фізичного виховання в навчальних закладах професійно-технічної освіти України пов'язаний зі створенням середніх професійно-технічних училищ. Так, постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 240 від 2 квітня 1969 року «Про заходи по подальшому покращенню підготовки кваліфікованих робітників у навчальних закладах системи професійно-технічної освіти» було визнано за необхідне здійснити поступове перетворення профтехучилищ з 1-3-річним терміном навчання в середні професійно-технічні училища (СПТУ) з 3-4-річним терміном навчання по підготовці кваліфікованих робітників з середньою освітою з числа молоді, яка закінчила восьмирічні загальноосвітні школи (Додаток Л).

Середні ПТУ створювалися для підготовки робітників з найскладніших професій, які вимагали середньої освіти, у першу чергу кваліфікованих робітників з наладки, ремонту та монтажу автоматичних ліній і верстатів з програмним управлінням, машиністів, радіо- та електромеханіків, апаратників хімічного виробництва, механізаторів для вугільної та гірничодобувної промисловості, для будівництва та сільського господарства, поліграфістів, майстрів харчової, легкої промисловості, художніх промислів та підприємств побутового обслуговування населення. У змісті підготовки кваліфікованих робітників ставилися акценти на проблемах організації виховної роботи в цих закладах за рахунок значного покращення викладання суспільних дисциплін, залучення до роботи з молоддю кращих педагогічних сил, розвитку культурно-масової і фізкультурно-спортивної роботи, підвищення ролі колективів – підприємств, установ та організацій у вихованні молодих робітників.

Виконуючи постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 2 квітня 1969 року і ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 3 червня 1969 року, навчальні заклади профтехосвіти України разом з відповідними міністерствами, відомствами і підприємствами розгортали велику роботу з подальшого розширення мережі училищ і контингенту навчальних закладів профтехосвіти, здійснювали поступовий перехід існуючих навчальних закладів в училища з 3-4 – річний терміном навчання. Як відзначає І. Л. Лікарчук, середні професійно-технічні училища створювалися швидкими темпами.

Якщо в 1970 р. було 119 профтехучилищ, які поряд із спеціальністю надавали середню освіту, то в 1975 р. їхня кількість досягла 454, а в 1980 нараховувалося 1082 профтехучилища [45, с. 85].

Перехід на новий тип навчальних закладів у системі профтехосвіти надав можливість збільшити термін навчального курсу фізичної підготовки з 1–3 років до 3–4 років. Збільшення терміну фізичного виховання значно розширювало варіативні можливості засобів підвищенні фізичної готовності учнів ПТУ до обраної робітничої професії, а також сприяло введенню в програми фізичного виховання повноцінного курсу професійно-прикладної фізичної підготовки.

Так В. А. Кабачков та С. А. Полієвський відзначали, що у програмах фізичного виховання учнів професійно-технічних училищ (1959, 1960, 1963 роки) вказувалося на необхідність здійснення фізичного виховання з урахуванням особливостей праці майбутніх спеціалістів. Але тільки з 1971 року ППФП була фактично представлена в програмі фізичного виховання учнів системи професійно-технічної освіти (Додаток Ц.1).

Фізичне виховання як один з ефективних засобів підготовки до продуктивної праці, глибше і ширше пов'язувалося з виробничою сферою. Водночас аналіз змісту програми фізичного виховання дозволив виявити окремі недоліки: в рекомендаціях з ППФП не були надані контрольні нормативи для ПТУ з однорічним терміном навчання.

З 1977 року навчальні заклади професійно-технічної освіти перейшли до навчання за новою програмою фізичного виховання, яка була єдиною для всіх типів навчальних закладів (з 3 і 4-річними термінами навчання). У програмі були визначені завдання, кількість годин на теоретичний і практичний розділи, а також засоби ППФП по роках навчання.

На виконання постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 11 вересня 1981 року «Про подальший підйом масовості фізичної культури та спорту» у систему професійно-технічної освіти з 1981 року була впроваджена нова програма фізичного виховання учнів, у якій були визначені нові завдання ППФП, введено самостійні заняття, надана нова класифікація професій та відповідні засоби

ППФП. Розділ ППФП був розроблений на основі наукових пошуків ЦР ВДСТ «Трудові резерви», Всесоюзного науково-дослідного інституту фізичної культури, Всесоюзного науково-дослідного інституту профтехосвіти, Державного Центрального інституту фізичної культури, НДІ фізіології дітей та підлітків АПН РРФСР. Розділи професійно-прикладної фізичної підготовки були передбачені програмами фізичного виховання учнів середніх профтехучилищ 1982, 1985, 1986, 1989 років. (Додаток Ц.2).

Отже, професійно-прикладна фізична підготовка саме у 1970-х – 1980-х роках знайшла своє місце в начальних закладах професійно-технічної освіти та стала невід’ємною частиною загального процесу фізичного виховання учнів¹². З метою створення єдиної системи управління, організації та контролю за фізичним вихованням учнів Державним комітетом Ради Міністрів СРСР з професійно-технічної освіти та Комітетом з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР у 1971 році було затверджено та введено в дію положення про фізичне виховання учнів навчальних закладів профтехосвіти. Згідно з цим документом ЦР ДСТ «Трудові резерви» організовувала і забезпечувала весь комплекс заходів з фізичного виховання учнів. Управління фізичним вихованням учнів навчальних закладів профтехосвіти в союзних республіках забезпечували державні комітети рад міністрів союзних республік з профтехосвіти і республіканські ради ДСТ «Трудові резерви». В автономних республіках, краях, областях та містах керівництво фізичним вихованням учнів навчальних закладів профтехосвіти здійснювали відповідні управління профтехосвіти та ради ДСТ «Трудові резерви». Положенням також встановлювалося, що республіканські, крайові, обласні, міські комітети з фізичної культури і спорту надають повсякденну допомогу органам профтехосвіти та ДСТ «Трудові резерви» в організації фізичного виховання учнів, а саме – допомагають їм у комплектуванні навчальних закладів кваліфікованими працівниками з фізичної культури і спорту, у зміцненні матеріальної бази. За необхідності спорткомітети вирі-

¹² ППФП як важливу складову фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти досліджено в історичному та змістовому аспектах у п.1.4.

шують і проблему надання профтехучилищам у порядку шефської допомоги спортивних баз для проведення уроків фізичного виховання та спортивно-масової роботи з учнями.

За організацію фізичного виховання безпосередньо в навчальному закладі профтехосвіти, а також за стан здоров'я і фізичного розвитку учнів відповідав директор училища, який за статутом ДСТ «Трудові резерви», як правило, обирався головою ради колективу фізичної культури училища. Положенням про фізичне виховання конкретно визначалися функції відповідальних працівників училищ: заступника директора з навчально-виробничої роботи, заступника директора училища з навчально-виховної роботи, керівника фізичного виховання, викладача фізичного виховання.

З початку 1970-х років відбувався процес активного реформування Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці й оборони СРСР», який фактично був програмною та нормативною основою фізичного виховання в системі освіти і зокрема професійно-технічної.

За постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР 17 січня 1972 року № 61 «Про запровадження нового всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці й оборони СРСР (ГПО)» з 01 березня 1972 року було запроваджено удосконалений Всесоюзний фізкультурний комплекс ГПО, який був покликаний сприяти подальшому впровадженню фізичної культури в повсякденне життя людей, створенню необхідних можливостей для всебічної фізичної підготовки населення до праці і оборони. З 1985 року почав діяти вдосконалений комплекс ГПО: була змінена його структура, внесені істотні корективи в зміст видів випробувань.

У 1988 році Держкомспорт СРСР прийняв постанову «Про зміни й доповнення в Положенні про Всесоюзний комплекс «Готовий до праці й оборони СРСР (ГПО)». Зміни стосувалися структури комплексу: він став складатися із двох щаблів БГПО й двох щаблів ГПО, охоплюючи вік 6–27 років. Було ліквідовано жорстке планування підготовки значківців¹³.

¹³ Історична роль фізкультурного комплексу ГПО у розвитку фізичного виховання у закладах професійної підготовки робітничих кадрів викладено у п. 2.2.

Отже, констатуємо, що на початку 1980-х років на всіх випускових курсах ПТУ був введений іспит з фізичного виховання. Так, у відповідності до наказу Державного комітету СРСР з професійно-технічної освіти № 164 від 31.12.1982 року «Про додаткові заходи щодо покращення фізичного виховання учнів професійно-технічних навчальних закладів» з 1983/1984 навчального року в системі професійно-технічної освіти був введений іспит з предмету «Фізична культура» на всіх випускових курсах ПТУ [174, с. 88]. Порядок проведення іспиту з навчального предмету «Фізична культура» для учнів професійно-технічних навчальних закладів визначався Інструкцією, затвердженою Державним комітетом СРСР з професійно-технічної освіти та ЦР ВДСТ «Трудові резерви».

Одним із важливих напрямів фізичної підготовки у позанавчальний час стали літні табори праці і відпочинку учнів професійно-технічних навчальних закладів, Положення про організацію яких було затверджено Наказом Державного комітету професійно-технічної освіти СРСР 04 квітня 1978 року № 60 (Додаток М). Згідним Положенням передбачалася організація змістовного відпочинку учнів, зміцнення їх здоров'я, естетичне та фізичне виховання. У літніх таборах організувалися спортивні секції та команди, спортивні змагання, спартакіади, екскурсії та туристичні походи по рідному краю. Систематично проводилися бесіди, читалися доповіді на актуальні спортивні теми, диспути та зустрічі зі спортсменами. Добір інструкторів з фізичної культури, медичних працівників здійснювали місцеві органи професійно-технічної освіти спільно з профспілковими організаціями, органами охорони здоров'я, радами ВДСТ «Трудові резерви».

Інструктори з фізичної культури проводили ранкову зарядку, заняття з фізкультури, спорту і туризму, організовували змагання, спортивні свята і здачу літніх нормативів комплексу «Готовий до праці і оборони» і «Турист СРСР». Купання проводилися в спеціально відведених місцях в присутності вихователя та медичного працівника, за наявності необхідних рятувальних засобів та засобів надання першої медичної допомоги. Під час проведення спортивних занять, тренувань і змагань інструктори з фізичної культури зобов'язувалися забезпечити повну справність спортивного

інвентаря, обладнання та підготувати місце проведення цих заходів. Для участі в спортивних змаганнях допускалися учні, які пройшли медичний огляд.

У цей історичний період на навчальні заклади професійно-технічної освіти покладалися завдання, які окреслені у Постанові Ради Міністрів СРСР від 11 квітня 1980 року № 296 «Про затвердження Положення про професійно-технічні навчальні заклади СРСР», одним з яких було фізичне виховання учнів, зміцнення їх здоров'я. У положенні зазначалося, що в навчальних закладах професійно-технічної освіти в установленому порядку створюються колективи фізичної культури Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви». Також, на основі самодіяльності учнів навчального закладу створюються учнівські гуртки, спортивні секції, клуби учнів (Додаток П).

Починаючи з 1984 року, система професійно-технічної освіти була переведена на єдиний тип навчальних закладів – середні професійно-технічні училища. Так у постанові ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР № 315 від 12 квітня 1984 року «Про подальший розвиток системи професійно-технічної освіти та підвищення її ролі у підготовці кваліфікованих робітничих кадрів» було визначено: «...реорганізувати в 1984 році існуючі професійно-технічні навчальні заклади в єдиний тип – середнє професійно-технічне училище з відповідними відділеннями за професіями та строками навчання в залежності від рівня освіти поступаючих. Середні професійно-технічні училища здійснюють підготовку кваліфікованих робітників з середньою освітою з числа молоді, яка закінчила неповну середню школу, як правило, з терміном навчання 3 роки і випускників середньої загальноосвітньої школи з диференційованими термінами навчання до 1 року з урахуванням їх трудової підготовки та складності професій. У середніх професійно-технічних училищах можуть створюватись окремі групи для молоді, яка не одержує з різних причин середньої освіти, філії, вечірні (змінні) відділення, а також може здійснюватися перепідготовка робітничих кадрів» (Додаток Р).

Для організації роботи середніх професійно-технічних училищ Постановою Ради міністрів СРСР № 177 від 22 лютого 1985

року було прийнято Положення про середнє професійно-технічне училище (Додаток Т). Це Положення визначало головні завдання середніх професійно-технічних училищ, одне з яких – фізичне виховання та зміцнення здоров'я учнів. Згідно з Положенням організації навчально-виховного процесу передбачалось теоретичне навчання, виробниче навчання та виробничу практику, фізичне виховання і початкову військову підготовку, а також позаурочну виховну роботу з учнями. Виховна робота здійснюється в поєднанні з навчальним процесом з метою всебічного і гармонійного розвитку особистості і передбачає тісний взаємозв'язок всіх видів виховання – трудового, морального, військово-патріотичного, правового, естетичного, фізичного, а також координацію зусиль педагогічного та учнівського колективів, громадських організацій училища і колективу базового підприємства з формування особистості молодого робітника.

Учні СПТУ зобов'язані систематично і глибоко оволодівати знаннями основ наук, регулярно відвідувати навчальні заняття, у встановлені терміни сумлінно виконувати роботу, передбачену навчальними програмами, і домашні завдання; постійно підвищувати свій культурний рівень, поліпшувати фізичну підготовку, бути дисциплінованими, вести здоровий спосіб життя, зміцнювати здоров'я, готувати себе до захисту країни.

На керівника фізичного виховання середнього професійно-технічного училища було покладено відповідальність за виконання програми фізичної підготовки учнів, якість навчально-спортивної та спортивно-масової роботи, участь у військово-патріотичному вихованні. Керівник фізичного виховання призначається директором училища в установленому порядку з числа осіб, які мають, як правило, вищу освіту і досвід педагогічної роботи з фізичної культури і спорту. У середньому професійно-технічному училищі в установленому порядку створюються первинні організації Всесоюзного добровільного товариства сприяння армії, авіації і флоту (ДТСААФ), Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви» тощо.

Для забезпечення високої якості підготовки кваліфікованих робітничих кадрів середнє професійно-технічне училище повинно

мати у користуванні приміщення, спортивні споруди та інвентар для проведення уроків фізичного виховання і початкової військової підготовки учнів, навчально-спортивної та спортивно-масової роботи, занять гуртків художньої самодіяльності та технічної творчості.

З метою приведення до єдиних вимог процесу фізичного виховання учнів у закладах професійно-технічної освіти Державним Комітетом СРСР з професійно-технічної освіти та центральною радою ВДСТ «Трудові резерви» у 1986 році була затверджена Комплексна програма фізичного виховання учнів середніх профтехучилищ (Додаток Ц.2). Вона стала основою організації фізичного виховання як педагогічного процесу в середніх професійно-технічних навчальних закладах¹⁴.

У 1986 році відбулися зміни у системі органів державного управління фізичною культурою та спортом. На місці Комітету з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР утворюється Союзно-республіканський Державний комітет СРСР з фізичної культури та спорту. Відповідно в Україні постановою Ради Міністрів УРСР №1 від 4 січня 1987 року було створено Державний комітет УРСР з фізичної культури та спорту.

У 1988 році в контексті перебудови суспільства, яка охопила усі сфери життя в Україні, був взятий курс на створення системи безперервної освіти. Досягти такої «безперервності» можна було лише за умови наявності єдиного органу управління усією системою освіти, яким став Державний комітет СРСР народної освіти, який був створений постановою Ради Міністрів СРСР № 560 від 29 квітня 1988 року «Про організацію і структуру управління народною освітою в країні» (Додаток Ф.1). Цією ж постановою передбачалося створення в Україні двох керівних органів в освіті – Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР та Міністерство народної освіти УРСР.

В контексті переформатувань, постановою Ради Міністрів Української РСР № 194 від 22 липня 1988 року «Про організацію і структуру управління загальною середньою і професійно-техніч-

¹⁴ Особливості організації фізичного виховання СПТУ досліджено у п. 2.4 даного дослідження.

ною освітою в Українській РСР» (Додаток Ф.2) система професійно-технічної освіти України була підпорядкована разом із дошкільною, позашкільною та загальною середньою освітою Міністерству народної освіти УРСР (1988–1991 роки). У зв'язку із змінами управлінських структур у сфері освіти, наказом № 222 від 21 липня 1988 року Державним комітетом СРСР народної освіти на ЦР ВДСТ «Трудові резерви» було покладено керівництво та контроль за організацією обов'язкових навчальних занять з фізичного виховання та спортивно-масової роботи в ПТУ.

Отже, спираючись на матеріали дослідження, можна стверджувати, що система фізичного виховання учнів у професійно-технічних навчальних закладах розвивалася у контексті еволюції професійно-технічної освіти та фізкультурного руху України за наступними етапами:

I – 1944–1959 роки (становлення і розвиток фізичного виховання в навчальних закладах системи Державних трудових резервів);

II – 1959–1969 роки (розбудова системи фізичного виховання майбутніх кваліфікованих працівників на базі міських та сільських ПТУ в контексті демократичних перетворень в системах освіти та фізичної культури і спорту);

III – 1969–1990 роки (розвиток фізичного виховання в процесі поступового переходу профтехосвіти України на новий тип навчальних закладів – середні професійно-технічні училища та впровадження професійно-прикладної фізичної підготовки).

Перший етап (1944–1959 роки) Передумовою становлення та розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України стало впровадження, у контексті створення Державних трудових резервів СРСР (1940 – 1959 роки), навчальних закладів нового типу – залізничних та ремісничих училищ та шкіл фабрично-заводського навчання. Саме у ремісничих та залізничних училищах, починаючи з 1944 року, фізичне виховання учнів було вперше введено в навчальні плани як навчальний предмет «Фізична підготовка». Означене дає підстави вважати історичний період 1944–1959 років – першим етапом становлення та розвитку фізичного виховання у закладах підготовки робітничих кадрів в Україні.

Програмною та нормативною основою фізичного виховання учнів закладів професійно-технічної освіти України став Всесоюзний фізкультурний комплекс ГПО, який був створений у 1931 році, та видозмінювався, удосконалювався і коригувався у 1939, 1946, 1955, 1959 роках.

Велике значення в розвитку фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України мало створення у 1943 році добровільного спортивного товариства «Трудові резерви», яке функціонувало до 1992 року. За статутом, головним завданням створеного ВДСТ «Трудові резерви» був всебічний розвиток фізичної культури та спорту серед учнів та працівників навчальних закладів і установ професійно-технічної освіти. Саме на ВДСТ «Трудові резерви» було покладено обов'язки не лише проведення спортивно-масової роботи з учнями системи профтехосвіти, а й відповідальність за організацію та якість навчального процесу з фізичного виховання у професійно-технічних училищах.

На початку 1950-х років почали створюватися умови для реорганізації системи підготовки робітничих кадрів в Україні. Так Постановою Ради Міністрів СРСР від 02 серпня 1954 року «Про організацію виробничо-технічної підготовки молоді, що закінчила середню школу, для роботи на виробництві» в системі державних трудових резервів був утворений новий тип професійного навчального закладу – технічне училище.

Другий етап (1959–1969 роки) визначався створенням єдиного типу навчальних закладів професійної підготовки – професійно-технічних училищ. У 1959 році були створені денні і вечірні міські професійно-технічні училища з терміном навчання від одного до трьох років і сільські професійно-технічні училища з терміном навчання один-два роки, що надавало можливість у збільшеному терміні навчання значно підвищувати рівень фізичної підготовленості учнів до обраної професії.

Наприкінці 1950-х років були внесені зміни та доповнення в нормативи та вимоги комплексу ГПО з метою встановлення його відповідності завданням, які виконували спортивні організації. Тому у 1959 році був введений у дію удосконалений комплекс ГПО, внаслідок чого зазнала коригування програмно-нормативна база фізичного виховання в навчальних закладах професійно-технічної освіти.

Розпорядженням Ради Міністрів СРСР № 33108-р від 02 листопада 1959 року Центральній Раді ВДСТ «Трудові резерви» були надані права самостійної центральної організації (відомства) з фінансуванням за рахунок державного бюджету та покладено функції організації навчального процесу з фізичного виховання та спортивно-масової роботи з учнями професійно-технічних училищ, що в умовах спрямування суспільства на масовий спорт і спорт вищих досягнень стимулювало розвиток спортивно спрямованої складової фізичного виховання учнів ПТУ. Однак у програмах фізичного виховання учнів закладів професійно-технічної освіти того часу спортивне спрямування не включалося в його зміст.

Розглянутий історичний період став етапом пошуків та опрацювання змісту, принципів, методів та організаційних форм професійно спрямованого фізичного виховання у професійно-технічних училищах, яке покликане забезпечувати належний рівень фізичної готовності учнів для конкретного виду майбутньої трудової діяльності. Починаючи з 1959 року, необхідність ППФП визнавалася в програмах фізичного виховання учнів усіх видів професійно-технічної школи. При цьому наголошувалося, що при проведенні навчальної та спортивно-масової роботи слід враховувати профіль фахівців, формувати в учнів фізичні навички і якості, що сприяють оволодінню майбутньою професією. У програмах фізичного виховання учнів професійно-технічних училищ також вказувалося на необхідність здійснювати фізичне виховання з урахуванням особливостей праці фахівців, що готувалися.

Третій етап (1969–1990 роки) розвитку фізичного виховання в навчальних закладах професійно-технічної освіти України пов'язаний із початком процесу поступового створення з 1969 року середніх професійно-технічних училищ (СПТУ) для підготовки кваліфікованих робітників із середньою освітою з числа молоді, яка закінчила восьмирічні загальноосвітні школи, а починаючи з 1984 року система професійно-технічної освіти була повністю переведена на новий тип навчальних закладів.

Перехід на новий тип навчальних закладів у системі профтехосвіти надав можливість збільшити термін навчального курсу фізичної виховання, що значно розширювало варіативні можливості

засобів підвищенні фізичної готовності учнів ПТУ до обраної робітничої професії, а також сприяло введенню у програми фізичного виховання як повноцінного курсу професійно-прикладної фізичної підготовки (ППФП). У програмі фізичного виховання учнів міських та сільських професійно-технічних училищ 1971 року, ППФП була вперше представлена окремим повноцінним розділом. У подальшому розділи ППФП були передбачені програмами фізичного виховання учнів середніх профтехучилищ 1977, 1982, 1985, 1986, 1989 роки.

З метою створення єдиної системи управління, організації та контролю за фізичним вихованням учнів Державним комітетом Ради Міністрів СРСР з професійно-технічної освіти та Комітетом з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР у 1971 році було затверджено та введено в дію Положення про фізичне виховання учнів навчальних закладів профтехосвіти.

На початку 1970-х років розпочався процес активного реформування Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці й оборони СРСР» – програмної та нормативної основи фізичного виховання в системі професійно-технічної освіти України. У 1972 році було запроваджено удосконалений комплекс ГПО, який був покликаний сприяти подальшому впровадженню фізичної культури в повсякденне життя людей, створенню необхідних можливостей для всебічної фізичної підготовки населення до праці і оборони. У 1985 та 1988 роках комплекс ГПО також зазнав змін, що потягло відповідні коригування програмно-нормативної бази фізичного виховання учнів закладів професійно-технічної освіти України.

У 1978 році Державним комітетом професійно-технічної освіти СРСР було затверджено Положення про організацію літніх таборів праці та відпочинку учнів професійно-технічних навчальних закладів, основним завданням яких була організація змістовного відпочинку, зміцнення здоров'я, естетичне та фізичне виховання учнів.

У 1982 році Державним комітетом СРСР з професійно-технічної освіти в професійно-технічних навчальних закладах був введений іспит з предмету «Фізична культура» на всіх випускових курсах, який фактично став проводитися у закладах професійно-технічної освіти України з 1983/1984 навчального року.

Радою міністрів СРСР у 1985 році було прийнято Положення про середнє професійно-технічне училище у якому визначалися головні завдання цих закладів, одне з яких – фізичне виховання та зміцнення здоров'я учнів.

З метою вдосконалення та приведення до єдиних вимог процес фізичного виховання учнів у закладах професійно-технічної освіти України в 1986 році була впроваджена Комплексна програма фізичного виховання учнів середніх професійно-технічних училищ.

У 1988 році в контексті переформатування управлінських структур у сфері освіти система професійно-технічної освіти України була підпорядкована разом із дошкільною, позашкільною та загальною середньою освітою Міністерству народної освіти УРСР. У зв'язку з цим, наказом № 222 від 21 липня 1988 року Державним комітетом СРСР народної освіти на Центральну Раду ВДСТ «Трудові резерви» було покладено керівництво та контроль за організацією обов'язкових навчальних занять з фізичного виховання та спортивно-масової роботи в ПТУ.

2.2. Фізкультурний комплекс ГПО як програмна та нормативна основа фізичного виховання у професійно-технічних училищах

У період 1950–1990 років фізкультурний комплекс ГПО фактично становив основу фізичного виховання учнів у професійно-технічних училищах України. Він був спрямований на удосконалення фізичних можливостей учнів закладів професійно-технічної освіти, формування різноманітних рухових умінь і навичок, пропорційний розвиток усіх органів і систем організму. Також завдяки комплексу ГПО забезпечувався прикладний характер фізичного виховання у професійно-технічних училищах України і створювалися передумови для успішної соціалізації молоді та підготовки її до професійної діяльності.

Питання ролі комплексу ГПО у фізичній підготовці молоді були предметом дослідження багатьох учених та практиків сфери

фізичної культури та спорту. На різних етапах розвитку науково-методичної думки цьому питанню присвячували свої праці М. Бака, М. Бунчук, Е. Вільчковський, І. Гольц, М. Зубалій, В. Кійко, М. Козленко, В. Краснов, А. Ніколаєнко, А. Новиков, Л. Матвеев, Т. Недельський, В. Панченко, С. Присяжнюк, В. Пугачов, Р. Раєвський, П. Савицький, В. Саливон, М. Третьяков, В. Уткін. Підготовку та застосування з окремих видів спорту у комплексі ГПО досліджували Ю. Короп, Є. Мішина, С. Цвек та інші. Як зазначав науковець М. О. Козленко: «Всесоюзний фізкультурний комплекс ГПО був програмною і нормативною основою радянської системи фізичного виховання. У ньому визначена програма фізичної підготовки основних контингентів населення. А нормативи комплексу, подані у вимірюваних показниках, відображають вимоги до фізичної підготовленості людей різного віку і статі» [37, с. 65].

Комплекс «Готовий до праці й оборони» був фактично програмою фізкультурної підготовки людей в освітніх закладах, професійних і спортивних організаціях. Система роботи за комплексом ГПО, вирішуючи оздоровчі, спортивні, виховні та освітні завдання, була спрямована на впровадження фізичної культури в повсякденне життя людей, залучення до регулярних занять фізичною культурою і спортом людей різного віку, а також масовий розвиток спорту і виховання спортивних талантів. Програма ГПО існувала з 1931 року до 1991 року. Передумовами створення комплексу ГПО були події, які відбувалися після становлення радянської влади і були спрямовані на реорганізацію усіх сфер життя – у праці, культурі, науці, спорті.

У квітні 1918 року ВЦВК РРФСР (Всеросійський центральний виконавчий комітет) приймає декрет «Про обов'язкове навчання військовому мистецтву», згідно з яким чоловіки і жінки від 18 до 40 років зобов'язані навчатися військовій справі за місцем роботи. Для вирішення цих завдань у 1923–1924 роках організовуються ТДПФ (Товариство друзів повітряного флоту) та ДОБРОХІМ (Добровільне Товариство друзів хімічної оборони та хімічної промисловості).

У 1927 році через злиття названих товариств в СРСР створюється найбільша із спеціалізованих громадських організацій – ТСОАВІАХІМ (Товариство сприяння обороні, авіаційному та хіміч-

ному будівництву). Під егідою ТСОАВІАХІМу будуються тири, створюються аероклуби та військово-спортивні гуртки, де молодь проходить підготовку за такими спеціальностями: телеграфіст, радист, парашутист, моторист, санітар, медсестра, пілот тощо. В контексті діяльності ТСОАВІАХІМу виникає потреба вирішення питання фізичної підготовки молоді для виконання завдань підготовки фахівців військових спеціальностей. Тому в 1927 році вперше був розроблений проект положення про випробування на звання «Фізкультурник», який фактично був першим проектом створення майбутнього комплексу ГПО. Цей комплекс випробувань призначався для жінок 17–35 років і чоловіків 18–45 років. У ньому передбачалося три щабелі, у кожному з яких було шість видів випробувань. Від одного щабля до іншого підвищувалися труднощі нормативів.

24 травня 1930 року молодіжна газета «Комсомольська правда» опублікувала добірку матеріалів, об'єднаних загальним заголовком «Міцні м'язи, зірке око потрібні кожному працівнику!». У газеті зазначалося, що «заняття фізичними вправами в наших гуртках, на майданчиках і стадіонах мало пристосовані до вимог виробництва, до потреб оборони», і, спираючись на вимогу Центрального Комітету ВЛКСМ, запропонувала ввести нормативи, які змогли б перевірити готовність працівників держави до праці і оборони. Заклик газети і комсомолу отримав широкий відгук у громадян СРСР. Письменник М. Горький і вчений І. Павлов, багато інших відомих всьому світу і країні людей схвалили ідею ГПО. Всесоюзна Центральна Рада Професійних Спілок прийняла спеціальну постанову, в якій зазначалося, що введення нормативів ГПО поліпшить роботу по воєнізації фізичної культури, підвищить увагу нашої громадськості до всебічного фізичного виховання людей. Всесоюзна рада фізичної культури при Центральному Виконавчому Комітеті СРСР 11 березня 1931 року затвердила комплекс «Готовий до праці і оборони СРСР».

Перший Всесоюзний фізкультурний комплекс «Готовий до праці і оборони СРСР» (ГПО) стає програмною та нормативною основою системи фізичного виховання для всієї країни. Мета введення комплексу – підвищення рівня фізичного виховання та

мобілізаційної готовності радянського народу, в першу чергу молодого покоління. Автором комплексу ГПО офіційно вважається двадцятирічний московський фізкультурник Іван Осіпов.

Дуже швидко спортивно-оборонний комплекс стає популярним. Норми ГПО складаються в навчальних закладах, колгоспних бригадах, робітниками фабрик, заводів. Проводяться масштабні змагання на звання Чемпіонів комплексу ГПО за окремими його видами, які за популярністю не поступаються спартакіадам. Загальнодоступність фізичних вправ та їх очевидна користь для зміцнення здоров'я, роблять комплекс ГПО популярним серед населення і особливо серед молоді. Носити значок ГПО стає престижним. Кожен, хто здавав нормативи ГПО, отримував право носити почесну нагороду – значок з написом «Готовий до праці і оборони». Значок був виготовлений в 1931 році після конкурсу, який оголосив журнал «Фізкультура та спорт», переможцем якого став п'ятнадцятирічний школяр Г. Тактаров. У остаточному доопрацюванні ескізу школяреві допоміг відомий художник М. Ягужинський, і значок – срібний кружок на маленькому ланцюжку з цифрою «І» – отримав повне схвалення [98, с. 65].

У подальшому складання нормативів підтверджувалося особливими значками відповідного щабелю, а той, хто виконував нормативи впродовж декількох років поспіль, – «Почесним значком ГПО». Колективи фізкультури підприємств, установ, організацій, які добилися значних успіхів щодо впровадження комплексу ГПО в повсякденне життя, нагороджувалися знаком «За успіхи в роботі за комплексом ГПО». Значки ГПО (перші варіанти) виготовлялися з міді або латуні, і покривалися гарячими емаллями, надалі почався масовий випуск значків з алюмінію з покриттям рідкими (холодними) емаллями. Кріпленням для значків ГПО служив гвинт або безпечна шпилька (Додаток С.7). Згідно положення про фізкультурний комплекс ГПО (Додаток С.1), особам, які повністю виконали вимоги і норми комплексу ГТО, вручаються значки та посвідчення встановленого зразка, затверджені Комітетом з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР. Значок носить на правій стороні грудей.

Вручення значків проводиться в урочистій обстановці. Значки вручаються у школах, професійно-технічних, вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, в колективах фізичної культури і спортивних клубах підприємств, установ, радгоспів, колгоспів та інших організацій. При втраті значка або посвідчення їх дублювати не видаються. Для отримання значка або посвідчення необхідно повторно виконати всі норми і вимоги відповідного ступеня комплексу ГПО.

Облік результатів виконання вимог і норм комплексу ГПО ведеться за відомостями або заліковими книжками-картками (Додаток С.8) із зазначенням дати виконання норм і вимог. Результати виконання вимог і норм комплексу ГПО учнями загально-освітніх шкіл, професійно-технічних та вищих навчальних закладів вносяться в класні (групові) журнали обліку роботи або у відомості. Право запису складання норм комплексу ГПО надається викладачам фізичного виховання, інструкторам, тренерам, членам комісій з комплексу ГПО і суддям змагань.

Для здійснення координації та контролю за роботою державних і громадських організацій із широкого впровадження Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці і оборони СРСР» при державних органах управління фізичною культурою і спортом створювалися громадські органи – комісії, а з 1975 року ради та комісії з фізкультурного комплексу ГПО. Ради з фізкультурного комплексу ГПО створювалися на союзному та республіканському рівнях, а на інших рівнях – комісії. Так у 1975 році при Комітеті з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР була створена Всесоюзна рада з комплексу ГПО, головою якої був відомий льотчик-космонавт О. Леонов та відповідні республіканські ради.

У Положенні про республіканську раду з комплексу ГПО – громадського органу Комітету з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів УРСР (Додаток С.5) визначаються завдання на ці громадські утворення, а саме: здійснення координації та контролю за роботою державних і громадських організацій республіки з широкого впровадження Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці і оборони СРСР»; сприяння профспілковим,

комсомольським, фізкультурним та іншим громадським організаціям, міністерствам і відомствам у проведенні роботи з подальшого розвитку масового фізкультурного руху в республіці на основі Всесоюзного фізкультурного комплексу ГПО; вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду кращих організацій республіки з комплексу ГПО, широке використання преси, радіо, телебачення, кіно, лекторських груп товариства «Знання»; розгляд пропозицій організацій, фахівців та населення, спрямованих на подальше удосконалення нормативної та програмної основи комплексу ГПО; сприяння організації і проведення республіканських, обласних та районних заходів: активів, конференцій і нарад з питань комплексу ГПО. До складу республіканської ради входили: голова, три заступники голови та члени ради, що представляють Уккрудпроф, ЦК ЛКСМУ, Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Міністерство охорони здоров'я УРСР, Міністерство освіти УРСР, Державний Комітет Ради Міністрів УРСР з профтехосвіти, Комітет з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів УРСР, ЦК ДТСААФ УРСР, Штаб Цивільної Оборони УРСР, Центральний Комітет товариства Червоного Хреста УРСР, Республіканське товариство «Знання», добровільні спортивні товариства та відомчі фізкультурні організації. Склад республіканської ради з комплексу ГПО затверджується Комітетом з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів Української РСР.

При радах і комісіях з фізкультурного комплексу створюються інспекції з комплексу ГПО. У Положення про інспекції з комплексу ГПО (Додаток С.6), визначаються їх завдання – активна участь у контролі за роботою організацій щодо впровадження комплексу ГПО, своєчасне попередження фізкультурних та інших організацій від помилок і промахів у роботі, усунення виявлених недоліків, підвищення індивідуальної відповідальності кожного фізкультурного працівника за доручену справу.

Органами інспекцій з комплексу ГПО стали: всесоюзна інспекція, республіканські, крайові, обласні, міські, районні інспекції та інспекторські групи ГПО на підприємствах, в колгоспах, радгоспах, установах і навчальних закладах. Інспекції працюють в тісному зв'язку з радами, комісіями з комплексу ГПО і є їх підрозділами.

Основу системи інспекцій складають інспекторські групи ГПО. Кількісний склад інспекторських груп ГПО визначається на місцях (але не менше 5 осіб). До складу інспекцій та інспекторських груп входять ветерани Фізкультурного руху, активісти комплексу ГПО, кращі фізкультурники і спортсмени, представники профспілкових і комсомольських організацій, відділів народної освіти, охорони здоров'я, військових комісаріатів, комітетів народного контролю, комітетів з фізичної культури і спорту, організацій ДТСААФ, ДСТ та відомств. Члени інспекції мають право знайомитися з документами і матеріалами, що відображають стан фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи на об'єктах, що перевіряються, ставити перед комітетами з фізичної культури і спорту, адміністрацією, партійними та іншими громадськими організаціями республік, країв, областей, міст, а також підприємств, установ і навчальних закладів питання, які виникають в результаті перевірок, зокрема питання про притягнення до відповідальності осіб, винних у допущенні різного роду порушень. Інспекції рішуче виступають проти можливих приписок, прояви бюрократизму і тяганини, прийому норм і вимог комплексу ГПО у осіб без медичного огляду і відповідної підготовки; проводять перевірки стану роботи у всіх фізкультурних підрозділах, рейди-перевірки організацій, колективів, спортивних споруд п відповідно до плану роботи, а також на основі скарг і зауважень з боку організацій і населення. За результатами перевірок складаються акти або довідки. Їх представляють у відповідні комітети і Всесоюзну інспекцію. Інспекції з комплексу ГПО виховують своїх працівників і активістів у дусі високої відповідальності за виконання покладених на них почесних обов'язків.

Дослідженням встановлено, що перший комплекс ГПО 1931 року складався всього з одного щабеля. Щоб отримати значок, потрібно було виконати 21 випробування, 15 з яких були практичними. Теоретичні випробування проводилися з військових знань і знань історії фізкультурних досягнень, основ фізкультурного самоконтролю, надання першої медичної допомоги. З часом з'явилася необхідність встановити підвищені вимоги до фізичної підготовки молоді, яка почала успішно складати випробування комплексу ГПО. Практичні випробування включали в себе наступні дисцип-

ліни: біг на 100, 500 і 1000 метрів; стрибки в довжину і висоту; метання гранати; підтягування на перекладині; лазіння по канату або жердині; піднімання патронного ящика вагою 32 кілограми та пересування з ним на 50 метрів; плавання; вміння їздити на велосипеді або вміння керувати трактором, мотоциклом, автомобілем; вміння веслувати 1 км; лижі на 3 і 10 км; верхова їзда і хода в протигазі на 1 км. Особливою умовою практичних випробувань був задовільний стан здоров'я, який визначав лікар. До змагань допускалися фізкультурники, організовані в колективи, і фізкультурники-одиночки. Для проведення практичних випробувань вони розподілялися на окремі групи за статтю і віком:

– Чоловіки: перша категорія – з 18 до 25 років, друга категорія – з 25 до 35 років, третя категорія – з 35 років і старше;

– Жінки: перша категорія – з 17 до 25 років, друга категорія – з 25 до 32 років, третя категорія – з 32 років і старше.

Випробування мали проводитися на всіх рівнях – у містах і селах, на підприємствах і в організаціях. Результати заносилися в квиток фізкультурника. Ті, хто успішно проходив випробування і був нагороджений значком ГПО, мав пільгу на вступ до фізкультурних навчальних закладів та перевагу на участь у спортивних змаганнях і фізкультурних святах республіканського, всесоюзного і міжнародного масштабу.

У 1932 році Всесоюзною радою фізичної культури був затверджений і введений в дію комплекс «Готовий до праці і оборони» другого щабеля, до якого входили вже 25 випробувань – 6 теоретичних і 19 практичних. Для жінок було встановлено 21 випробування. В ГПО II рівня ширше був представлений спортивний напрямок. До нього були включені стрибки на лижах з трампліну (для чоловіків), фехтування, стрибки у воду, подолання військової смуги перешкод.

У 1934 році в комплексі ГПО з'явився щабель для дітей «Будь готовий до праці і оборони СРСР» з двома віковими групами – 13-14 і 15-16 років. До нього увійшло 16 норм спортивно-технічного характеру: біг на короткі і довгі дистанції, стрибки в довжину і висоту з розбігу, метання гранати, біг на лижах на 3-5 кілометрів для хлопчиків та 2-3 кілометри для дівчат, ходьба в

протигазі, гімнастичні вправи, лазіння, підтягування, вправи на рівновагу, підняття і перенесення ваги. Окрім нормативів значків БПЮ повинен уміти провести заняття з одного з видів спорту, знати правила і уміти судити спортивні ігри. Ці нормативи були враховані у державних програмах шкіл і інших середніх навчальних закладів.

Надалі в період 1934–1988 років комплекс багаторазово видозмінювався, удосконалювався й коригувався відповідно до вимог часу, а також у зв'язку з досягненнями науки в області фізичного виховання. Найбільш істотні зміни відбулися в комплексі ГПО у 1939, 1946, 1955, 1959, 1972, 1985 і 1988 роках. Дослідженням архівних матеріалів встановлено, що нові варіанти комплексу ГПО затверджувалися та вводилися у дію в 1934, 1940, 1946, 1959, 1972 роках, а коригування діючих комплексів відбулися у 1942, 1955, 1985 і 1988 роках.

Ідеї і принципи комплексу ГПО отримали свій логічний розвиток у Єдиній всесоюзній спортивній класифікації, яка була введена у 1937 році. Нею передбачалися норми і вимоги до спортивного рівня підготовленості – розряди (III, II, I розряд) та звання (майстер спорту) з десяти видів спорту: легкої атлетики, гімнастики, важкої атлетики, боксу, боротьби, плавання, тенісу, фехтування, ковзанярського і стрілецької спорту. До кінця 1939 року в СРСР було підготовлено понад 100 тисяч спортсменів-розрядників, в тому числі 6420 спортсменів першого, 18 798 – другого і 76 892 – третього розрядів.

Фактично ГПО був органічно пов'язаний з Єдиною Всесоюзною спортивною класифікацією, що визначає послідовність зростання майстерності, рівень підготовленості спортсменів і розвиток їх досягнень від масових спортивних розрядів до вищих класифікаційних категорій. Спортивні розряди і звання присвоюються за умови складання спортсменами норм ГПО. Введення ЄВСК сприяло розвитку масового спорту і росту спортивних досягнень молоді, підвищило рівень її навчально-тренувального процесу. Таким чином комплекс ГПО і спортивна класифікація становили основу системи фізичного виховання.

У передвоєнні роки стало актуальним питання вдосконалення комплексу «ГПО» з метою посилення його військово-

фізичної спрямованості. Спеціальною постановою Ради Народних Комісарів СРСР «Про введення нового фізкультурного комплексу «Готовий до праці і оборони СРСР» від 26 листопада 1939 року був затверджений новий варіант комплексу ГПО.

У новому комплексі, який вступив в дію з 01 січня 1940 року, норми поділялися на обов'язкові та за вибором. У листопаді 1939 року був створений новий комплекс БГПО, в якому також була посилена військово-прикладна спрямованість.

У порівнянні з попереднім комплексом кількість норм було значно зменшено. У комплекси БГПО і ГПО 2-го щабеля входили два щабелі на «здано» та «відмінно». Була встановлена повторна задача норм для значківців ГПО 2-го щабеля при переході в наступну вікову групу, а норми щодо вибору для отримання значка ГПО 2 рівня з відзнакою прирівнювалися до норм третього розряду всесоюзної спортивної класифікації.

У комплексі ГПО до обов'язкових норм були віднесені біг на різні дистанції, подолання смуги перешкод (для юнаків – 150 м. із гвинтівкою), плавання в одязі, стрільба з малокаліберної гвинтівки, гімнастика (вправи типу «зарядки»), лижна підготовка (для районів зі сніжною зимою), піший похід (для безсніжних районів), теоретичні знання основ радянської системи фізичної культури й основ гігієни.

Норми за вибором склалися із вправ, об'єднаних у групи за формуванням фізичних і вольових якостей (швидкості, спритності, навички у метанні і стрільбі, витривалості, сміливості й рішучості, сили, навичкам захисту й нападу). Для одержання значка необхідно було здати: БГПО – 11 норм (6 обов'язкових і 5 за вибором), ГПО I щабеля для чоловіків – 14 норм (8 обов'язкових і 6 за вибором), ГПО I щабеля для жінок – 13 норм (8 обов'язкових і 5 за вибором), ГПО II щабеля для чоловіків – 15 норм (8 обов'язкових і 7 за вибором), ГПО II щабеля для жінок – 13 норм (8 обов'язкових і 5 за вибором).

У комплексі були уточнені вікові групи: БГПО – 14-17 років, ГПО – 17-41 рік і старше (чоловіки) і 17-33 років й старше (жінки). Для БГПО й ГПО II рівня був заснований «Значок відмінника».

Практичний зміст комплексу ГПО зразка 1939 року пройшов сувору перевірку під час війни. Завдяки ГПО мільйони радянських

людей отримали навички маршової, лижної, стрілецької підготовки, плавання, метання гранат, подолання перешкод. Це допомогло їм у мінімальні терміни опанувати військову справу, стати снайперами, розвідниками, танкістами, льотчиками.

У 1942 році Всесоюзний комітет зі справ фізичної культури й спорту СРСР вніс зміни в комплекс ГПО з метою приведення його у відповідність до вимог воєнного часу. При загальному скороченні кількості нормативів були включені наступні види випробувань, як метання, зв'язування гранат, швидкісний піший похід, подолання водних переправ, переповзання, штиковий бій. Ці норми були основними й обов'язковими.

У подальшому комплекс ГПО продовжували удосконалювати відповідно до завдань, що стояли перед фізкультурним рухом повоєнного часу. Введений в 1946 році комплекс ГПО характеризувався тим, що в ньому було скорочено кількість норм, встановлено взаємозв'язок між цими нормами і програмами фізичного виховання шкіл та навчальних закладів, уточнені і змінені вікові групи. У комплексі була скорочена загальна кількість нормативів: у шабелі БГПО – з 11 до 7, у ГПО I шабеля – з 14 до 9 у юнаків і з 13 до 8 у дівчат, у ГПО II шабеля кількість норм скоротилося на 6. У цьому варіанті комплексу було уточнено, що всі нормативи складаються в умовах спортивних змагань. Наступні зміни у комплексі ГПО відбулися 1 січня 1955 року. Було виключено поділ нормативів на обов'язкові та за вибором. Для отримання значка шабля БГПО вимагалось на змаганнях здати 10 норм, значка ГПО 1-го шабеля – 12 норм і значка ГПО 2-го шабеля – 11 норм.

Найбільш істотні зміни були внесені в комплекс ГПО, що введений в 1959 році. Проект нового комплексу був опублікований в серпні 1958 року для широкого обговорення. У ході обговорення проекту, загальну підтримку отримало питання поєднання комплексу ГПО з програмами з фізичного виховання в школах та інших навчальних закладах, а також введення системи нарахування очок за показані результати.

Вдосконалений фізкультурний комплекс ГПО, введений у січні 1959 року, складався з трьох шабелів. Сходінка БГПО – для школярів 14-15 років, ГПО 1-го ступеня – для юнаків та дівчат 16-18 років, ГПО 2-го ступеня – для молоді 19 років і старше.

Майже всі нормативи й вимоги комплексу ускладнювалися, а для їх виконання необхідно було набрати певну суму балів за видами випробувань. Складання нормативів дозволялася тільки на змаганнях. Оскільки з 1958 р. була введена загальна обов'язкова восьмирічна освіта, то для учнів 8-го класу складання нормативів і вимог щабля БГПО стає обов'язковою.

З 1 січня 1965 року у Збройних Силах СРСР був введений свій «Військово-спортивний комплекс» (ВСК), який рахувався складовою частиною Всесоюзного фізкультурного комплексу ГПО. Метою ВСК була всебічна підготовка військовослужбовців до захисту Батьківщини, а завданням – забезпечення високого рівня їх фізичної підготовленості, бойової майстерності і залучення в регулярних заняттях спортом для досягнення фізичної досконалості. У подальшому «Військово-спортивний комплекс» став самостійним комплексом і його розвиток пішов своїм шляхом. У контексті посилення військового спрямування комплексу ГПО в 1966 році за ініціативою ЦК ДТСААФ (Добровільне товариство сприяння армії, авіації і флоту) було розроблено і введено в дію положення про щабель комплексу ГПО – «Готовий до захисту Батьківщини» (ГЗБ) для молоді призовного віку (Додаток С.4). Щабель ГЗБ складав частину Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці і оборони СРСР» та був призначений для юнаків 16-18 років – учнів середніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, а також для тих, хто працює на підприємствах, в установах, радгоспах і колгоспах. Щабель ГЗБ повністю замінював для означеної категорії осіб складання норм І щабеля комплексу ГТО (щабелю ГЗБ передували щабель БГТО, призначений для підлітків 14-15 років) (Додаток С.4).

Підготовка до виконання вимог і складання норм щабеля ГЗБ входила у зміст навчальних програм з фізичного виховання школярів 9-11 класів, навчальних закладів системи професійно-технічної освіти, середніх спеціальних навчальних закладів та перших курсів вищих навчальних закладів з використанням всіх форм занять. У всіх навчальних закладах виконання вимог і норм ГЗБ враховується при оцінці успішності з предмету фізичної культури (оцінкою «задовільно», «добре» і «відмінно»).

Згідно з положенням щабеля «Готовий до захисту Батьківщини» Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці і оборони СРСР», було встановлено наступні вимоги:

1. Мати основні знання з теми «Фізична культура і спорт в СРСР».
2. Знати і виконувати правила особистої і громадської гігієни.
3. Знати основи складання комплексів вправ ранкової гімнастики і щодня виконувати її.
4. Знати правила і прийоми захисту від зброї масового ураження.

А також вправи та норми, які представлені у таблиці 2.7.

Щабель ГЗБ проіснував до введення у 1972 році нового комплексу ГПО.

На початку 1970хх років назріла потреба чергових якісних змін до існуючої структури ГПО, оскільки ця структура не відповідала повністю потребам держави у підготовці фізично і морально досконалих захисників Вітчизни. Крім того, необхідно було залучити до фізичного виховання і доросле покоління. Не виправдовувало себе й існування окремого комплексу ГЗБ. Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 17 січня 1972 року № 61 «Про запровадження нового всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці й оборони СРСР» з 01 березня 1972 року був введений в дію удосконалений Всесоюзний фізкультурний комплекс ГПО (Додаток С.1), який мав сприяти подальшому впровадженню фізичної культури в повсякденне життя людей, створенню необхідних можливостей для всебічної фізичної підготовки населення до праці і оборони країни.

Новий комплекс ГПО був спрямований на поліпшення масової фізкультурно-спортивної роботи в кожному колективі фізичної культури, в спортивному клубі і в цілому в країні, вирішенню ряду найважливіших питань, пов'язаних із зміцненням здоров'я людей, їх фізичним вдосконаленням. Розширилися вікові рамки комплексу: додалися щабелі для школярів 10-13 років і дорослих 40-60 років. Тепер комплекс ГПО будується за віковим принципом, охоплює населення з 10 до 60 років і складається з 5 щабелів. За комплексом збережено назва «Готовий до праці і оборони СРСР».

Таблиця 2.7

Норми щабелю ГЗБ (результати оцінюються по таблиці очок)

№ п/п	Види вправ	Мінімальні результати для складання норм на оцінку «задовільно» (на рівні 20 очок)	Орієнтовні результати для отримання оцінки та значка	
			На значок ГЗБ 1 щаб. та оцінку «добре» (на рівні 30 очок)	На значок ГЗБ 2 щаб. та оцінку «відмінно» (на рівні 50 очок)
1	2	3	4	5
1.	Біг на 100 м	15,4 сек.	14,8 сек.	13,8 сек.
2.	Крос 800 м	2 хв. 55 сек.	2 хв. 45 сек.	2 хв. 33 сек.
	або 1000 м	4 хв.	3 хв. 35 сек.	3 хв. 20 сек.
	або біг на 1500 м	5 хв. 56 сек.	5 хв. 40 сек.	5 хв. 20 сек.
3.	Стрибки у довжину	4 м	4 м 25 см	4 м 75 см
	або у висоту	1 м 20 см	1 м 30 см	1 м 45 см
4.	Метання гранати 700 г	34 м	38 м	45 м 50 см
	або штовхання ядра 5 кг	6 м 80 см	8 м	10 м
5.	Лижні перегони на 5 км	29 хв.	28 хв.	26 хв.
	або на 10 км	1 год. 02 хв.	1 год.	56 хв.
	у безсніжних районах:			
	Марш-кидок на 6 км	37 хв.	35 хв. 20 сек.	32 хв. 40 сек.
	або велоперегони на 20 км по грунтовій дорозі	53 хв. 30 сек.	51 хв.	47 хв.
	або шосе	51 хв. 30 сек.	49 хв.	45 хв.

Продовження табл.2.7

1	2	3	4	5
6.	Плавання на 100 м	2 хв. 50 сек.	2 хв. 35 сек.	2 хв. 05 сек
	або на 300 м	Без урахування часу (дається 30 очок)		
	або 100 м в одязі	Без урахування часу (дається 30 очок)		
	або 100 м в одязі та з макетом автомату	Без урахування часу (дається 40 очок)		
7.	Підтягування на перекладині	6 разів	8 разів	12 разів
8.	Стрільба з малокаліберної гвинтівки на 25 м	29 очок	33 очки	40 очок
	або 50 м	26 очок	30 очок	37 очок
	або із бойової зброї	За виконання вправи дається 40 очок		
9.	Туристичний похід із перевіркою туристичних навиків, орієнтування на місцевості та просування у протигазі 30 хв.	-	1 похід на 20 км або 2 походи по 12 км	1 похід на 25 км або 2 походи по 15 км
	або взяти участь у воєнізованій грі на місцевості	Дається 30 очок		
	або взяти участь у 5-добових військових заняттях за програмою початкової військової підготовки	Дається 50 очок		
	або взяти участь у змаганнях (естафетах) з громадянської оборони	Дається 30 очок		

Продовження табл.2.7

1	2	3	4	5
10.	Пройти початкову військову підготовку, а також підготовку з громадської оборони, у школі, середньому спеціальному навчальному закладі, ПТУ або на учбовому пункті	За задовільну успішність дається 60 очок, добру – 80 очок, відмінну – 100 очок		
	або мати одну із прикладних технічних спеціальностей	Дається 80 очок		
	або пройти підготовку у військово-спортивному таборі по встановленій програмі	Дається 50 очок		
	або мати розряд з наступних видів спорту			
	а) автомобільному, водно-моторному, морському багатоборству, мотоциклетному, парашутному, планерному, підводному, літаковому, радіоспорту, біатлону;	-	-	III розряд з одного із видів з оцінкою у 80 очок, II розряд та вище – 100 очок
	б) авіамоделю, автомоделю, судномоделю, орієнтуванню;	-	-	III розряд з одного із видів з оцінкою у 60 очок, II розряд та вище – 80 очок
	в) з будь-якого іншого виду (крім видів, які співпадають з іншими видами ГЗБ, шахів та шашок)	-	-	III розряд з одного із видів з оцінкою у 30 очок, II розряд та вище – 50 очок

Це було пов'язане з тим, що така назва чітко визначала ідейну спрямованість, виховну сутність комплексу, близьку і зрозумілу представникам усіх вікових категорій. Разом з тим кожному з п'яти щабелів нового комплексу ГПО дано свою назву.

Комплекс ГПО 1972 року будується за віковим принципом (охоплює населення з 10 до 60 років) і складається з 5 щабелів. Кожний щабель комплексу ГПО складається з 2 розділів:

1) розділ вимог – передбачається вивчення основних положень радянської системи фізичного виховання, оволодіння практичними навичками особистої та суспільної гігієни, правилами і прийомами захисту від зброї масового ураження, виконання ранкової гігієнічної гімнастики (у III щабелі комплексу ГПО в розділі вимог передбачається програма початкової військової підготовки);

2) розділ норм включав вправи, що визначають рівень розвитку фізичних якостей людини (сила, витривалість, швидкість, спритність), а також вправи, що сприяють оволодінню прикладними руховими навичками (біг на швидкість і на витривалість, силові вправи, стрибки у висоту і довжину, метання, лижні гонки, плавання тощо).

Вимоги та норми I, II і III щабелів комплексу ГПО виконуються за ступенем складності на срібний і золотий значки. Вимоги та норми IV щабелю виконуються на срібний, золотий і золотий з відзнакою значки. Складання вимог і норм V щабеля відзначається золотим значком.

Комплекс ГПО 1-го щабеля – «Сміливі і спритні» для хлопчиків і дівчаток 10-11 і 12-13 років, що формує в дітей свідоме ставлення до занять фізичною культурою, розвиває основні фізичні якості і життєво необхідні вміння і навички, виявляє спортивні інтереси, складається з 7 обов'язкових норм (6 норм за вибором і 4 вимог).

Умови виконання норм та вимог 1-го щабеля – «Сміливі і спритні»: на 1-у сходинку (незалежно на срібний чи золотий значок) мають скласти заліки з чотирьох вимог; на срібний значок мають виконати 7 обов'язкових норм на рівні вимог для срібного значка; на золотий значок необхідно виконати 7 обов'язкових норм, не менше 5 норм на рівні вимог, встановлених для золотого

значка, і крім того, вправи на вибір: у віці 10-11 років необхідно скласти 2 будь-які види, у віці 12-13 років – 3 види.

Комплекс ГПО 2-го щабелю – «Спортивна зміна» для підлітків 14-15 років, підвищує фізичну підготовленість підлітків і оволодіння прикладними руховими навичками, складається з 9 норм і 4 вимог. Умови виконання норм та вимог 2-го щабля – «Спортивна зміна»: на 2-гу сходинку ГПО (незалежно чи срібний або золотий значок) мають скласти заліки з чотирьох вимог; на срібний значок мають виконати 8 норм (9-та виключається) на рівні вимог для срібного значка; на золотий значок необхідно з 8 норм (виключаючи 9-ту норму) виконати не менше 6 на рівні вимог, встановлених для золотого значка.

Комплекс ГПО 3-ого щабля – «Сила і мужність» для юнаків та дівчат 16-18 років спрямований на вдосконалення фізичної підготовленості молоді, необхідної для подальшої трудової діяльності та готовності до служби в Збройних Силах СРСР складається з 10 норм і 4 вимог [175, с. 54 – 56] (Табл. 2.8.). Дослідженням системи професійно-технічної освіти доведено, що щабель «Сила і мужність» за віковим критерієм охоплював учнів професійно-технічних навчальних закладів України. Вимоги та норми щабля «Сила і мужність» були програмно-нормативною основою фізичного виховання учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Щабель «Сила і мужність» складався з таких вимог: мати знання з теми «Фізична культура і спорт в СРСР»; знати і виконувати правила особистої і громадської гігієни; освоїти програму початкової військової підготовки (включаючи розділ захисту від зброї масового ураження) і пробути в протигазі 1 годину, або пройти навчання за програмами підготовки фахівців в організаціях ДТСААФ, або мати одну з прикладних технічних спеціальностей (для юнаків). Для дівчат – знати основні правила цивільної оборони і пробути в протигазі 1 годину; вміти пояснити значення і виконати комплекс вправ ранкової гігієнічної гімнастики.

Таблиця 2.8

III щабель «Сила та мужність». Вправи та норми

Види вправ		Хлопці		Дівчата	
		На срібний значок	На золотий значок**	На срібний значок	На золотий значок**
1	2	3	4	5	6
1.	Біг 100 м (сек.)	14,2	13,5	16,2	15,4
2.	Крос 500 м (хв., сек.)	-	-	2,00	1,50
	1000 м (хв., сек.)	3,30	3,20	-	-
	або біг на звичайних ковзанах (хв., сек.)	1,25	1,15	1,30	1,20
3.	Стрибок у довжину (см)	440	480	340	375
	або стрибок у висоту(см)	125	135	105	115
4.	Метання гранати вагою 500г (м)	-	-	21	25
	або штовхання ядра вагою	35	40	-	-
	4кг (м, см)	-	-	6,00	6,80
	5кг (м, см)	8	10	-	-
5.	Перегони на лижах				
	3 км (хв.)	-	-	20	18
	5 км (хв.)	27	25	-	-
	10 км (хв.)	57	52	-	-
	або для безсніжних районів марш-кидок				
	3 км (хв.)	-	-	20	18

Продовження табл. 2.8

1	2	3	4	5	6
	6 км (хв.)	35	32	-	-
	або велосипедний крос				
	10 км (хв.)	-	-	30	27
	20 км (хв.)	50	46	-	-
6.	Плавання 100 м (хв., сек.)	2,00	1,45	2,15	2,00
	без урахування часу (м)	200	-	100	-
7.	Підтягування на перекладині (разів)	8	12	-	-
	або підйом з вису в упор передворотом або силою (разів)	3	4	-	-
	згинання та розгинання рук лежачи в упорі у гімнастичну лавку (разів)	-	-	10	12
8.	Стрільба з малокаліберної гвинтівки				
	на 25 м (очки)	33	40	30	37
	на 50 м (очки)	30	37	27	34
	або стрільба із бойової зброї – початкова вправа з програми початкової військової підготовки (на оцінку)	задовільно	Добре	Задовільно	добре
9.	Туристичний похід з перевіркою туристичних навиків та орієнтування на місцевості	1 похід на 20 км або 2 походи по 12 км	1 похід на 25 км або 2 походи по 15 км	1 похід на 20 км або 2 походи по 12 км	1 похід на 25 км або 2 походи по 15 км

Продовження табл. 2.8

1	2	3	4	5	6
10.	Спортивний розряд з:				
	а) автомобільного, водомоторного, мотоциклетного, планерного, парашутного, літакового, гвинтокрильного, підводного спорту, морського багатоборства, біатлону, сучасного п'ятиборства, кульовій стрільбі, радіоспорту, орієнтуванню, боротьбі (всі види), боксу	-	III	-	III
	б) будь-якому іншому виду спорту	-	II	-	II

* *Примітка.* На золотий значок потрібно виконати не менше семи норм на рівні вимог, встановлених для золотого значка, а дві норми на рівні вимог, встановлених для срібного значка (виключаючи 10 норму).

Умови виконання норм та вимог 3-ого щабеля – «Сила і мужність»: на 3-ю сходинку ГПО (незалежно на срібний чи золотий значок) мають скласти заліки з чотирьох вимог; на срібний значок мають виконати 9 норм (10-а норма виключається), на рівні вимог для срібного значка; на золотий значок необхідно з 9 норм (виключаючи 10-ту норму) виконати не менше 7 норм на рівні вимог, встановлених для золотого значка, 2 норми на рівні вимог, встановлених для срібного значка, і виконати вимоги 10-ї норми (мати III розряд з прикладного виду спорту або II розряд з будь-якого виду спорту).

Комплекс ГПО 4-го щабеля – «Фізична досконалість» для чоловіків 19-39 років і жінок 19-34 років (підвищує рівень фізичного розвитку та фізичної підготовленості населення для високопродуктивної праці і виконання священного обов'язку щодо захисту Батьківщини) складається з 10 норм і 4 вимог. Умови виконання норм та вимог 4-го щабеля – «Фізична досконалість»: на 4-у сходинку (незалежно на срібний чи золотий значок) мають скласти заліки з чотирьох вимог; на срібний значок повинні виконати 9 норм (10-а норма виключається), на рівні вимог, передбачених для срібного значка; дівчатам, що складають норми на золотий значок необхідно виконати з 9 норм не менше 7 на рівні вимог, встановлених для золотого значка, 2 норми на рівні вимог, встановлених для срібного значка, а чоловікам і жінкам 18-19 років, крім того, виконати 10 – ту норму (мати II розряд з будь-якого виду спорту); на золотий значок з відзнакою чоловікам і жінкам 19 – 28 років необхідно виконати всі вимоги і норми на золотий значок і мати I розряд чи два других розряди. У Збройних Силах СРСР з 1972 року діяв військово-спортивний комплекс, що відповідав 4-му щабелю ГПО.

Комплекс ГПО 5-го щабеля – «Бадьорість і здоров'я» для чоловіків 40-60 років і жінок 35-55 років (спрямований на збереження міцного здоров'я і високого рівня фізичної підготовленості працівників для забезпечення їх трудової активності і постійної готовності до захисту Батьківщини) складається з 9 норм і 4 вимог.

Доцільно зазначити, що Постановою від 17 січня 1972 року «Про введення нового всесоюзного фізкультурного комплексу ГПО СРСР» було доручено Міністерству вищої і середньої спеціальної

освіти СРСР, Міністерству освіти СРСР і Державному комітету Ради Міністрів СРСР з професійно-технічної освіти за погодженням Комітету з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР на основі нового комплексу ГПО внести в навчальні програми фізичного виховання учнівської молоді необхідні зміни і доповнення до початку 1972/73 навчального року.

Велику популярність здобули спартакиади з багатоборства ГПО юнаків допризовного та призовного віку. З 1974 проводилися всесоюзні першості з багатоборства ГПО на призи газети «Комсомольська правда» (у 1975 в масових стартах брали участь 37 000 000 осіб, у фіналі – близько 500 осіб; призерам 4-го ступеня присвоювалося звання майстра спорту міжнародного класу). Розрядні норми і вимоги з багатоборства ГПО включені в Єдину всесоюзну спортивну класифікацію.

Наступний раз комплекс ГПО модернізувався в 1985 році. Як визначається у новому «Положенні про Всесоюзний фізкультурний комплекс ГПО» (Додаток У) основними його завданнями є: використання фізичної культури як найважливішого складового елементу радянського способу життя; досягнення високого рівня фізичної підготовленості радянського народу, що забезпечує творче довголіття, необхідний стан здоров'я, високопродуктивну працю, готовність до захисту Батьківщини; широкої і всебічної пропаганди фізичної культури серед різних категорій населення; виховання у радянських людей потреби в регулярних заняттях фізичними вправами впродовж усього життя; оволодіння основними положеннями радянської системи фізичного виховання, знаннями і практичними навичками самостійних занять фізичними вправами з гігієни та цивільної оборони; масового залучення населення до активної діяльності щодо участі в управлінні самодіяльним фізкультурним рухом; сприяння розвитку різноманітних форм занять фізичними вправами в режимі навчання, праці, відпочинку; організації раціонального рухового режиму для всіх віково-статевих і соціально-демографічних груп населення; розвиток масового спорту, виявлення і виховання спортивних талантів.

Комплекс ГПО 1985 року, як і комплекс ГПО 1972 року будується за віковим принципом. Однак якщо комплекс 1972 року

охоплює населення з 10 до 60 років і складається з 5 щабелів, то новий комплекс 1985 року охоплює вікову категорію від 7 до 60 років та відповідно складається із 7 щабелів. Було введено віковий щабель для школярів 1-2 класів під назвою «До стартів готовий» та віковий щабель для школярів 3-4 класів «Стартують всі».

Всесоюзний фізкультурний комплекс ГПО 1985 року складався з двох частин:

1. «Будь готовий до праці і оборони СРСР» (БГПО) школярів 6-15 років;
2. «Готовий до праці й оборони СРСР» (ГПО) для учнівської молоді та працюючих 16-60 років.

У свою чергу комплекс БГПО складається з чотирьох щабелів, призначених для школярів 1-2, 3-4, 5-6, 7-8 класів:

1 щабель – «До стартів готовий» – для школярів 1-2 класів. спрямований на розвиток елементарних вмінь виконувати фізичні вправи, інтересу до занять рухливими іграми та фізичними вправами).

2 щабель – «Стартують всі» – для школярів 3-4 класів, закріплюється інтерес до регулярних занять рухливими іграми та фізичними вправами, підвищується прояв спортивних інтересів, розвиваються основні фізичні якості і рухові навички.

3 щабель – «Сміливі та спритні» – для школярів 5-6 класів, вдосконалюються різноманітні фізичні якості, життєво необхідні уміння і навички, формується свідоме ставлення до занять фізичною культурою і спортом, як до засобу підвищення успішності і зміцнення здоров'я).

4 щабель – «Спортивна зміна» – для школярів 7-8 класів, досягається рівень фізичної підготовки і оволодіння прикладними руховими навичками, що забезпечують успішне заняття окремими видами спорту.

Відповідно комплекс ГПО включає три щабелі для населення віком 16-17 років, 18-39, 40-60 років:

1 щабель – «Сила і мужність» – для школярів 9-11 класів або юнаків та дівчат 16-17 років, досягається високий рівень фізичної підготовленості та розвитку рухових навичок, необхідних для забезпечення готовності молоді до служби в Збройних Силах СРСР і подальшої трудової діяльності.

2 щабель – «Фізична досконалість» – для чоловіків і жінок 18-39 років, досягається оптимальний для відповідного віку рівень фізичної підготовленості та фізичного розвитку, зберігається повноцінне здоров'я з метою забезпечення високопродуктивної трудової діяльності та захисту Батьківщини.

3 щабель – «Здоров'я в русі» – для чоловіків 40 – 60 років і жінок 40-55 років, зберігається рівень фізичної підготовленості, що забезпечує творче довголіття, повноцінне здоров'я, трудову активність і готовність до захисту Батьківщини.

Кожний щабель Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці й оборони СРСР» складається з чотирьох основних розділів: знання; вміння; вимоги до рухового режиму; види випробувань і норми.

Розділ *знань* складається з двох тем («Фізична культура в повсякденному житті людини» і «Цивільна оборона») та призначений для оцінки знань населення про вплив засобів фізичної культури на стан здоров'я, підвищення розумової та фізичної працездатності і для оцінки знань з цивільної оборони.

У розділі *умінь* передбачається володіння практичними навичками застосування різних засобів фізичної культури в режимі праці, навчання, відпочинку, володіння основами цивільної оборони та вміння застосовувати гігієнічні та гартуючі процедури, засоби самоконтролю за станом здоров'я в процесі групових і самостійних занять фізичними вправами

У розділі *вимог до рухового режиму* визначається мінімальний тижневий обсяг фізичних вправ, який рекомендується виконувати у підготовці до виконання норм.

Розділ *видів випробувань і норм* складається з видів випробувань (тестів), що дозволяють визначити різнобічний розвиток фізичних якостей і ступінь оволодіння прикладними навичками. За допомогою нормативів оцінюється рівень розвитку фізичних якостей людини (швидкість, витривалість, сила, спритність та ін.) відповідно до його віку та статі.

У комплексі ГПО 1985 до кожного щабеля, крім видів випробувань і норм, були наведені вимоги до обов'язкового тижневого рухового режиму. Так, юнаки та дівчата 16-17 років мають викону-

вати наступний обсяг тижневих навантажень: біг (12-14 км. дівчата, 15-17 км. юнаки) або ходьба на лижах (відповідно 16-18 і 20-22 км); стрибки зі скакалкою – 1800-2000 разів; піднімання прямих ніг з положення лежачи на спині – 100-140 разів; нахили вперед з прямими ногами з основної стійки – 90-120 разів; підтягування на високій перекладині (60-70 разів юнаки) або на низькій перекладині з вису лежачи (80-95 разів дівчата) або згинання та розгинання рук в упорі лежачи (на стільці або лавці – дівчата) – 100-120 разів. Учні професійно-технічних закладів України за віковою ознакою готувалися та складали заліки і норми 1 щабеля ГПО «Сила та мужність» (для школярів 9–11 класів або юнаків та дівчат 16–17 років), (Таблиці 2.9, 2.10, 2.11, 2.12) [35, с. 106].

Таблиця 2.9

**Знання комплексу «Готовий до праці та оборони СРСР»
І щабель «Сила та мужність»
(для хлопців та дівчат IX–X(XI) класів або 16–17 років)**

№ п/п	Тема	Знання
1.	Тема 1.	Втома, перевтома, пере тренованість, їх ознаки та міри попередження. Пульсовий режим та тренувальне навантаження при заняттях фізичними вправами.
2.	Тема 2.	Знання з громадської оборони.

Таблиця 2.10

**Вміння комплексу «Готовий до праці та оборони СРСР»
І щабель «Сила та мужність»
(для хлопців та дівчат IX–X(XI) класів або 16–17 років)**

№ п/п	Вміння
1.	Використовувати показники самоконтролю при заняттях фізичними вправами.
2.	Вміти надавати першу допомогу при спортивній травмі.
3.	Провести змагання з окремих видів комплексу ГПО.
4.	Уміння з програми громадської оборони.

Таблиця 2.11

**Вимоги, види випробувань та норми комплексу «Готовий до праці та оборони СРСР» І щабель «Сила та мужність»
(для хлопців та дівчат IX–X(XI) класів або 16–17 років)**

№	Вимоги до тижневого рухового режиму		
	Види рухової діяльності	Об'єм рухової діяльності	
		Хлопці	Дівчата
1	2	3	4
1.	Біг (км)	15-17	12-14
	Або ходьба на лижах (км)	20-22	16-18
2.	Стрибки на скакалці (разів)	1800-2000	1800-2000
3.	Підтягування на високій перекладині (разів)	60-70	-
	Або підтягування на низькій перекладині із вису лежачи (разів)	-	80-95
	Згинання та розгинання рук в упорі лежачи (дівчата на стільці)	100-120	100-120
4.	Піднімання прямих ніг з положення лежачи на спині (разів)	120-140	100-120
5.	Нахили вперед з прямими ногами (разів)	90-120	90-100

Таблиця 2.12

**Види випробувань та норми комплексу «Готовий до праці та оборони СРСР» І щабель «Сила та мужність»
(для хлопців та дівчат IX–X(XI) класів або 16–17 років)**

№	Види випробувань	Норми			
		Хлопці		Дівчата	
		здано	«Золотий значок»	здано	«Золотий значок»
1	2	3	4	5	6
1.	Біг 100 м (сек.)	14.5	14.2	16.5	16.0
2.	Біг 2000 м (хв., сек.)	-	-	11.30	10.00
	або біг 3000 м	15.00	13.00	-	-
	Без урахування часу (м)	5000	5000	3000	3000

Продовження табл. 2.12

1	2	3	4	5	6
3.	Стрибок у довжину (см)	420	460	340	380
	Або стрибок у висоту (см)	130	135	115	120
4.	Метання гранати 700 г (м)	32	38	-	-
	500 г (м)	-	-	18	23
5.	Підйом переворотом (разів)	3	4	-	-
	Підтягування на високій перекладині (разів)	10	12	-	-
	Піднімання тулуба з положення лежачи на спині, руки за голову (разів)	-	-	20	25
6.	Біг на лижах 3 км (хв.,сек.)	-	-	19.00	18.30
	або біг на лижах 5 км (хв.,сек.)	27.00	25.00	-	-
	Або біг на лижах без урахування часу (км)	10	10	5	5
7.	Плавання 50 м (хв., сек.)	Без часу	0.41	Без часу	1.10
8.	Стрільба із малокаліберної гвинтівки на 25 м (потрапляння, очки)	4	37	4	35
	Або стрільба із малокаліберної гвинтівки на 50 м	4	35	4	32
9.	Туристичний похід з перевіркою туристичних навиків	Одноденний 20-25 км			
	Виконання нормативів з орієнтування на місцевості				

Згідно пункту 5.3 Положення про Всесоюзний фізкультурний комплекс «Готовий до праці та оборони СРСР» (1985 року) було встановлено, що у непарних класах (курсах) загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ, середніх спеціальних навчальних закладів педагогічний процес і позакласна робота спрямовані на підготовку учнів до складання заліків, норм відповідного щабелю комплексу ГПО. У парних класах (курсах) проводиться складання всіх заліків та норм відповідного щабелю комплексу ГПО. У разі достатньої підготовленості учнів виконання заліків та норм по повній програмі відповідного щабелю може проводитися в непарних класах (курсах).

Враховуючи те, що комплекс ГПО 1 щабеля «Сила та мужність» був фактично програмною та нормативною основою фізичного виховання учнів у професійно-технічних навчальних закладах України, можна стверджувати, що означені умови давали можливість збільшити терміни підготовки учнів до складання комплексу ГПО. Це вимагало коригування програм з фізичного виховання учнів ПТУ у відповідності до вимог комплексу ГПО.

Отже, в комплексі ГПО 1985 року була змінена структура, внесені суттєві корективи у зміст видів випробувань. Були збережені ті вправи, які виявляли рівень розвитку основних фізичних якостей і прикладних навичок та зроблено акцент на розвиток витривалості як якості, більшою мірою пов'язаної зі здоров'ям людини, введені вимоги до тижневого рухового режиму.

Останнє коригування комплексу ГПО відбулося у 1988 році. Так, постановою Ради Міністрів СРСР від 3.08.1988 року № 953 було внесено зміни до Постанови Ради Міністрів СРСР від 17.01.1972 року №61 «Про введення нового всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці і оборони СРСР». Внесеними змінами було затверджено «Положення про всесоюзний фізкультурний комплекс ГПО СРСР» (Додаток С.3). Оновлений комплекс ГПО охоплював вікову категорію від 6 до 27 років та складався з двох щабелів БГПО та двох щабелів ГПО: БГПО 1 щабеля – для учнів 1–3 (4) класів школи; БГПО 2 щабеля – для учнів 4 (5) та 8 (9) класів школи; ГПО 1 щабеля – для учнів 9–10 (11) класів школи, профтехучилищ, середніх спеціальних навчальних закладів, трудящої молоді до

18-річного віку; ГПО 2 щабеля – для студентів і працюючої молоді 18–27 років.

У новому комплексі ГПО 1988 року кількість норм кожного щабеля скоротилося до трьох, які необхідно було виконати впродовж одного дня. Проте встановлені вимоги для кожного щабля можна було виконувати впродовж навчального або календарного року. Також було ліквідовано жорстке планування підготовки значкистів.

Учні професійно-технічних навчальних закладів України за віковою ознакою підпадали під нормативи та вимоги комплексу ГПО 1 щабеля (Таблиця 2.13).

Таблиця 2.13

**ГПО 1 щабля – для учнів 9–10 (11) класів школи,
профтехучилищ, середніх спеціальних навчальних закладів,
працюючої молоді до 18 років***

Види випробувань	Нормативи			
	Хлопці		Дівчата	
	золотий значок	срібний значок	золотий значок	срібний значок
1. Біг 100 м (сек.)	13.6	14.8	16.8	17.0
2. Біг 2000 м (хв., сек.)	-	-	10.00	11.30
Біг 3000 м (хв., сек.)	12.00	13.30	-	-
3. Підтягування (разів):				
на високій перекладині	12	9	-	-
на низькій перекладині (висота 110 см)	-	-	16	20
Або				
підйом тулуба з положення лежачи на спині (разів в хв.)	-	-	35	27
Або				
Згинання та розгинання рук в упорі лежачи на підлозі (разів)	-	-	14	10

* Джерело: Додаток С.3.

Вимоги:

1. Виконати комплекс гімнастичних вправ на 32 рахунок на оцінку «відмінно» (для дівчат).

2. Метнути гранату вагою 700 г на 32 м (для хлопців).

3. Виконати вправу зі стрільби з малокаліберної гвинтівки (дистанція 25м, 5 пострілів) з результатом: з гвинтівки типу ТОЗ-8 – 30 очок, з гвинтівки типу ТОЗ-12 – 33 очки або з пневматичної гвинтівки (дистанція 5 м, 5 пострілів) з результатом 4 попадання в чорне коло (юнаки виконують вправу зі стрільби тільки з малокаліберної гвинтівки, дівчата – з малокаліберної або пневматичної гвинтівки).

4. Пропливти 50 м (юнакам – за 50 сек., дівчатам – за 70 сек).

5. Пробігти на лижах: 5 км – юнакам за 27 хв., дівчатам – 3 км за 19 хв. (Тільки для районів зі сніжною зимою).

Детальне дослідження комплексу ГПО 1988 року показало, що було виправлено багато помилок, допущених раніше у формуванні залікових критеріїв, одночасно основна роль комплексу звелася до контролю за фізичною підготовленістю. На жаль, йдучи шляхом спрощення, в комплексі ГПО 1988 року вперше не були включені стрибкові вправи. Проте з моменту розпаду СРСР, тобто з 1991 р., комплекс ГПО 1988 року практично припинив своє існування, у тому числі і в Україні, хоча його офіційно не ліквідували.

Дослідивши етапи становлення та розвитку комплексу ГПО, зміни, які відбувалися в ньому за увесь період розвитку, можна зробити висновок, що за час свого існування всі варіанти комплексу ГПО охоплювали вікову категорію молоді, до якої входили учні закладів професійно-технічної освіти України (Табл. 2.14). Аналіз програм фізичного виховання учнів ПТУ показав, що в них прямо наголошувалося про те, що комплекс ГПО фактично був нормативною основою при їх складанні. Так, у Програмі фізичного виховання учнів міських та сільських професійно-технічних училищ 1971 року визначається, що «...основу змісту загальної фізичної підготовки впродовж усіх років навчання учнів складає комплекс ГПО (для юнаків – ГЗБ)....» (Додаток Ц.1).

Таблиця 2.14

**Вікових категорій учнів закладів професійно-технічної освіти,
які охоплювалися відповідними щабелями комплексів ГПО
у 1931–1985 рр.***

№ п/п	Рік комплексу ГПО	Вікові категорії, вік (років)	
		Хлопці	Дівчата
	Комплекс ГПО (1934 р.)		
	БГПО	13-16	13-16
	Комплекс ГПО (1940 р.)		
	БГПО	14-17	14-17
	ГПО	17-41 і старше	17-33 і старше
	Комплекс ГПО (1959 р.)		
	БГПО	14-15	14-15
	ГПО 1-го ступеня	16-18	16-18
	з 1966 року був введений щабель «Готовий до захисту Батьківщини» (ГЗБ) тільки для юнаків, який замінив ГПО 1-го ступеня	16-18	-
	ГПО 2-го ступеня – молодь	19 і старше	19 і старше
	Комплекс ГПО (1972 р.)		
	2-ий щабель – «Спортивна зміна»	підлітки 14-15	підлітки 14-15
	3-тій щабель – «Сила і мужність»	16-18	16-18
	4-й щабель – «Фізична досконалість»	19-39	19-34
	Комплекс ГПО (1985 р.)		
	2-ий щабель – «Спортивна зміна»	підлітки 14-15	підлітки 14-15
	3-тій щабель – «Сила і мужність»	16-18	16-18
	4-й щабель – «Фізична досконалість»	19-39	19-34
	Комплекс ГПО (1988 р.)		
	1-ий щабель	учні 9-10 (11) класів	учні 9-10 (11) класів
		працююча молодь до 18-річного віку	працююча молодь до 18-річного віку

*Джерело: складено автором за [Додаток С.1, С.2, С.3, С.4]

У Комплексній програмі фізичного виховання учнів середніх професійно-технічних училищ 1986 року визначається, що «...нормативною основою програми фізичного виховання у навчальних закладах профтех освіти слугує Всесоюзний фізкультурний комплекс ГПО...» (Додаток Ц.2).

Отже, можна стверджувати, що у досліджуваній період комплекс ГПО становив основу фізичного виховання учнів професійно-технічних навчальних закладів України та на його основі формувалися програми фізичного виховання означеної категорії молоді.

Дослідження змісту щабелів комплексів ГПО 1931 – 1988 рр., які охоплювали учнів професійно-технічних навчальних закладів, вказує на те, що в останній період існування комплексу ГПО спостерігалася тенденція спрощення вимог та нормативів, що спричинило суттєве зниження значущості комплексу ГПО у фізичному вихованні учнів закладів профтехосвіти (Таблиці 2.15 та 2.16).

Таблиця 2.15

**Динаміка нормативних вимог комплексу ГТО
(юнаки 16–18 років)**

Види випробувань	Основні етапи змін нормативних вимог комплексу ГПО, роки					
	1931	1940	1959	1972	1985	1988
Біг на 100 м (сек.)	13,6	13,6	14,3	14,2	14,5	14,8
Біг на 3000 м (хв., сек.)	12,2	12,15	-	-	15	13,3
Стрибок у довжину (м)	4,4	4,5	4,4	4,4	4,2	-
Підтягування (разів)	5	6	-	8	10	9
Лижі 10 км (хв., сек)	1,05	1,05	-	0,57	-	-
Лижі 5 км (хв., сек.)	-	-	30	27	27	27
Метання гранати (м)	36	37	-	35	32	32

Таблиця 2.16

**Динаміка нормативних вимог комплексу ГПО
(дівчата 16–18 років)**

Види випробувань	Основні етапи змін нормативних вимог комплексу ГПО, роки					
	1931	1940	1959	1972	1985	1988
Біг на 100 м (сек.)	15,4	15,4	16,2	16,2	16,5	17
Біг на 500 м (хв., сек.)	-	1,55	-	2	2,1	2,1
Біг на 2000 м (хв., сек.)	-	-	-	-	11,3	11,3
Стрибок у довжину (м)	3,4	3,5	3,4	3,4	3,4	-
Лижі 3 км (хв., сек.)	-	22	22.30	20	19	19
Біг на 100 м (сек.)	15,4	15,4	16,2	16,2	16,5	17

Підсумовуючи, зазначимо, що фізкультурний комплекс «Готовий до праці та оборони СРСР» був реальний, працюючий механізм, який охоплював усі статево-вікові групи населення, зокрема молоді, і був спрямований на удосконалення їх фізичних можливостей, формування різноманітних рухових умінь і навичок, пропорційний розвиток усіх органів і функцій організму. Комплекс забезпечував єдину, загальнодоступну систему об'єктивної оцінки фізичного розвитку, задавав так званий стандарт фізичного виховання та фізичної підготовки. Крім того, завдяки комплексу ГПО забезпечувався прикладний характер фізичного виховання.

Проте великої шкоди комплексу ГПО завдав командно-бюрократичний стиль роботи, зокрема метод жорсткого планування підготовки значкистів, коли діяльність колективів фізичної культури оцінювалася за кількістю виконаних норм. Внаслідок це спричинило формальне ставлення до організації та виконання комплексу, стали подаватися завищені звіти про підготовлених значкистів.

Отже, можна стверджувати, що у досліджуваний період комплекс ГПО був фактично програмно-нормативною основою фізич-

ного виховання учнів професійно-технічних навчальних закладів України та на його підґрунті формувалися програми фізичного виховання означеної категорії молоді.

Звертаємо увагу на помилково-перебільшене уявлення про значущість комплексу ГПО для процесу фізичного виховання молоді, зокрема учнів закладів професійно-технічної освіти. Особливо негативним за своїм значенням була та обставина, що комплекс визначався програмно-нормативною основою фізичного виховання учнівської молоді в Україні.

У закладах професійно-технічної освіти програми фізичного виховання тісно погоджувалися з переліком контрольних вправ, що входили в комплекс ГПО, а уроки фізичного виховання учнів ПТУ фактично були підготовкою до складання норм ГПО.

2.3. Роль ВДСТ «Трудові резерви» у розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України

При дослідженні у п.2.1 еволюції фізкультурного руху України та його впливу на розвиток фізичного виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти України визначалося, що функції загального організаційного керівництва та контролю у сфері фізичної культури та спорту у досліджуваній період покладалися на відповідні до свого часу профільні органи виконавчої влади. Такими органами управління у сфері фізичної культури та спорту стали: (1930–1936 рр.) – Всесоюзна Рада фізичної культури при ЦВК СРСР (в Україні відповідно – Всеукраїнська Рада фізичної культури); (1936–1946 рр.) – Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Народних Комісарів СРСР (в Україні відповідно – Комітет у справах фізичної культури та спорт при Раді Народних Комісарів УРСР); (1946–1953 рр.) – Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР (в Україні відповідно – Комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Міністрів УРСР); (1953–1954 рр.) – Головне управління з фізичної культури та спорту при Міністерстві охоро-

ни здоров'я СРСР (в Україні відповідно – управління з фізичної культури та спорту при Міністерстві охорони здоров'я УРСР); (1954–1959 рр.) – Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР (в Україні відповідно – Комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Міністрів УРСР); (1959–1968 рр.) – Спілка спортивних товариств та організацій СРСР (в Україні відповідно – Республіканська Рада Спілки спортивних товариств та організацій УРСР); (1968–1986 рр.) – Комітет з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР (в Україні відповідно – Комітет з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів УРСР); (1986–1991 рр.) – Союзно-республіканський Державний комітет СРСР з фізичної культури та спорту (в Україні відповідно – Державний комітет УРСР з фізичної культури та спорту).

Проте особливістю організації фізичної культури і спорту в Україні у досліджуваній історичний період було те, що заняття фізкультурою й спортом проводилися у двох основних напрямках – обов'язковому й добровільному. Одночасно організація фізичного виховання і розвиток масової спортивної роботи покладалися як на державні (галузеві), так і громадські організації. Державні та громадські форми організації фізичної культури і спорту в Україні досліджуваного історичного періоду не протистояли один одному, а являли собою єдину систему, що здійснювала фізичне виховання та масовий розвиток фізичної культури і спорту.

Обов'язкові заняття з фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти, які забезпечували державні організації, проводилися за державними програмами з оцінкою знань, умінь і навичок.

До державних організацій, що здійснювали фізичне виховання в системі профтехосвіти входили навчальні заклади професійно-технічної освіти. Керівництво навчальних закладів, яке відповідало за підготовку фахівців конкретних робітничих професій, організовувало фізичне виховання учнів у межах навчальних планів за спеціальністю. Навчально-виховний процес у закладах професійно-технічної освіти організовувався та контролювався державними органами управління професійно-технічною освітою, а саме:

– (1940–1946 роки) – Головним управлінням трудових резервів при Раді Народних Комісарів СРСР (в Україні – Республіканським управлінням трудових резервів, обласними управліннями трудових резервів);

– (1946–1959 роки) – Міністерством трудових резервів СРСР (створено при об'єднанні Головного управління трудових резервів і Комітету з обліку і розподілу робочої сили при РНК СРСР); (в Україні – Республіканським управлінням трудових резервів, а з 1947 р. – Головним управлінням залізничних і ремісничих училищ та шкіл ФЗН УРСР);

– (1959–1966 роки) – Державним комітетом Ради Міністрів СРСР з професійно-технічної освіти (в Україні – Головним управлінням професійно-технічної освіти при Раді Міністрів УРСР);

– (1966–1988 роки) – Державним комітетом Ради Міністрів УРСР з професійно-технічної освіти (створений із Головного управління професійно-технічної освіти при Раді Міністрів УРСР);

– (1988–1991 роки) – Державним комітетом СРСР народної освіти (в Україні – відповідно Міністерство народної освіти. Означеним управлінським структурам була підпорядкована система професійно-технічної освіти України, а також середніх та вищих навчальних закладів).

Державні органи управління професійно-технічною освітою для керівництва фізичною культурою і спортом у підвідомчих навчальних закладах передбачали штати фахівців з фізичної культури і спорту та фінансували будівництво і ремонт спортивних споруд, придбання спортивного інвентарю та обладнання і всі інші витрати на фізичну культуру і спорт. На державні органи управління професійно-технічною освітою також покладалося організаційно-методичне керівництво та контроль за обов'язковими заняттями з фізичного виховання учнів.

У навчальних закладах професійно-технічної освіти України поряд з обов'язковими формами фізичного виховання учнів були широко розвинені добровільні організаційні форми, які ґрунтувалися на самодіяльній основі і громадському керівництві.

Для забезпечення добровільного напрямку організації занять фізичною культурою та спортом в системі професійно-технічної

освіти було створено Всесоюзне добровільне спортивне товариство «Трудові резерви», основою якого стали колективи фізичної культури. ВДСТ «Трудові резерви» було масовою громадською фізкультурною організацією учнів навчальних закладів та працівників професійно-технічної освіти, яке користувалося всіма правами юридичної особи та несло повну відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах власних коштів і майна. ВДСТ «Трудові резерви» мало свою організаційно-управлінську структуру, завдання, а також визначений порядок фінансування та матеріально-технічного забезпечення. Від самого початку діяльності ВДСТ «Трудові резерви» працювало в тісному контакті з керівними державними органами професійно-технічної освіти незалежно від того, як вони в різні роки називалися.

Підкреслимо, що історія створення добровільних спортивних товариств розпочалася в 1923 році, коли було засноване перше спортивне товариство «Динамо», яке зіграло значну роль у становленні й розвитку фізкультурного руху. Досвід організаційної та спортивно-масової роботи спортивного товариства «Динамо» широко використовувався згодом при створенні добровільних спортивних товариств профспілок, різних відомств і товариств сільської молоді. Провідну роль у становленні та розвитку спортивних товариств мали профспілки.

Впродовж 1935-1936 років була створена система добровільних спортивних товариств. Враховуючи позитивний досвід роботи «Динамо» (1923 рік), «Спартак», «Локомотива», «Червоного прапора» (всі 1935 року), у 1936 році за рішенням ВЦСПС було організовано 64 ДСТ при центральних комітетах відповідних профспілок».

Добровільне спортивне товариство у системі підготовки робітничих кадрів було організовано в контексті створення Державних трудових резервів СРСР. Згідно з розпорядженням РНК СРСР № 12019-р від 19 червня 1943 року та наказом Головного Управління трудових резервів при РНК №879 від 21 червня 1943 року утворено Всесоюзне добровільне спортивне товариство «Трудові резерви» (Додаток Ш.1).

Очолив роботу товариства Зеленко Генріх Йосипович. У подальшому ВДСТ «Трудові резерви» очолювали Бордадін Афанасій

Федорович (1946–1956 рр.), Нікіфоров-Денісов Микола Олександрович (1956–1976), Варавко Кім Дмитрович (1976–1992). Діяльність Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви» регламентувалася Статутами, затвердженими відповідно у 1943, 1949, 1953, 1959, 1964, 1969, 1973, 1987, 1991 роках. Саме у Статутах визначалися завдання та принципи роботи товариства, умови членства у ньому, структура та права товариства, спортивні атрибути ВДСТ (прапор, значок і спортивна форма товариства), фінансування та матеріально-технічного забезпечення, звітність, умови ліквідації товариства.

У статутах ВДСТ «Трудові резерви» були визначені свої прапор, значок, і спортивна форма з присвоєними відмінними знаками:

а) прапор товариства – двокольорове полотно прямокутної форми, одна третина від древка волошкового кольору, інші дві третини блакитного кольору. На лінії з'єднання кольорів, трохи вище середини, вміщена емблема товариства: шестерня сталевого кольору, всередині якої вписані переплетені букви «Т» і «Р» синього кольору на білому тлі;

б) значок товариства (емблема) – шестерня білого кольору, всередині якої по блакитному фону дві переплетених літери «Т» і «Р» синього кольору;

в) форма товариства – майка, сорочка, тощо – блакитного кольору; труси, гімнастичні рейтузи, тощо – волошкового кольору.

У першому статуті ВДСТ «Трудові резерви» (1943 р.) були визначені завдання товариства: виховувати з членів Товариства фізично розвинених громадян, готових до праці і оборони; сприяти виробничому навчанню і військовій підготовці учнів ремісничих, залізничних училищ і шкіл ФЗН; залучати членів Товариства в заняття фізкультурою і спортом; проводити спортивні змагання членів Товариства (Додаток У.1).

Членами ВДСТ «Трудові резерви» за статутом 1943 р. могли бути учні ремісничих, залізничних училищ і шкіл ФЗН, працівники системи Головного управління трудових резервів, а також члени їх сімей.

Члени товариства були зобов'язані: брати активну участь у роботі Товариства, виконувати статут і всі рішення керівних орга-

нів Товариства; успішно опановувати свою виробничу професією, постійно вдосконалювати військові знання і навички; показувати приклад соціалістичного ставлення до праці й дисципліни, підвищувати свій ідейно-політичний і культурний рівень; вести роботу по залученню нових членів в Товариство; регулярно займатися в одній із секцій колективу, скласти випробування на БГПО і ГПО і підвищувати свої спортивні досягнення; регулярно проходити медичний огляд; дбайливо зберігати членський квиток Товариства і акуратно сплачувати членські внески (Додаток У.1).

З часом завдання ВДСТ «Трудові резерви» розширилися, і на цю громадську фізкультурну організацію з 1959 року було покладено управління фізичним вихованням учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти та ведення масової фізкультурно-спортивної роботи з ними. Це стало наслідком реорганізації управління у сфері фізичної культури та спорту. Так, спільною Постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 9 січня 1959 року «Про керівництво фізичною культурою та спортом у країні» Комітет з фізичної культури та спорту був ліквідований, а функції управління фізкультурним рухом були передані громадській організації – Спілці спортивних товариств та організацій СРСР. В контексті означеної події Розпорядженням Ради Міністрів СРСР № 33108-р від 2 листопада 1959 року на Центральну Раду ВДСТ «Трудові резерви» було покладено управління фізичним вихованням учнів профтехучилищ та масовою фізкультурно-спортивною роботою з ними. Центральній Раді ВДСТ «Трудові резерви» були надані права самостійної центральної організації (відомства) з фінансуванням за рахунок державного бюджету. На спортивне товариство «Трудові резерви» покладено не лише проведення спортивно-масової роботи з учнями системи профтехосвіти, а й відповідальність за організацію та якість навчального процесу з фізичного виховання у професійно-технічних училищах.

Зокрема, в статуті ВДСТ «Трудові резерви» 1959 року визначені наступні завдання товариства: фізичне виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти; залучення всіх учнів і працівників у систематичні заняття фізичною культурою і спортом, у фізкультурно-оздоровчі заходи для того, щоб фізична

культура і спорт глибоко увійшли в побут учнів та працівників навчальних закладів професійно-технічної освіти; розвиток масового спорту, підвищення майстерності спортсменів та поліпшення спортивних досягнень товариства; виховання фізкультурників і спортсменів товариства в дусі радянського патріотизму, інтернаціоналізму і дружби народів (Додаток У.2).

Для здійснення цих завдань Всесоюзне добровільне спортивне товариство «Трудові резерви» організовує: навчальний процес з фізичного виховання та заходи з фізичної культури в режимі дня учнів; заняття в секціях, командах, групах з різних видів спорту на основі Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці і оборони СРСР»; масову фізкультурно-оздоровчу, спортивну та туристичну роботу з учнями та працівниками.; пропагандистську роботу з фізичної культури і спорту та масове залучення в товариство учнів та працівників навчальних закладів і установ професійно-технічної освіти; політико-виховну та культурно-масову роботу серед членів товариства; спортивні змагання, спартакіади, фізкультурні вечори і свята; заходи щодо підвищення рівня спортивної майстерності спортсменів та поліпшенню спортивних досягнень товариства; підготовку та перепідготовку штатних і громадських кадрів з фізичної культури і спорту; розробку програм, методичних посібників, видання бюлетенів, журналів, довідників з питань фізичної культури і спорту; планування розвитку фізичної культури і спорту в товаристві і проведення змагання на кращу постановку масової фізкультурної та спортивної роботи; будівництво, обладнання та благоустрій спортивних споруд, виробництво і ремонт спортивного інвентарю (Додаток Ш.2).

У 1988 році в контексті реалізації курсу на безперервну освіту постановою Ради Міністрів СРСР № 560 від 29 квітня 1988 року «Про організацію і структуру управління народною освітою в країні» (Додаток Ф.2) був створений Державний комітет СРСР з народної освіти, якому була підпорядкована і система професійно-технічної освіти.

Цією ж постановою доручено Державному комітету СРСР з народної освіти та Центральній Раді ВДСТ «Трудові резерви» опрацювати заходи та взяти під контроль спортивно – масову роботу у

вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, професійно-технічних училищах та загальноосвітніх школах. Безпосередньо керівництво та контроль за організацією обов'язкових навчальних занять з фізичного виховання та спортивно – масової роботи в ПТУ було покладено наказом Державного комітету СРСР з народної освіти № 222 від 21 липня 1988 року на Центральну Раду ВДСТ «Трудові резерви». Означені функції були закріплені за ВДСТ «Трудові резерви» до кінця його існування, тобто до 1992 року.

ВДСТ «Трудові резерви», у відповідності до статутів мало свою структуру. Так, у статуті ВДСТ «Трудові резерви» 1943 року визначено, що первинною організацією Товариства є спортивний колектив. Вищим керівним органом колективу Товариства є загальні збори членів колективу, які обирають Раду колективу. Рада колективу обирається у складі від 5 до 15 осіб. Головою Ради колективу є директор училища, школи. Рада колективу керує всією діяльністю колективу і відповідно до вказівок вищої Ради Товариства.

Для проведення навчально-тренувальної, спортивної роботи в колективі створюються окремі секції за видами спорту. Всередині секції утворюються групи і команди в залежності від статі, віку і ступеня підготовленості тих, хто займається. Загальні збори членів секції обирає бюро у складі від 3 до 5 осіб, які керують всією роботою секції. У групах і командах секцій обираються старости і капітани команд. Вибори керівних органів в колективі Товариства проводяться відкритим голосуванням: склад бюро секції, старости і капітани команд затверджуються Радою колективу. Бюро секції, старости груп і капітани команд несуть відповідальність за всю роботу перед членами секції та Радою колективу і підзвітні їм. Для керівництва діяльністю Товариства в містах, областях, краях і республіках створюються при управліннях трудових резервів міські, обласні, крайові та республіканські Ради Товариства. Склад Ради Товариства визначається і призначається начальником міського, обласного, крайового і республіканського управління трудових резервів. Головою Ради Товариства є Начальник Управління трудових резервів. Вищим органом Товариства є Центральна рада, склад якої визначається і призначається Начальником Головного управління трудових резервів при РНК СРСР (Додаток У.1).

Від 1959 року в статутах Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви» визначалося, що основою товариства є колективи фізичної культури, які створювалися при навчальних закладах, підприємствах та установах професійно-технічної освіти на підставі постанови президії відповідної міської, обласної, крайової, республіканської ради ВДСТ «Трудові резерви». Колектив фізичної культури організовується за наявності не менше 15 осіб, носить назву спортивного товариства свого навчального закладу, працює під керівництвом директора навчального закладу, керівника підприємства, установи, відповідної ради Спілки спортивних товариств і організацій СРСР (з 1969 року – відповідного Комітету з фізичної культури і спорту). Колектив фізичної культури реєструється у вищій раді товариства і місцевій раді Спілки спортивних товариств і організацій СРСР (з 1969 року – відповідному Комітеті з фізичної культури і спорту).

Дослідженням статутів Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви» встановлено загальну керівну структуру товариства яку означено на Рис. 2.3.

Керівним принципом організаційної будови Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви» згідно до статутів був демократичний централізм. Це означало: виборність усіх керівних органів товариства знизу доверху; періодичну звітність усіх виборних органів товариства; обов'язковість рішень вищих рад товариства для нижчих; підпорядкування меншості більшості; самостійність всіх рад і організацій товариства у вирішенні питань, пов'язаних з розвитком фізичної культури і спорту серед учнів та працівників навчальних закладів професійно-технічної освіти, якщо ці рішення не суперечать установкам вищих органів і статуту товариства.

Керівні органи Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви» зобов'язані неухильно дотримуватися демократії, створювати умови для розгортання критики і самокритики в колективах фізичної культури, радах і організаціях товариства, суворо дотримуватися принципів колективності (Додаток У.2).

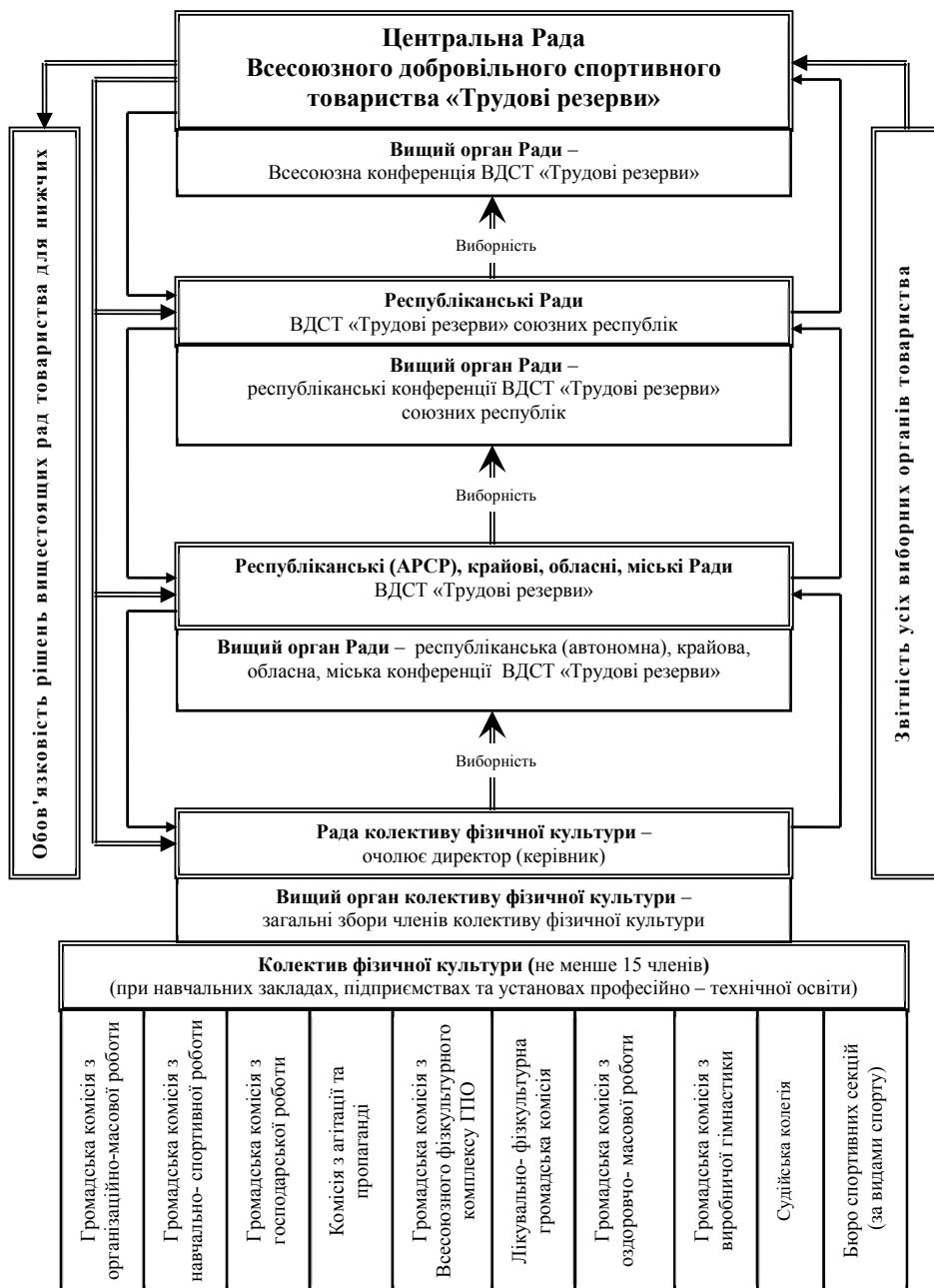

Рис. 2.3. Структура Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви»*

* Складено автором за Додаток У.2; Додаток У.3.

Від 1959 року змінилися вимоги до членства у ВДСТ «Трудові резерви». Так, у статутах визначалося, що членами Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви» можуть бути учні та працівники навчальних закладів та підприємств професійно-технічної освіти.

У статутах (примітка) визначалося, що як виняток, у товаристві можуть бути фізкультурники і спортсмени, що не мають відношення до навчальних закладів та установ професійно-технічної освіти (Додатки У.2, У.3). Означена примітка дає підстави стверджувати, що під час проведення спортивних змагань різного рівня з різних видів спорту за команди ВДСТ «Трудові резерви» могли допускатися випадки участі «підставних» спортсменів, які не мали відношення до системи профтехосвіти.

У статутах ВДСТ «Трудові резерви» від 1959 року визначалися розширені обов'язки членів товариства, зокрема: успішно вчитися і опановувати свою виробничу професію, готувати себе до високопродуктивної праці і захисту Батьківщини; брати активну участь у практичній роботі Товариства, дотримуватися його Статуту, виконувати всі рішення керівних органів товариства та свого колективу фізичної культури, зміцнювати дисципліну і своєчасно сплачувати членські внески; розвивати самокритику і критику знизу, виявляти недоліки в роботі товариства і добиватися їх усунення; регулярно займатися в одній із спортивних секцій товариства, здати норми комплексу «Готовий до праці і оборони СРСР», постійно вдосконалювати свої фізичні та вольові якості і спортивну майстерність; роз'яснювати мету і завдання спортивного товариства і вести роботу по залученню до його лав нових членів; регулярно проходити медичний огляд і дотримувати особисту і суспільну гігієну; берегти соціалістичну власність: спортивні споруди, обладнання та майно товариства (Додаток У.2).

Аналіз статутів ВДСТ «Трудові резерви» різних історичних періодів його існування вказує на те, що усі Статуту зобов'язували членів Товариства регулярно займатися в одній із спортивних секцій та постійно вдосконалювати свої фізичні та вольові якості і спортивну майстерність (Додатки У.2, У.3). Враховуючи те, що фактично всі учні закладів професійно-технічної освіти України були членами ВДСТ «Трудові резерви», можна стверджувати, що

фізичне виховання у означених закладах мало спортивно спрямовану складову. Проте недоліком є те, що у програмі фізичного виховання учнів ПТУ 1971 року при визначенні змісту фізичного виховання з означеною категорією осіб спортивно спрямоване фізичне виховання не згадується. (Додаток Ц.1).

Саме у спортивних секціях з окремих видів спорту колективів фізичної культури та територіальних структур товариства готувалися спортсмени масового спорту та спорту вищих досягнень. Спортсмени системи профтехосвіти брали участь у масових показових виступах на урочистих заходах, присвячених Всесоюзному дню фізкультурника, Спартакіад народів СРСР, у відкритті та закритті у Москві XXII Олімпійських ігор у 1980 році і Міжнародних ігор Доброї волі в 1986 році.

Особлива роль у зміцнення здоров'я учнів професійних училищ та підготовці талановитих молодих спортсменів належить Всесоюзній спартакіаді учнів трудових резервів, Всесоюзним спартакіадам учнів навчальних закладів профтехосвіти. У період 1955–1987 роки відбулося 18 спартакіад. Проводилися спартакіади учнів навчальних закладів профтехосвіти (від змагань у кожному училищі до всесоюзного фіналу).

За період з 1947 по 1991 роки в місцевих організаціях ВДСТ «Трудові резерви» було підготовлено 620 майстрів спорту СРСР міжнародного класу і 12 650 майстрів спорту СРСР. Найсильніші спортсмени ВДСТ «Трудові резерви» успішно виступали на найбільших всесоюзних і міжнародних змаганнях, як в індивідуальних видах змагань, так і в складі збірних команд країни. Чемпіонами та володарями Кубка СРСР стали 1002 спортсмена «Трудових резервів», чемпіонами Європи – 308, чемпіонами Світу та переможцями Кубків Світу – 267. З 1952 по 1992 рік, вихованці спортивного товариства завоювали на літніх і зимових Олімпійських іграх 32 золоті, 13 срібних і 26 бронзових медалей. Так, у 1952 році на XV Олімпійських іграх у складі збірної команди брали участь сім спортсменів ВДСТ «Трудові резерви», і четверо з них отримали олімпійські нагороди: стрілок А. Богданов і борець Ш. Сафін – золоті, боксери В. Меднов – срібну, А. Перов – бронзову. Чемпіонами Олімпійських ігор в 1956–1992 роки були також вихованці

«Трудових резервів» боксери В. Енгибарян, О. Григор'єв, С. Степашкін, Д. Позняк, В. Кузнецов, борці М. Цалкаламанідзе, Н. Соловійов, А. Фадзаєв, М. Маміашвілі, Л. Хабелов, С. Мартинов, А. Азізов, гімнастки А. Кошель, С. Захарова, С. Богінська, В. Щербо, веслярі А. Дегтярьов, І. Кліменгєв, легкоатлети В. Цибуленко, В. Муравйов, Н. Чернецький, Л. Чернова, В. Лихо, стрибунка у воду І. Лашко.

Велика увага в діяльності ВДСТ «Трудові резерви» надавалася науково-методичній та організаційній роботам. У 1964 році під керівництвом доктора педагогічних наук В.В. Беліновича при Центральній раді товариства була утворена науково-методична рада. Від 1967 року стали постійно проводитися Всесоюзні науково-практичні конференції, які суттєво допомагали співробітникам спортивного товариства у методичному забезпеченні як урочної, так і позанавчальної фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи в ПТУ. Особливий внесок у науково-методичне забезпечення фізичного виховання учнів ПТУ, був зроблений учнями В.В. Беліновича – професором, доктором медичних наук С.А. Полієвським та професором, доктором педагогічних наук В.А. Кабачковим, монографія яких «Професійно-прикладна фізична підготовка учнів у середніх ПТУ у 1982 році була відзначена золотою медаллю Спорткомітету СРСР як краща науково-методична робота року з фізичної культури і спорту.

Центральна рада ВДСТ «Трудові резерви» розробляла та оновлювала програми фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України. Такі програми були видані у 1959, 1968, 1971, 1977, 1982, 1986, 1989 роках. Майже за піввіковий термін діяльності ВДСТ «Трудові резерви» зробило великий внесок у військово-фізичне виховання молоді, у фізичну підготовку майбутніх кваліфікованих робітників різних професій, в розвиток масового спорту та спорту вищих досягнень.

У 1992 році у зв'язку з розпадом СРСР було визнано недоцільним подальше існування Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви». Тому 10 червня 1992 р. відбувся позачерговий з'їзд товариства, постановою якого діяльність ВДСТ «Трудові резерви» була припинена та сформована ліквідаційна комісія. Одночасно в Україні Наказом Міністерства освіти України від 01.09.92

року «Про ліквідацію Української Ради всесоюзного ДСТ «Трудові резерви»» діяльність товариства було припинено та створено Центральний спортивний клуб «Гарт» Міністерства освіти України.

Отже, Всесоюзне добровільне спортивне товариство «Трудові резерви», яке функціонувало в період з 1943-1992 років, було масовою громадською фізкультурною організацією учнів навчальних закладів та працівників професійно-технічної освіти. ВДСТ «Трудові резерви» початково було створено в системі професійно-технічної освіти для організаційного забезпечення добровільного напрямку занять фізичною культурою та спортом. З 1959 року і до кінця функціонування на товариство було покладено обов'язки не лише проведення спортивно-масової роботи з учнями системи профтехосвіти, а й відповідальність за організацію та якість навчального процесу з фізичного виховання у професійно-технічних училищах.

ВДСТ «Трудові резерви» мало свою організаційно-управлінську структуру, визначені завдання та порядок фінансування і матеріально-технічного забезпечення, користувалося всіма правами юридичної особи та несло повну відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах власних коштів і майна. Членами ВДСТ «Трудові резерви», де-юре на добровільній основі, а де-факто на «обов'язковій» основі, могли стати учні та працівники навчальних закладів, а також випускники і члени сімей працівників навчальних закладів, установ і підприємств професійно-технічної освіти.

Основою ВДСТ «Трудові резерви» були колективи фізичної культури закладів та установ системи професійно-технічної освіти України, які були підконтрольні та підзвітні вищим радам товариства і відповідному територіальному державному органу управління з фізичної культури і спорту. Саме через колективи фізичної культури ВДСТ «Трудові резерви» координувало свої дії із трудовими та педагогічними колективами навчальних закладів системи професійно-технічної освіти України з питань організації навчального процесу з фізичного виховання та спортивно-масової роботи з учнями.

ВДСТ «Трудові резерви» зробили значний внесок у науково-методичне забезпечення фізичного виховання учнів ПТУ, що виявлялось у підготовці науково-методичної літератури і розробці та систематичному оновленні програм фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України.

2.4. Історично обумовлені тенденції та організаційно-педагогічні особливості розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України у 1950-1990 рр. у площині генетико-прогностичного аналізу

Отримані результати історичних досліджень, висвітлені у попередніх параграфах роботи, надають можливість розробити авторську комплексну хронологічну схему становлення та розвитку фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України у досліджуваній період (Рис. 2.3).

В основу цієї схеми закладені етапи розвитку фізичного виховання в навчальних закладах підготовки робітничих кадрів, які визначені із врахуванням історичних особливостей розвитку системи професійно-технічної освіти та фізкультурного руху України:

I – 1944–1959 рр. (становлення і розвиток фізичного виховання в навчальних закладах системи Державних трудових резервів);

II – 1959–1969 рр. (розбудова системи фізичного виховання майбутніх кваліфікованих працівників на базі міських та сільських ПТУ в контексті демократичних перетворень в системах освіти та фізичної культури і спорту);

III – 1969–1990 рр. (розвиток фізичного виховання в процесі поступового переходу профтехосвіти України на новий тип навчальних закладів – середні професійно-технічні училища та впровадження професійно-прикладної фізичної підготовки).

У схему включені систематизовані результати історичних досліджень системи професійно-технічної освіти та фізкультурного руху України, окремі елементи яких певним чином впливали на розвиток фізичного виховання учнів у навчальних закладах системи професійно-технічної освіти України, а саме:

1. Формування органів управління професійно-технічної освіти України.
2. Розгортання системи та зміна типів навчальних закладів професійно-технічної освіти України.
3. Становлення органів управління фізичною культурою та спортом України.

4. Розвиток системи громадського управління фізичною культурою та спортом у професійно-технічній освіті України (ВДСТ «Трудові резерви»).

5. Становлення та розвиток оздоровчого фізкультурного комплексу ГПО – програмно-нормативної основи фізичного виховання учнів у навчальних закладах системи професійно-технічної освіти України.

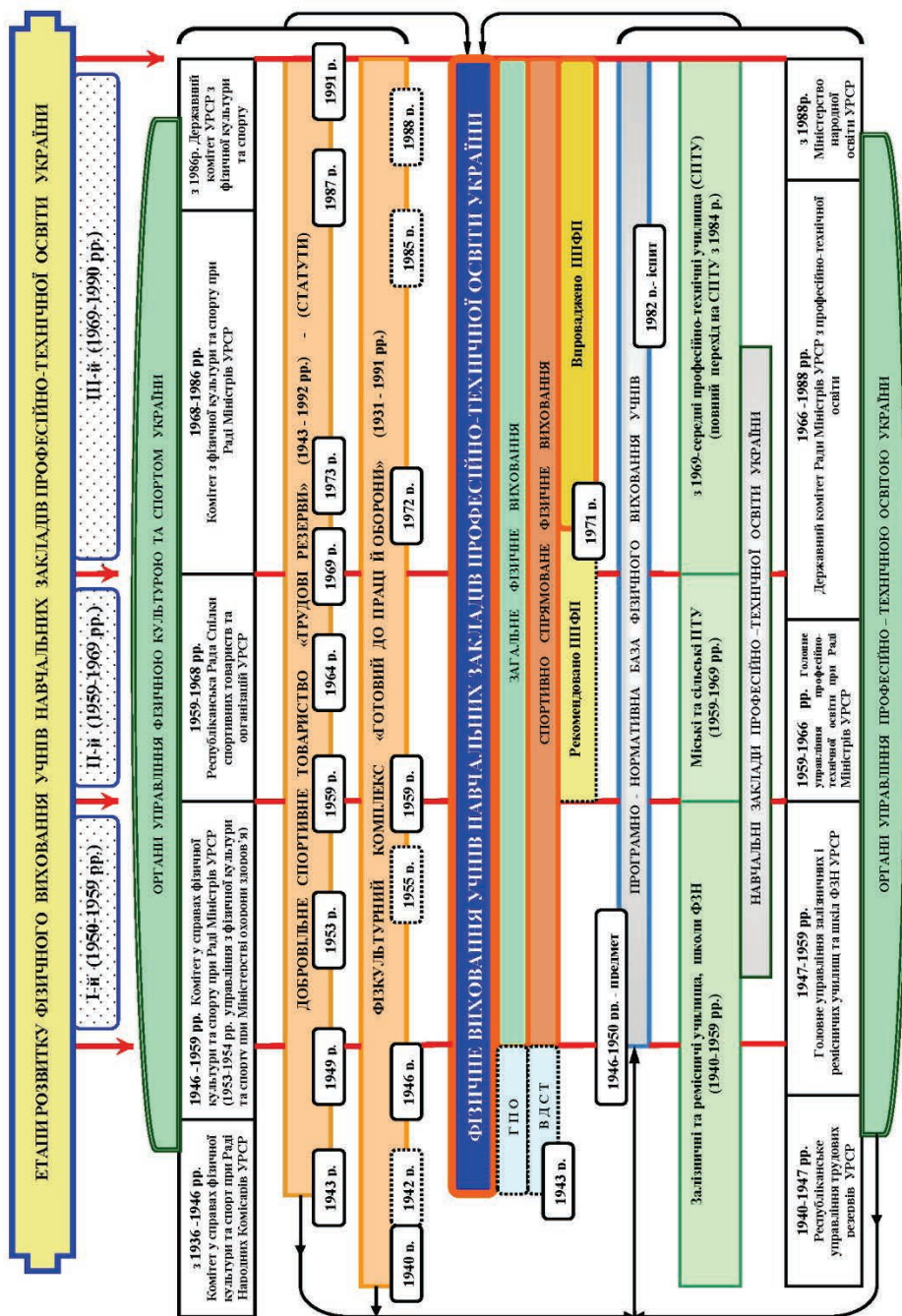
6. Збагачення програмно-нормативної бази фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України.

Спираючись на авторську комплексну хронологічну схему (Рис. 2.4) визначено основні історично обумовлені організаційні особливості та тенденції розвитку системи фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України в 50-90х роках ХХ століття, а саме:

1. Передумовою становлення та розвитку системи фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України стало впровадження у 1940 році нового типу навчальних закладів – залізничних та ремісничих училищ, у навчальні програми яких були введенні предмети з фізичного виховання.

2. Важливою історичною подією у плані формування умов становлення та розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України стало створення у 1943 році Всесоюзного добровільного спортивного товариства (ВДСТ) «Трудові резерви» – масової громадської фізкультурної організації учнів навчальних закладів та працівників професійно-технічної освіти. Саме на ВДСТ «Трудові резерви» було покладено обов'язки не лише проведення спортивно-масової роботи з учнями системи профтехосвіти, а й відповідальність за організацію та якість навчального процесу з фізичного виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти України.

3. Науковим дослідженням встановлено, що фактичним становленням та початком розвитку фізичного виховання у навчальних закладах підготовки робітничих кадрів в Україні можна вважати період введення у навчальні плани ремісничих та залізничних училищ у 1944 році навчального предмету «Фізична підготовка», а також одночасного покладання організації навчального процесу з фізичного виховання на ВДСТ «Трудові резерви».

4. З моменту становлення та впродовж усіх етапів розвитку фізичного виховання учнів начальних закладів професійно-технічної освіти в Україні досліджуваного періоду, фізкультурний комплекс ГПО, введений в дію у 1931 році, був програмною та нормативною базою загального фізичного виховання учнів профтехосвіти. Однак визначення фізкультурного комплексу ГПО програмно-нормативною основою фізичного виховання учнівської молоді в Україні було за своїм значенням і негативною обставиною, бо програми з фізичного виховання закладів професійно-технічної освіти тісно погоджувалися з переліком контрольних вправ, які входили в комплекс ГПО, а уроки фізичного виховання учнів ПТУ фактично перетворювалися у підготовку до складання норм ГПО.

5. Перехід з 1959 року системи профтехосвіти України на міські професійно-технічні училища з терміном навчання від одного року до трьох та сільські професійно-технічні училища з терміном навчання один-два роки надало можливість, через збільшення терміну навчання, створити умови для підвищення ефективності педагогічного процесу формування фізичної підготовленості майбутніх кваліфікованих працівників до обраної професії.

6. Покладання з 1959 року керівництва фізичним вихованням в Україні на Республіканську Раду Спілки спортивних товариств та організацій значно активізувало розгортання спартакіадного руху, спрямованого на розвиток масового спорту та спорту вищих досягнень, що обумовило активне впровадження спортивно спрямованої складової у фізичне виховання учнів ПТУ. Означена тенденція розвитку фізичного виховання учнів ПТУ ініціювалася та впроваджувалася керівними структурами ВДСТ «Трудові резерви» та його структурними ланками – колективами фізичної культури при навчальних закладах профтехосвіти. Розвиток масового спорту, підвищення майстерності спортсменів та поліпшення спортивних досягнень визначалося як одне із завдань ВДСТ «Трудові резерви».

7. Політика активного розвитку спортивно спрямованого фізичного виховання у період 1959–1968 років, яку формувала Рада Спілки спортивних товариств та організацій стала причиною гальмування впровадження професійно-прикладної фізичної підготовки (ППФП) у навчальних закладах професійно-технічної освіти України. Тому з 1959 року у програмах з фізичного виховання

учнів професійно-технічних училищ лише вказувалося на необхідність здійснювати фізичне виховання з урахуванням особливостей праці майбутніх фахівців, а повний програмний комплекс ППФП був включений у програму фізичного виховання учнів ПТУ тільки з 1971 року. Гальмування впровадження ППФП у навчальних закладах професійно-технічної освіти України до 1971 року зумовлювалося протиріччям між сформованою системою організації та контролю за фізичним вихованням, яка ґрунтувалася на діяльності спортивно-спрямованого громадського об'єднання ВДСТ «Трудові резерви» та вимогами до завдань та змісту педагогічного процесу формування фізичних якостей, необхідних у професійній діяльності майбутнім кваліфікованим робітникам.

8. Поступовий перехід у 1968–1984 роках професійно-технічної освіти України на новий тип навчальних закладів – середні професійно-технічні училища (СПТУ) надав можливість збільшити термін курсу фізичного виховання учнів, а також використовувати повною мірою методичну базу уроку фізичного виховання старшої школи, що значно підвищило ефективність педагогічного процесу фізичного виховання учнів ПТУ. Саме у СПТУ з 1983/1984 навчального року на всіх випускних курсах був введений іспит з навчального предмета «фізична культура».

9. З 1988 року після приєднання системи професійно-технічної освіти до створеної структури народної освіти України, відкрилися широкі можливості використання методичної бази фізичного виховання школярів старших класів, напрацьованої структурами Міністерства просвіти України у попередні роки в процесі організації фізичного виховання учнів ПТУ.

Означення етапів та основних історично обумовлених особливостей і тенденцій не повною мірою характеризують розвиток фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України в досліджуваний період. Певну динаміку формування в межах хронологічного дослідження мали також завдання, зміст, форми та методи фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України.

На початковому етапі становлення та розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти як педагогічної системи, визначилися його завдання, які включа-

ли: сприяння гармонійному розвитку учнів та збереження і зміцнення їх здоров'я, прищеплення необхідних знань і навичок щодо впровадження засобів фізичного виховання у побут учнів, залучення учнів до занять спортом.

У програмі фізичного виховання учнів міських та сільських ПТУ 1971 року було визначено, що основними завданнями фізичного виховання є: сприяння гармонійному розвитку зростаючого організму учнів, організація необхідного для збереження і зміцнення здоров'я рухового режиму і підтримки високої працездатності; формування спеціальних знань, умінь і життєво необхідних рухових навичок і фізичних якостей, що забезпечують підготовку учнів до майбутньої трудової діяльності; професійно-прикладна фізична підготовка до праці стосовно профілю спеціальності, що сприяє розвитку професійно важливих фізичних і психічних якостей, рухових навичок; прищеплення необхідних знань і навичок, що сприяють впровадженню засобів фізичного виховання в повсякденний побут учнів; спортивне вдосконалення найбільш фізично підготовлених учнів в обраному ними виді спорту.

У Комплексній програмі фізичного виховання учнів середніх професійно-технічних училищ 1986 року визначалося, що завданнями фізичного виховання є: забезпечення гармонійного розвитку фізичних якостей людини, на цій основі – міцного здоров'я і високої працездатності; навчання основним руховим діям і умінням, необхідним у житті, трудовій діяльності; навчання мінімуму знань в області гігієни, медицини, фізичної культури і спорту, здорового способу життя; виховання потреби до систематичних занять фізичними вправами, вироблення стійкої звички постійно дбати про своє здоров'я і працездатність, формування навичок і умінь самостійно організовувати повсякденний руховий режим; сприяння оволодінню професійними навичками; виховання морально-вольових якостей, психічної стійкості, колективізму, дисциплінованості і відповідальності; спортивне вдосконалення найбільш підготовлених учнів в обраному виді спорту.

Виконання завдань фізичного виховання у навчальних закладах профтехосвіти України досліджуваного історичного періоду забезпечувалося і тісно пов'язувалося з організацією виконання

фізкультурного комплексу ГПО та діяльністю Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви». Завданнями фізкультурного комплексу ГПО з моменту його створення у 1931 році було впровадження фізичної культури у життя суспільства та молоді зокрема та сприяння масового розвитку спорту і виховання спортивних талантів.

Одночасно у статутах ВДСТ «Трудові резерви», починаючи з моменту його створення у 1943 році, визначалися основні завдання – залучення членів товариства (у тому складі учнів навчальних закладів профтехосвіти) до занять фізкультурою і спортом та проведення спортивних змагань членів товариства (Додаток У.1). Фактично ВДСТ «Трудові резерви» у своїй діяльності була спортивно спрямованою громадською організацією.

Виходячи з завдань та організаційних технологій їх виконання, можна стверджувати, що змістом фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України вже на початковому етапі його розвитку визначалося наступне: формування в учнів знань з фізичного виховання; загальна фізична підготовка (уроки та виконання комплексу ГПО); залучення учнів до масового спорту та підвищення їх спортивної майстерності (через діяльність ВДСТ «Трудові резерви» у позанавчальний час).

Аналіз літературних джерел та нормативно-методичної бази з питань фізичного виховання учнів навчальних закладів профтехосвіти показав, що категорія змісту фізичного виховання визначалася у неповному обсязі, оскільки не враховувала його спортивно спрямовану складову. Так, у програмі фізичного виховання учнів міських та сільських ПТУ 1971 року було визначено, що змістом фізичного виховання є: формування необхідних теоретичних знань у сфері фізичного виховання; загальна фізична підготовка; професійно-прикладна фізична підготовка. Подібне тлумачення змісту фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти надає П.Ф. Савицький, який у «Довіднику фізкультурного працівника» визначає, що змістом фізичного виховання у означених закладах є: формування необхідних теоретичних знань у сфері фізичного виховання; загальна фізична підготовка; професійно-прикладна фізична підготовка.

Авторське ствердження про наявність спортивно спрямованої складової у структурі змісту фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України досліджуваного історичного періоду пояснюється вимогами щодо обов'язковості виконання спортивного розряду з будь-якого виду спорту для отримання високої підсумкової оцінки з предмету «Фізичне виховання». Так, у програмі фізичного виховання учнів міських та сільських ПТУ 1971 року було визначено, що для отримання підсумкової оцінки з предмету «фізичне виховання». не нижче «4» (за рік і при закінченні навчального закладу), крім навчальних нормативів, учень має: на першому році навчання виконати нормативи комплексу ГПО (ГЗБ відповідно до віку) та 2 або 1 юнацький розряд з будь-якого виду спорту; на другому році навчання виконати нормативи комплексу ГПО (ГЗБ), «Турист СРСР» та 2 або 1 юнацький розряд з будь-якого виду спорту.

У програмі фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти 1977 року визначалося, що учні міських і сільських профтехучилищ з терміном навчання 2-2,5 року для отримання «п'ятірки» з предмету «Фізичне виховання», повинні виконати нормативи ГПО III ступеня на рівні золотого значка і спортивного розряду.

Учням профтехучилищ з терміном навчання 3-3,5 років і технічних училищ з терміном навчання 1-1,5 року оцінка «5» ставиться за умови підтвердження норм комплексу ГПО III ступеня на рівні золотого значка і наявності спортивного розряду і значка «Турист СРСР». Щоб отримати оцінку «4», необхідно мати спортивний розряд і підтвердити виконання нормативів на рівні вимог срібного значка.

Учням міських профтехучилищ з терміном навчання 4 роки і технічних училищ з терміном навчання 2-2,5 роки оцінка «5» ставиться відповідно до віку і при виконанні нормативів комплексу ГПО IV ступеня, або при підтвердженні нормативів III ступеня на рівні вимог золотого значка і наявності III спортивного розряду.

З метою створення умов для підготовки спортсменів високого класу, гідного резерву для збірних команд, в поєднанні з успішним оволодінням учнями обраною професією, Постановою

Державного комітету Ради Міністрів СРСР з професійно-технічної освіти та Комітету з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР № 41/16а від 08 липня 1975 року дозволялося створювати при середніх навчальних закладах профтехосвіти навчальні групи зі спортивним нахилом¹⁵.

Навчальні групи зі спортивним нахилом створювалися на підставі наказу Державного комітету з професійно-технічної освіти УРСР за клопотанням республіканського обласного чи міського управління профтехосвіти, ради ВДСТ «Трудові резерви». Групи створювалися в навчальних закладах, що мали необхідну навчально-матеріальну спортивну базу, гуртожиток і умови, необхідні для тренування за обраними видами спорту. Групи працювали під керівництвом дирекції навчального закладу і вищих рад ВДСТ «Трудові резерви». Безпосереднє керівництво в групі здійснювалося спортивним бюро, яке обиралося на загальних зборах групи та затверджувалося Радою колективу фізичної культури. Навчально-тренувальні заняття в групах проводилися тренерами-викладачами, кількість яких визначалася вищими радами ВДСТ «Трудові резерви» в залежності від спортивної підготовленості і числа тих, хто займається.

Навчально-тренувальні заняття проводилися на уроках фізичного виховання та в позанавчальний час. У групах здійснювалася спортивна робота у відповідності до Статуту ВДСТ «Трудові резерви», Положення та програми дитячо-юнацьких спортивних шкіл з різних видів спорту. Медично-фізкультурний контроль проводився лікарем, медичним працівником навчального закладу спільно з медично-фізкультурним диспансером міста, області, району.

Оплата тренерів, які працювали з групами, здійснювалася навчальним закладом за рахунок коштів, що виділялися на роботу гуртків, і відрахувань від виробничої діяльності. Усі витрати, пов'язані з підготовкою та участю спортсменів у змаганнях, ніс навчальний заклад і відповідна рада товариства «Трудові резерви». Учні груп забезпечувалися щоденним харчуванням з розрахунку вартості 2 рублі в день. Витрати по харчуванню несли навчальні

¹⁵ Справочник физкультурного работника / под общ. ред. П. Ф. Савицкого. Москва, 1976. С. 269.

заклади в межах табірному раціону і відповідна рада товариства «Трудові резерви» у вигляді дотації до табірному раціону. Спортивним інвентарем, обладнанням та формою забезпечував навчальний заклад відповідно до встановленого табелем для спортивних інтернатів загальноосвітніх шкіл та затвердженого місцевою радою товариства. В канікулярний період для спеціалізованих навчальних груп організовувався оздоровчий табір. Витрати по організації і функціонуванню таборів несли навчальні заклади спільно з відповідною радою ВДСТ «Трудові резерви».

Враховуючи вищезначене, можна стверджувати, що у досліджуваній історичний період, залучення до масового спорту та спортивне вдосконалення найбільш фізично підготовлених учнів у обраних ними видах спорту були складовою частиною змісту фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України.

Спираючись на матеріали дослідження, доцільно сформулювати *авторське визначення змісту фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України у досліджуваній період, яке включає наступні напрями: формування в учнів необхідних теоретичних знань з фізичного виховання; загальна фізична підготовка; професійно-прикладна фізична підготовка; залучення до масового спорту та спортивне вдосконалення найкраще фізично підготовлених учнів у обраних ними видах спорту.*

Відповідний розвиток у межах хронологічного дослідження мали також форми та методи фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України. Як раніше зазначалося, вперше фізичне виховання як навчальний предмет був введений у навчальні плани ремісничих та залізничних училищ в 1944 році. Ці навчальні заклади були створені в системі Державних трудових резервів СРСР. У закладах системи трудових резервів підтримувалася жорстка дисципліна, статuti ремісничого, залізничного училищ не давали учням ніяких прав, а визначали лише обов'язки та відповідальність за невиконання. Система трудових резервів була закритою напіввійськовою організацією, заснованою на засадах авторитарної педагогіки. Основною організаційною формою фізичного виховання у режимі навчального дня з моменту

впровадження у педагогічний процес навчального предмету «Фізична підготовка», був урок.

Відомий методист з фізичного виховання, автор методик В. В. Столбов відзначав, що у 1940 році була створена система училищ та шкіл трудових резервів, у якій фізичне виховання стало складовою частиною педагогічного процесу та позакласної роботи. Фізичне виховання було введено у навчальні програми закладів освіти трудових резервів як самостійний навчальний предмет, визначено основні форми навчальної та самостійної роботи. Крім навчальних занять, стали регулярними ранкова гімнастика, фізкультурні паузи під час навчання і роботи, загартовування, прогулянки. Значно покращилася масова фізкультурна і спортивна робота, яка проводилася товариством «Трудові резерви». В усіх навчальних закладах системи трудових резервів були створені колективи фізичної культури, організована підготовка до здачі норм комплексу ГПО.

Дослідженням статуту ВДСТ «Трудові резерви» 1943 року (Додаток У.1) встановлено, що члени товариства були зобов'язані регулярно займатися в одній із секцій колективу, здати випробування на БГПО і ГПО і підвищувати свої спортивні досягнення. Отже, основною формою фізичного виховання у навчальних закладах системи трудових резервів визначеного історичного періоду у позанавчальний час були секційні навчальні заняття з різних видів спорту.

Певний розвиток отримали форми фізичного виховання учнів у міських професійно-технічних училищах з терміном навчання від одного року до трьох і сільських професійно-технічних училищах, які були створені у 1959 році внаслідок перебудови система професійно-технічної освіти, з терміном навчання один-два роки.

Як визначає відомий методист, автор методик з фізичного виховання Л.П. Матвеев, у міських і сільських професійно-технічних училищах фізичне виховання становить невід'ємну частину навчально-виховного процесу. У поєднанні з професійно-технічною освітою, моральним і естетичним вихованням воно має забезпечувати підготовку здорових, всебічно духовно і фізично розвинених молодих кваліфікованих робітників для народного господарства

країни. Основна форма проведення навчальних занять з фізичного виховання – урок. Уроки проводяться два рази на тиждень по 45 хв. Уроки з лижної підготовки проводяться 1 раз на тиждень впродовж 90 хв. Зміст уроків визначається програмою, розробленою для кожного типу навчального закладу (відповідними навчальними планами). Теоретичний матеріал програми включає основні знання з фізичної культури і спорту. Вони повідомляються учням на уроках у формі 5–10-хвилинних бесід, а також у формі лекцій, бесід у позанавчальний час. У практичний розділ програми входить матеріал з гімнастики, легкої атлетики, лижної підготовки, спортивних ігор та плавання. З кожного виду встановлені навчальні нормативи. У гуртожитках училищ щодня проводиться ранкова гігієнічна гімнастика, як правило, на повітрі. Для учнів, які живуть вдома, організовується гімнастика до занять. У перерві виробничого навчання проводиться фізкультпауза, зазвичай за 1,5–2 години до закінчення робочого дня. В училищах значне місце відводиться самодіяльній фізкультурно-масовій та навчально-спортивній роботі. Вона організовується колективом ДСТ «Трудові резерви» [35, с. 175].

Одночасно досліджуваний історичний період став етапом пошуків та опрацювання змісту, принципів, організаційних форм та методів професійно спрямованого фізичного виховання у професійно-технічних училищах яке покликане забезпечувати належний рівень фізичної готовності учнів для конкретного виду майбутньої трудової діяльності (див. п.1. 4). Професійно спрямований напрям фізичного виховання в нашій країні розвивався двома шляхами: у підготовці молоді до праці (ППФП) та в процесі виробництва (виробнича гімнастика).

Подальший розвиток форм та методів фізичного виховання учнів навчальних закладів профтехосвіти України знайшов відображення у «Програмі фізичного виховання учнів міських та сільських професійно-технічних училищ (із рекомендаціями з професійно-прикладної фізичної підготовки)», яка була впроваджена у 1971 році (Додаток Ц.1). У Програмі було визначено, що фізичне виховання здійснюється впродовж усього періоду навчання, охоплює всі сфери життєдіяльності учнів *в режимі навчального дня, у позанавчальний час, у побуті, під час виробничої практики.*

Основні форми фізичного виховання *в режимі навчального дня* відображені на Рис. 2. 5.

Рис. 2.5. Організаційні форми фізичного виховання в режимі навчального дня*

*Складено автором (Додаток Ц.1).

Обов'язкові заняття фізичними вправами (уроки) проводяться відповідно до навчального плану по 2 уроки на тиждень тривалістю по 45 хвилин упродовж усіх років навчання. З метою організації нормального рухового режиму уроки плануються таким чином, щоб перерви між ними становили не менше 1-2-х днів. Значну частину занять рекомендувалося проводити на відкритому повітрі. Уроки з лижної підготовки дозволялося проводити раз на тиждень тривалістю по 90 хвилин і пропонувалося планувати їх у будь-який день тижня, крім понеділка і суботи. Проведення занять (уроків) безпосередньо після обіду не рекомендоване.

Додаткові заняття призначалися для учнів, які недостатньо підготовлені до виконання будь-яких норм і вимог.

У Програмі зазначалося, що видами виробничої гімнастики є гімнастика до занять і фізкультурна пауза. Проведення виробничої гімнастики мало своїм завданням не тільки збереження здоров'я і підвищення працездатності учнів, а й формування навичок з орга-

нізації та проведенні її в умовах майбутньої професійної діяльності. Комплекси фізичних вправ гімнастики до занять і фізкультурної паузи склалися з урахуванням характеру виробничої діяльності учнів. Зазначалося, що фізкультурну паузу доцільно проводити після двох-трьох годин теоретичних занять або двох з половиною годин виробничого навчання.

Основні форми фізичного виховання у позанавчальний час відображено на Рис. 2. 6.

Рис. 2.6. Основні форми фізичного виховання в позанавчальний час*

*Складено автором (Додаток Ц.1).

Як зазначалося у Програмі, для всіх учнів, що проживають в гуртожитку, ранкова гімнастика організується і розглядається як одна з обов'язкових форм рухового режиму. Вона проводиться, як правило, на відкритому повітрі з елементами тренування, включаючи біг на витривалість. Тривалість ранкової гімнастики – до 30 хвилин, включаючи водні процедури.

Домашні завдання були доповненням до обов'язкових занять і мали велике виховне значення, сприяють впровадженню фізич-

них вправ у побут учнів. Завданням для самостійних занять могли бути комплекси вправ загальнофізіологічного впливу, спеціальні вправи, що сприяли усуненню недоліків у фізичному розвитку, вправи на розвиток фізичних якостей, вивчення комплексів гігієнічної та виробничої гімнастики, самостійне вивчення питань фізичного виховання за літературними джерелами та ін.

«Дні здоров'я» проводяться один раз на 2-3 місяці за планом навчального закладу. Організація і проведення «днів здоров'я» покладалися на заступника директора з навчально-виховної роботи та керівника фізичного виховання. В якості основних заходів, що проводилися в «дні здоров'я», були походи по місцях революційної, бойової та трудової слави, туристські походи, масові (легкоатлетичні та лижні) кроси; спартакіади, колективні виїзди за місто, воєнізовані і зимові ігри та ін. Переважний розвиток отримували види спорту, які більшою мірою забезпечували професійно-прикладне фізичне виховання учнів і для розвитку яких були найсприятливіші умови (кліматичні, географічні, матеріально-технічні та інші).

Форми фізичного виховання, які були рекомендовані для впровадження у повсякденний побут учнів, зображено на Рис. 2.7.

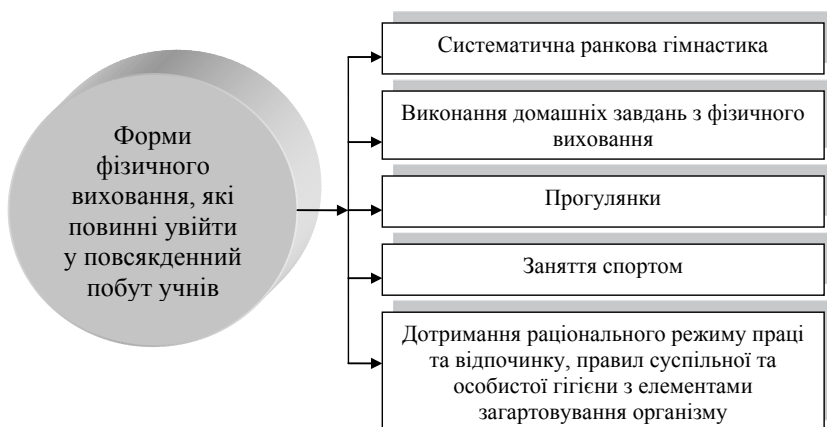

Рис. 2.7. Форми фізичного виховання, які повинні увійти у повсякденний побут учнів *

*Складено автором (Додаток Ц.1).

Форми фізичного виховання у *період виробничої практики* вміщені на Рис. 2.8.

Рис. 2.8. Форми фізичного виховання у період виробничої практики *

*Складено автором (Додаток Ц.1)

Однією з форм масової фізкультурно-оздоровчої роботи були оздоровчо-спортивні або оздоровчо-трудова табори, що організовувалися навчальним закладом. У «Програмі фізичного виховання учнів міських та сільських професійно-технічних училищ» 1971 року зверталась увага на те, що всі форми роботи з фізичної культури і спорту органічно пов'язані між собою і вирішують завдання, поставлені перед навчальним закладом.

З метою широкого охоплення учнів різними формами фізичного виховання та розвитку організаторських здібностей колективом фізичної культури проводилася підготовка громадських фізкультурних кадрів: громадських інструкторів з виробничої гімнастики, громадських інструкторів та суддів за видами спорту. Необхідні знання, інструкторські та суддівські навички формувалися як у процесі обов'язкових занять, так і в позанавчальний час на спеціально організованих курсах і семінарах (Додаток Ц.1).

Наступний перегляд форм організації фізичного виховання відбувся у 1977 році з прийняттям та впровадженням нової Програми фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти [42]. Як зазначає В. А. Івонін, фізичне виховання учнів у професійно-технічних училищах, у відповідності до програми 1977 року, здійснювалося впродовж усього періоду навчання учнів у режимі навчального дня, в позанавчальний час і в період виробничої практики. У програмі наголошувалося, що в режимі навчального дня головними формами фізичного виховання вважаються уроки фізичного виховання, обов'язкові для всіх учнів; додаткові заняття; виробнича гімнастика.

Уроки з фізичного виховання рекомендувалося проводити у відповідності до навчального плану впродовж теоретичного навчання в училищах по дві академічні години на тиждень. З метою організації нормального режиму учнів уроки планувалися таким чином, щоб перерви між ними були приблизно однаковими. Викладачі фізичного виховання закріплювалися за навчальними групами, як правило, на весь термін навчання і несли повну відповідальність за виконання програми і оволодіння учнями необхідними знаннями та навичками в обсязі її вимог.

Додаткові заняття призначалися для учнів, які були недостатньо підготовлені до виконання залікових вимог і навчальних нормативів, що відповідали нормативам комплексу ГПО.

Виробничу гімнастику рекомендувалося проводити після 2-3 уроків теоретичних занять або 2,5 години виробничого навчання. Вона проводилася фізорганами або громадськими інструкторами під наглядом викладача або майстра виробничого навчання. У кожному окремому випадку час проведення фізкультурної паузи передбачався розпорядком дня училища.

У позанавчальний час основними формами фізичного виховання в училищах була ранкова гігієнічна гімнастика; самостійні та секційні заняття фізичною культурою, спортом, туризмом; «дні здоров'я».

Ранковою гімнастикою учні займалися самостійно, а ті, що проживали в гуртожитках, – колективно під керівництвом громадських інструкторів. Заняття, як правило, проводилися на відкритому повітрі.

Основою для *самостійних занять* фізичною культурою слугували домашні завдання, що давалися учням викладачами фізичного виховання.

Секційні заняття фізичною культурою, спортом і туризмом доповнювали роботу з фізичного виховання учнів у режимі навчального дня. Вони організовувалися радами колективів фізкультури ВДСТ «Трудові резерви» на основі самодіяльності за активної допомоги педагогічного колективу. Перевага надавалася секціям з тих видів спорту, які вважалися найзначущими для виховання фізичних якостей і формування рухових навичок, потрібних для успішного оволодіння певною професією.

Доповнювали позанавчальну фізкультурну роботу «Дні здоров'я», які проводяться в училищах 1 раз у 2–3 місяці. Всі форми роботи з фізичного виховання учнів були органічно пов'язані між собою і вирішували спільні завдання, визначені для підготовки до майбутньої робітничої професії.

Значний досвід розробки, апробації та впровадження у практику різних форм організації фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України у досліджуваний період став передумовою створення відпрацьованої та ефективної моделі системи організаційних форм фізичного виховання, яка була визначена у Комплексній програмі фізичного виховання учнів середніх професійно-технічних училищ (СПТУ), прийнятій у 1986 році (Додаток Ц.2).

Так, у цій програмі всі організаційні форми фізичного виховання учнів профтехучилищ були поділені на чотири групи (Табл. 2.17).

Уроки фізичної культури тривалістю 45 хвилин проводилися два рази на тиждень з інтервалом 2–3 дні. Найважливішими вимогами до уроку фізичної культури були такі: забезпечення диференційованого підходу до учнів з урахуванням стану їх здоров'я, фізичного розвитку та рухової підготовленості; досягнення високої моторної щільності та динамічності уроку; забезпечення комплексного добору навчального матеріалу на кожному уроці, емоційності, освітньої та інструктивної спрямованості навчальних занять; формування в учнів навичок і вмінь проведення самостійних занять з фізичної культури.

Матеріал теоретичного розділу програми вивчався у вигляді групових та курсових лекцій, бесід та рекомендацій на кожному занятті, домашніх завдань. Під час вивчення питань теорії використовувався підручник «Фізична культура».

Питання теорії фізичної культури та спорту входили до державного випускного іспиту з предмету «Фізична культура».

Учні, які не пройшли медичний огляд, як правило, до уроків фізичної культури не допускалися. Результати огляду вносилися в журнал теоретичного навчання медичним персоналом, закріпленим за середнім профтехучилищем. На підставі даних про стан здоров'я та фізичний розвиток учнів розподіляли для занять фізичними вправами на наступні медичні групи – основну, підготовчу і спеціальну.

Таблиця 2.17

**Форми організації фізичного виховання
учнів середніх профтехучилищ***

№	Напрямки діяльності учнів ПТУ	Форми організації фізичного виховання учнів професійно-технічних училищ
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1	Уроки фізичної культури	• основні уроки фізичної культури, • додаткові заняття (уроки) фізичної культури, • факультативні заняття (уроки) фізичної культури
2	Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня	• гімнастика до занять, • фізкультурні паузи, • рухлива перерва
3	Заняття фізичною культурою, спортом і туризмом у позанавчальний час	• ранкова фізична зарядка у поєднанні з загартовуванням, • заняття в групах (секціях) загальної фізичної підготовки і ГПО, спортивних та туристських секціях, секціях спортивного удосконалення,

Продовження таблиці 2.17

1	2	3
		• фізкультурно-спортивні заходи у гуртожитках (ранкова фізична зарядка; заняття у спортивних та туристських секціях, групах ЗФП, атлетизму, ритмічної гімнастики та ін.; заняття клубу любителів бігу та ходьби; щоденна спортивна година для учнів, які не займаються у спортивних секціях та оздоровчих групах; дні здоров'я і спорту; спартакіада гуртожитку; походи вихідного дня; змагання типу «Веселі старты»; окремі змагання, турніри, товариські зустрічі з видів спорту; самостійні заняття фізичною культурою і спортом), • групи любителів оздоровчого бігу і ходьби, велоспорту і ін., • ближній туризм (туристський похід вихідного дня), • спортивні змагання у навчальних групах (змагання з видів випробувань комплексу ГПО для всіх учнів; змагання зі спортивних ігор, шахів, шашок та інших видів спорту; змагання – тестові випробування із загальної фізичної підготовки для всіх учнів), • самостійні заняття учнів фізичною культурою і спортом (виконання домашніх завдань)
4	Основні загальноучилищні фізкультурно-масові, спортивні та туристські заходи	• щомісячні дні здоров'я і спорту, • масові старты учнів за програмою всесоюзних спортивних змагань під девізом «Стартують всі!», • змагання за програмою Спартакіад учнів ПТУ з різних видів спорту, • туристські походи, • участь у всесоюзних змаганнях з масових видів спорту

**Складено автором*

Уроки фізичної культури проводилися окремо для хлопців і дівчат у тому випадку, якщо в навчальній групі з кількістю учнів не менше 25 осіб, було не менше 8 юнаків чи дівчат. Учні допускалися на уроки тільки за наявності встановлених форм одягу та взуття. В теплу пору року, при температурі $+15^{\circ}\text{C}$ і вище формою одягу були труси і майка, при нижчій температурі – тренувальний костюм, взимку – одяг, відповідно до температурних умов і виду занять. Заборонялося проводити уроки з лижної підготовки при температурі нижче -20°C без вітру і при температурі нижче -18°C за наявності вітру, а також заняття з плавання – при температурі води нижче $+18^{\circ}\text{C}$. Уроки лижної підготовки дозволялося проводити раз на тиждень по 90 хвилин, в будь-який день, крім понеділка і суботи.

Урок фізичної культури складався з трьох частин: вступної, основної та заключної.

У *вступній частині* уроку оголошувалося про початок заняття та його завдання. Головним завданням основної частини уроку були мотивація учнів на виконання вправ та підготовка м'язів і суглобово-зв'язковий апарату до фізичних навантажень. Тривалість вступної частини уроку – в межах 5-10 хвилин.

В *основній частині* уроку здійснювалося проходження навчального матеріалу програми. Як правило, на основну частину уроку виділялося 25-35 хвилин (залежно від особливостей завдань і визначених засобів для їх виконання).

Заключна частина уроку спрямовувалася на зниження діяльності серцево-судинної та дихальної систем, поступового заспокоєння організму, підведення підсумків занять, орієнтації учнів на наступний урок. Наприкінці уроку викладач давав учням домашні завдання з тих видів вправ, які можна виконувати в домашніх умовах. Тривалість третьої частини уроку – 3-5 хвилин [175, с. 97].

У ході організації уроку фізкультури у навчальних закладах професійно-технічної освіти України застосовувалися наступні методи організації діяльності учнів: фронтальний, груповий, індивідуальний, потоковий та метод кругового тренування.

Фронтальний метод полягає в тому, що вправи виконуються одночасно всією групою під безпосереднім керівництвом викла-

дача. Цей метод застосовувався переважно в підготовчій і заключній частинах уроку.

Груповий метод передбачає розподіл складу групи на відділення, в яких виконуються вправи під керівництвом учнів-помічників викладача за умови його загального контролю. Такий метод ґрунтується на прояві в учнів лідерських якостей (старший групи), самостійності, ініціативності, бажанні бути членом мікроколективу.

Індивідуальний метод полягає в тому, що кожен учень виконує індивідуальне завдання. Великою перевагою цього методу організації роботи порівняно з фронтальним і груповим є можливість дозувати навантаження у відповідності до індивідуальних можливостей учнів.

Потоковий метод полягає в тому, що учні під час руху один за одним виконують вправи викладача (наприклад, стрибок через козла, подолання перешкоди).

Найскладнішою організаційно-методичною формою уроку було *кругове тренування*. Воно полягало в тому, що учні розподілялися на групи (4-8 осіб у кожній) та розміщувалися в різних місцях («станціях»), зазвичай по колу. Під керівництвом викладача на кожній «станції» учні одночасно і багаторазово (циклічно) виконували вправи, а потім по команді або самостійно переходили до наступної «станції», де виконували інші вправи. Кожна група повинна була пройти всі «станції». Основним завданням кругового тренування визначалося підвищення рівня розвитку фізичних якостей і вдосконалення функціональних можливостей організму учнів.

Всі організаційно-методичні форми уроку переслідували мету: раціонально використовувати час, з тим щоб домогтися максимальної продуктивності занять [175, с. 98]. З метою сприяння професійній підготовці учнів програма містила матеріал, який сприяв розвитку психофізіологічних функцій, необхідних у трудовій діяльності. ППФП проводилася в основному на комплексних уроках фізичної культури, для чого спеціально підібраний навчальний матеріал органічно доповнював заняття з гімнастики, легкої атлетики або інших передбачених сіткою годин видах фізичної підготовки¹⁶.

¹⁶ Могли проводитися і цільові навчальні заняття (уроки) з професійно-прикладної фізичної підготовки, як зазначалося у п. 1.2.

На початку і в кінці навчального року у вигляді внутрішніх групових або міжгрупових змагань проводилося тестування рівня фізичної підготовленості. Успішність з предмету «Фізична культура» визначалася виконанням тижневого обсягу занять і навантаження, рівнем виконання учнями навчальних і екзаменаційних нормативів, повнотою набутих знань, ступенем засвоєння рухових навичок і умінь самостійно виконувати фізичні вправи.

У разі, якщо учень мав основну медичну групу, за своїми фізіологічними та іншими об'єктивними даними не міг разом з рештою учнів здати один з навчальних нормативів програми, дозволялося тимчасово виставити йому оцінку за техніку виконання вправи. Учня, що входили за станом здоров'я до підготовчої медичної групи, оцінка успішності виставлялася на загальних підставах, за винятком виконання навчальних нормативів в протипоказаних видах фізичних вправ. Учні, які закінчували середнє професійно-технічне училище і мали за станом здоров'я спеціальну медичну групу, за умови проходження занять за спеціальною програмою і отримання заліку при відмінних знаннях з інших дисциплін могли отримати диплом з відзнакою.

Навчальний процес з фізичного виховання планувався комплексно з урахуванням усіх форм проведення занять. Обов'язковими документами планування навчального процесу фізичної культури був графік навчального процесу, що визначав порядок засвоєння навчального матеріалу; конспект уроку. Документи планування (крім конспекту) затверджувалися та контролювалися заступником директора з навчально-виробничої роботи. Основними документами обліку результатів навчального процесу з фізичного виховання був журнал теоретичного навчання навчальної групи, карта фізичної підготовленості учня.

Додаткові заняття (уроки) з фізичної культури і спорту проводилися для практично здорових, але таких, що мають недостатній фізичний розвиток і слабку фізичну підготовленість учнів. Організовувалося не менш, ніж по одній навчальній групі на кожному курсі навчання. Склад цієї навчальної групи не менше 20 осіб. Додаткові заняття (уроки) планувалися раз на тиждень після закінчення основних уроків за додатковим розкладом.

Факультативні заняття (уроки) з фізичної культури і спорту проводилися за спеціальним розкладом щотижня в обсязі двох годин на першому курсі навчання і по одній годині на наступних у групах чисельністю не менше 25 осіб. Навчальні групи для факультативних занять формувалися з учнів, які не займалися в спортивних секціях. Факультативні заняття проводилися із загальної фізичної підготовки, а також за видами спорту і фізичних вправ, які сприяли кращому освоєнню учнями обраної ними робочої професії.

Гімнастика до занять проводилася в приміщеннях для теоретичних занять або майстернях під контролем викладача, який починав перший урок, або майстра виробничого навчання. Гімнастика до занять включає комплекси з 6-8 загально розвивальних вправ та проводилася упродовж 5-7 хвилин перед початком теоретичних, лабораторних або виробничих занять.

Фізкультурні паузи рекомендувалося проводити на 25-х хвилинах третього і п'ятого уроків теоретичного навчання або третьої і п'ятої годин занять в навчальних майстернях. Фізкультурна пауза включала комплекси з 5-7 фізичних вправ, які проводилися впродовж 4-6 хвилин.

Рухлива перерва проводилася тривалістю не менше 20 хвилин. Проводити її вважалося за доцільне після двох (у розрахунку по 90 хвилин) уроків теоретичного навчання із врахуванням часу обідньої 60-хвилинної перерви. Організація і проведення рухливої перерви покладалася на керівників і викладачів фізичного виховання, викладачів, які проводили попередній урок. Фізичні вправи на рухливій перерві включали дозований біг і прискорену ходьбу, групове виконання раніше розучених комплексів фізичних вправ оздоровчої спрямованості, в т.ч. ритмічної гімнастики, рухливих ігор та естафет, масових популярних і спортивних танців, елементів спортивних ігор.

Ранкова фізична зарядка у поєднанні із загартовуванням була обов'язковою для всіх учнів. У гуртожитку вона організовувалася керівником фізичного виховання і проводилася щоденно при безпосередній допомозі відповідального чергового по навчальному закладу, громадськими інструкторами на відкритому повітрі і з

елементами тренування – біговими вправами на витривалість та водними процедурами. Тривалість зарядки – 30 хвилин. У ранкову зарядку рекомендувалося включати ходьбу та біг з поступовим збільшенням дистанції для розвитку фізичної витривалості, а також загально-розвиваючі вправи, у т.ч. у парах, групами, з предметами. Включалися також вправи на гімнастичних снарядах з метою розвитку сили і силової витривалості та вправи на тренажерах і піднімання тягарів (юнаки). Подолання перешкод для вдосконалення прикладних навичок, розвитку спритності, сили і швидкості. За наявності басейну або обладнаної водойми організовувалося плавання з метою загартовування організму та вдосконалення способів плавання. Вправи ранкової фізичної зарядки проводилися у супроводі процедур загартування – звикання до легкої форми одягу, обливань, полоскання горла прохолодною водою, розтирання шкіри та самомасаж.

Заняття в групах (секціях) загальної фізичної підготовки і ГПО, спортивних та туристських секціях, секціях спортивного удосконалення. У групі (секції) загальної фізичної підготовки та ГПО застосовувалися гімнастичні, акробатичні, легкоатлетичні вправи; біг на лижах і ковзанах; спортивні ігри; подолання смуги перешкод; заняття на тренажерах. Заняття у спортивних та туристських секціях проводилися за програмами ДЮСШ (дитячо-юнацьких спортивних шкіл) з видів спорту 1-2 років навчання. Періодичність занять була не менше 2-х разів на тиждень по 1,5 години. Заняття у секціях спортивного удосконалення проводилися за програмами ДЮСШ 3-4 років навчання. Періодичність занять два-три рази на тиждень тривалістю 90 хвилин. Ефективність роботи масових спортивних секцій оцінювалася виконанням на 2 і 3 курсах навчання спортивних розрядів Єдиної Всесоюзної спортивної класифікації.

Фізкультурно-спортивні заходи у гуртожитку. Заняття фізичними вправами для учнів, які проживали у гуртожитках, організовувалися в наступних формах: ранкова фізична зарядка; заняття у спортивних та туристських секціях, групах ЗФП, атлетизму, ритмічна гімнастика; заняття клубу любителів бігу та ходьби; щоденна спортивна година для учнів, які не займаються у спортивних секціях та оздоровчих групах; дні здоров'я і спорту; спартакіади у

гуртожитках; походи вихідного дня; змагання типу «Веселі старти»; окремі змагання, турніри, товариські зустрічі з видів спорту; самостійні заняття фізичною культурою і спортом. Проведення фізкультурно-спортивних заходів у гуртожитку покладалося на керівника фізичного виховання та вихователів і передбачало активне використання громадського фізкультурного активу з числа учнів і працівників навчального закладу.

Заняття в групах (клубах), які об'єднували любителів оздоровчого бігу і ходьби, велоспорту та ін. організовувалися для раціонального використання вільного часу, зміцнення здоров'я та профілактики захворювань, різнобічного фізичного розвитку, поліпшення загальної працездатності, підготовки і здачі нормативів комплексу ГПО, оволодіння основами техніки в обраному виді спорту. За наявності більше 50 осіб, які бажали займатися оздоровчими формами фізичної культури та спорту, відбувалося об'єднання у Клуби любителів фізичної культури і спорту.

Близький туризм (туристський похід вихідного дня). На практичних заняттях і під час походів особлива увага приділялася туриській підготовці: орієнтування за картою і без неї, визначення сторін горизонту – за компасом та ознаками місцевості, складання атласу маршруту, подолання перешкод, страховка учасників – взаємна, самостраховка, страховка через плече, через виступи, рятувальні роботи, надання первинної допомоги, складання звіту. До закінчення навчального закладу необхідно передбачити виконання усіма учнями нормативів на значок «Турист СРСР», бажано III або II спортивних розрядів з туризму.

Спортивні змагання у навчальних групах. Змагання з видів випробувань комплексу ГПО для всіх учнів – біг на 100 м, біг на витривалість, стрибки в довжину і висоту, метання гранати, силові вправи комплексу ГПО, біг на лижах або кросовий біг, плавання, стрільба з малокаліберної гвинтівки, перевірка туристських навичок і нормативів з орієнтування на місцевості (проводилися не рідше рази кожен навчальний рік спільно фізоргом, комсоргом і профоргом групи за безпосередньої участі в організації майстра виробничого навчання та класного керівника). Змагання зі спортивних ігор, шахів, шашок та інших видів спорту (проводилися за

календарним планом і положенням змагань і спартакіад училищ. Змагання – тестові випробування із загальної фізичної підготовки для всіх учнів (проводилися фізоргом під керівництвом майстра виробничого навчання та активу у позанавчальний час на початку і в кінці кожного навчального року за програмою:

1. Юнаки і дівчата. Потрійний стрибок з місця (з двох ніг на одну, стрибком в кроці на іншу і стрибок приземлення на обидві ноги) (у см.);

2. Юнаки – віджимання в упорі на брусах. Дівчата – згинання та розгинання рук в упорі на гімнастичній лавці (кількість разів за 15 сек.);

3. Юнаки і дівчата. Піднімання прямих ніг кутом до дотику стрічки в висі на гімнастичній стінці (кількість разів за 15 сек.);

4. Юнаки і дівчата. На краще виконання фізичної вправи, що характеризує професійно-прикладну фізичну підготовку учня.

Самостійні заняття учнів фізичною культурою і спортом (виконання домашніх завдань) були доповненням до уроків фізичної культури і сприяли формуванню самостійності, самодисципліни, впровадженню фізичних вправ в повсякденне життя учнів. Зміст їх розроблявся відповідно до рівня фізичної підготовленості учнів, виконання перевіряється на уроках і обліковувався у журналі теоретичного навчання. Самостійні заняття включали: вивчення теоретичних основ здорового харчування, виконання комплексів вправ загального фізіологічного впливу, вправи на розвиток певних фізичних якостей, вправи з розділу професійної та військово-прикладної фізичної підготовки, вдосконалення техніки виконання елементів програмного матеріалу, розучування комплексу вправ гігієнічної та виробничої гімнастики та ін.

Щомісячні дні здоров'я і спорту. У цьому заході брав участь весь контингент навчального закладу. Зразки програм щомісячних днів здоров'я і спорту визначені наказом Державного комітету Ради Міністрів СРСР з професійно-технічної освіти від 31 грудня 1982 року № 164 (приклад програми дня здоров'я і спорту: одноденний туристичний похід з виходом всіх навчальних груп у заплановане місце зустрічі; проведення спортивних ігор та естафет на привалах і стоянках).

Участь у масових стартах учнів за програмою всесоюзних спортивних змагань під девізом «Стартують всі!», у змаганнях за програмою Спартакіад учнів профтехосвіти та у всесоюзних змаганнях з масових видів спорту: лижних гонках та естафетах на лижах, ковзанярського спорту «Лід надії нашої», гирьового спорту (юнаки), ритмічної гімнастики (дівчата), оздоровчого бігу та ходьби, легкоатлетичних естафетах, стрільбі кульової, велоспорту, плавання, спортивних ігор, футболу, національних видів спорту в рамках всесоюзного руху «За здоров'я».

Підсумовуючи другий розділ, згідно з матеріалами аналізу матеріалів та досліджень, стало можливим формулювання авторського визначення фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України досліджуваного історичного періоду як педагогічно організованого процесу, який мав соціально визначені завдання, відповідний зміст, а також ефективну систему організаційних форми, методів, прийомів і засобів навчання та виховання і був спрямований на формування в учнів життєво та професійно важливих фізичних якостей за допомогою загальної, професійно-прикладної та спортивно спрямованої фізичної підготовки (через залучення до масового спорту та спортивне вдосконалення найкраще фізично підготовлених учнів у обраних ними видах спорту).

Вивчення та узагальнення історичного досвіду розвитку фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України продовж досліджуваного періоду обумовлює визначення доцільності та можливості його екстраполяції в сучасну концепцію фізичної підготовки учнів профтехосвіти на двох рівнях: теоретико-методологічному і практичному.

На теоретико-методологічному рівні досліджений історичний досвід можна використати для:

- розробки науково обґрунтованої концепції безперервної фізичної освіти молоді в Україні у контексті національно-патріотичного виховання;
- прогнозування динаміки розвитку системи фізичної підготовки робітничих кадрів в Україні;
- обґрунтування концептуальних засад розвитку сучасної системи фізичного виховання учнів навчальних закладах професійно-технічної освіти України;

- визначення чинників, що зумовлюють необхідність реформування сучасної системи фізичної підготовки робітничих кадрів в Україні;

- обґрунтування актуальності перебудови фізичного виховання у системі профтехосвіти України та вдосконалення організаційних і методологічних засад педагогічного процесу означеного напрямку;

- розробки нових моделей та принципів відомчо-галузевого, а також громадського управління системою фізичної підготовки робітничих кадрів на сучасному етапі;

- обґрунтування сучасної концепції фізичного виховання учнів навчальних закладах професійно-технічної освіти України, що ґрунтується поєднанні диференційовано-особистісного підходу та новітніх оздоровчих технологій;

- обґрунтування основних принципів та положень адаптації програм фізичної підготовки робітничих кадрів до сучасних технологічних та екологічних умов;

- відродження забутих організаційних та педагогічних систем у сфері фізичного виховання молоді, історичний досвід яких недостатньо активно використовувався впродовж десятиріч;

- дослідження причин застійних явищ у розвитку фізичного виховання в професійно-технічних навчальних закладах України;

- подолання шаблонних стереотипів мислення при історичних оцінках становлення та розвитку фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України впродовж досліджуваного періоду.

Важливе значення має також використання дослідженого історико – педагогічного досвіду на практичному рівні. На основі аналізу сучасного стану організації та ефективності фізичного виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти України, тенденцій, що складаються в управлінні фізичною підготовкою кваліфікованих робітників, можна визначити наступні напрями використання дослідженого історичного досвіду на практиці:

- впровадження сучасної моделі безперервної, ступеневої, обов'язкової фізичної освіти молоді в Україні;

- розробка та впровадження державних стандартів у сфері фізичної освіти молоді в Україні;

- розробка та перевірка системи диференційованих показників і критеріїв оцінки ефективності фізичної підготовки робітничих кадрів в Україні;
- усунення суперечностей в сучасних нормативних документах, що регламентують організацію фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України;
- удосконалення науково-методичного забезпечення фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України;
- підготовки викладачів з фізичного виховання із спеціалізацією роботи у сучасних навчальних закладах професійно-технічної освіти України;
- впровадження у вищих закладах підготовки фахівців з фізичного виховання навчального курсу з історії становлення та розвитку фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України;
- впровадження нових підходів до управління фізичним вихованням у навчальних закладах професійно-технічних України із широким залученням громадськості, волонтерського руху та молодіжних організацій військово-спортивного спрямування.

Проведене наукове дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективними залишаються питання дослідження розвитку змісту фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України у другій половині ХХ століття; історичних аспектів впровадження професійно-прикладної фізичної підготовки у процесі підготовки фахівців різних робітничих професій. Не менш важливого значення набуває врахування вікових особливостей розвитку учнів ПТУ, дослідження питання спеціальної підготовки викладачів фізичного виховання до роботи у навчальних закладах професійно-технічної освіти України.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України (1940–1990 роки) дає підстави для наступних висновків:

1. Розвиток фізичного виховання є результатом зусиль мислителів-гуманістів, ентузіастів та фахівців фізичної культури, представників прогресивної педагогічної думки. Розвиток системи, зміна завдань, змісту та принципів фізичного виховання, вдосконалення форм і методів організації занять фізичними вправами є закономірним діалектичним процесом. Система фізичного виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти України формувалася на ідеологічних, науково-методичних, програмно-нормативних та організаційних основах та забезпечувала всебічний майбутніх кваліфікованих робітників і сприяла формуванню фізичних, моральних, вольових якостей – важливих складових підготовленості до процесу їх соціалізації та професійного становлення.

У своєму історичному розвитку фізичне виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти стало важливою передумовою їх успішного професійного становлення через формування здорового способу життя та соціально необхідного фізичного потенціалу. У процесі фізичного виховання майбутніх кваліфікованих робітників за допомогою розроблених комплексів фізичних вправ у єднанні із силами природи і гігієнічними факторами формувалися спеціальні знання, рухові уміння та навички, виховувалися необхідні фізичні якості відповідно до вимог суспільства.

Наукові праці вчених з питань фізичного виховання та нормативно-методичні документи засвідчили, що у контексті завдань, історичної практики та теорії фізичне виховання в навчальних закладах професійно-технічної освіти України в досліджуваній історичний період здійснювалося за напрямками загального, спортивно спрямованого та професійно спрямованого фізичного виховання.

Встановлено, що у досліджуваній історичний період вікові особливості учнів, щодо неповного та неодночасного фізичного розвитку у старшому підлітковому віці, були важливою та обов'яз-

ковою умовою, яка враховувалась у організації фізичного виховання в навчальних закладах професійно-технічної освіти України.

Програми з фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах створювалися на основі комплексу ГПО, який був побудований за віковим принципом. Теоретично та практично обґрунтовані вимоги щодо організації фізкультурно-спортивної роботи з врахуванням вікових особливості фізичного та психічного розвитку учнів підліткового віку, методом переносу перекладалися з відповідного щабля комплексу ГПО у програми фізичного виховання учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Вікові особливості розвитку учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України також враховувалися в організації фізичного виховання через створену систему диференційованого підходу при дозування навантаження на уроках з фізичної культури. В залежності від стану морфо-функціонального розвитку та здоров'я учні профтехучилищ розподілялися для урочних занять фізичними вправами на медичні групи: основну, підготовчу, спеціальну.

Отже, фізичне виховання учнів навчальних закладів системи профтехосвіти України у досліджуваний історичний період базувалося на відповідних організаційно-диференційованих та особистісно-зорієнтованих психолого-педагогічних технологіях, які були побудовані з урахуванням вікових особливостей розвитку означеної категорії осіб. Це надавало можливість отримувати позитивні результати в процесі формування фізичної підготовленості майбутніх кваліфікованих працівників.

Дослідженням встановлено, що фізичне виховання підлітків у професійно-технічних навчальних закладах мало певні особливості, пов'язані з обов'язковістю професійно-прикладної фізичної підготовки. Вченими В. В. Беліновичем, С. А. Полієвським і В. А. Кабачковим була створена унікальна модель ППФП для системи фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти, в основу якої покладено теорію закономірностей переносу тренуваності та адаптації організму людини як природно-наукової основи професійно-прикладної фізичної підготовки. На основі створених професіограм для здійснення мети професійно-прикладної фізичної підготовки та відповідних

завдань ППФП, а також добору видів спорту, їх елементів та фізичних вправ для ППФП, були опрацьовані практичні рекомендації для конкретних робітничих професій. Рекомендації містили: особливості професійної діяльності, завдання ППФП у навчанні професії, засоби та методи розв'язання окреслених вимог. Рекомендації з ППФП для різних робітничих професій, розроблені за концепцією В. А. Кабачкова та С. А. Полієвського, починаючи з 1971 року, були включені до всіх програм з фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти та стали в подальшому теоретико-методичною основою професійно спрямованого фізичного виховання у підготовці фахівців всіх робітничих професій.

2. Розвиток фізичного виховання учнів у закладах професійної підготовки робітничих кадрів відбувався у форматі еволюції системи професійно-технічної освіти України. На кожному історичному етапі розвитку системи професійно-технічної освіти створювалися відповідні умови, які впливали на процес зародження та розвитку інституту фізичного виховання учнів у закладах підготовки робітничих кадрів.

Як показали результати дослідження, процес впровадження фізичного виховання учнів у систему професійно-технічної освіти був також пов'язаний із розвитком фізкультурного руху України. Напрями та динаміка розвитку фізкультурного руху України в окремі історичні періоди були визначальними у процесі становлення та розвитку фізичного виховання у закладах підготовки робітничих кадрів України.

Процеси розвитку системи професійної освіти та фізкультурного руху України по різному впливали на розвиток фізичного виховання в закладах підготовки робітничих кадрів. На окремих історичних етапах створювалися сприятливі умови для динамічного розвитку системи фізичного виховання учнів означених закладів, на інших етапах цей процес уповільнювався.

Комплексне дослідження еволюції системи професійно-технічної освіти та фізкультурного руху України, здійснене через призму оцінки соціально-історичних умов, які фактично були визначальними чинниками їх розвитку, надало можливість означити етапи розвитку фізичного виховання учнів у закладах професійної підготовки робітничих кадрів:

I – 1944–1959 роки (становлення і розвиток фізичного виховання в навчальних закладах системи Державних трудових резервів);

II – 1959–1969 роки (розбудова системи фізичного виховання майбутніх кваліфікованих працівників на базі міських та сільських ПТУ в контексті демократичних перетворень в системах освіти та фізичної культури і спорту);

III – 1969–1990 роки (розвиток фізичного виховання в процесі поступового переходу профтехосвіти України на новий тип навчальних закладів – середні професійно-технічні училища та впровадження професійно-прикладної фізичної підготовки).

Визначені етапи були покладені в основу розробленої *авторської комплексної хронологічної схеми* розвитку фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України у досліджуваного періоду. У схему включені систематизовані результати історичних досліджень системи професійно-технічної освіти та фізкультурного руху України, окремі елементи яких певною мірою впливали на розвиток фізичного виховання учнів навчальних закладів системи професійно-технічної освіти України, а саме: формування органів управління професійно-технічної освіти України; розгортання системи та зміна типів навчальних закладів професійно-технічної освіти України; становлення органів управління фізичною культурою та спортом України; розвиток системи громадського управління фізичною культурою та спортом у професійно-технічній освіті України (ВДСТ «Трудові резерви»); становлення і розвиток оздоровчого фізкультурного комплексу ГПО – програмно-нормативної основи фізичного виховання учнів у навчальних закладах системи професійно-технічної освіти України; збагачення програмно-нормативної бази фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України.

3. З урахуванням авторської комплексної хронологічної схеми визначено основні історично обумовлені тенденції розвитку системи фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України в 1950-х – 1990-х роках.

Передумовою становлення та розвитку системи фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України стало впровадження у 1940 році нового типу навчальних закладів – залізничних та ремісничих училищ, у навчальні програми яких були введенні предмети з фізичного виховання.

Важливою історичною подією в плані формування умов становлення та розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України стало створення у 1943 році Всесоюзного добровільного спортивного товариства (ВДСТ) «Трудові резерви» – масової громадської фізкультурної організації учнів навчальних закладів та працівників професійно-технічної освіти. Саме на ВДСТ «Трудові резерви» було покладено обов'язки не лише проведення спортивно-масової роботи з учнями системи профтехосвіти, а й відповідальність за організацію та якість навчального процесу з фізичного виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти України.

Нашим дослідженням встановлено, що фактичним становленням та початком розвитку фізичного виховання у навчальних закладах підготовки робітничих кадрів в Україні можна вважати період введення у навчальні плани ремісничих та залізничних училищ у 1944 році навчального предмету «Фізична підготовка», а також одночасного покладання організації навчального процесу з фізичного виховання на ВДСТ «Трудові резерви».

З моменту становлення та впродовж усіх етапів розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти в Україні досліджуваного періоду, фізкультурний комплекс ГПО, введений в дію у 1931 році, був програмною та нормативною базою загального фізичного виховання учнів профтехосвіти. Однак визначення фізкультурного комплексу ГПО програмно-нормативною основою фізичного виховання учнівської молоді в Україні було за своїм значенням і негативною обставиною, бо програми з фізичного виховання закладів професійно-технічної освіти тісно погоджувалися з переліком контрольних вправ, які входили в комплекс ГПО, а уроки фізичного виховання учнів ПТУ фактично перетворювалися у підготовку до складання норм ГПО.

Перехід з 1959 року системи профтехосвіти України на міські професійно-технічні училища з терміном навчання від одного року до трьох та сільські професійно-технічні училища з терміном навчання один-два роки надало можливість, через збільшення терміну навчання, створити умови для підвищення ефективності педагогічного процесу формування фізичної підготовленості майбутніх кваліфікованих працівників до обраної професії.

Покладання з 1959 року керівництва фізичним вихованням в Україні на Республіканську Раду Спілки спортивних товариств та організацій значно активізувало розгортання спартакіадного руху, спрямованого на розвиток масового спорту та спорту вищих досягнень, що обумовило активне впровадження спортивно спрямованої складової у фізичне виховання учнів ПТУ. Означена тенденція розвитку фізичного виховання учнів ПТУ ініціювалася та впроваджувалася керівними структурами ВДСТ «Трудові резерви» та його структурними ланками – колективами фізичної культури при навчальних закладах профтехосвіти. Розвиток масового спорту, підвищення майстерності спортсменів та поліпшення спортивних досягнень визначалося як одне із завдань ВДСТ «Трудові резерви».

Політика активного розвитку спортивно спрямованого фізичного виховання у період 1959–1968 років, яку формувала Рада Спілки спортивних товариств та організацій стала причиною гальмування впровадження професійно-прикладної фізичної підготовки (ППФП) у навчальних закладах професійно-технічної освіти України. Тому з 1959 року у програмах з фізичного виховання учнів професійно-технічних училищ лише вказувалося на необхідність здійснювати фізичне виховання з урахуванням особливостей праці майбутніх фахівців, а повний програмний комплекс ППФП був включений у програму фізичного виховання учнів ПТУ тільки з 1971 року. Гальмування впровадження ППФП у навчальних закладах професійно-технічної освіти України до 1971 року зумовлювалося протиріччям між сформованою системою організації та контролю за фізичним вихованням, яка ґрунтувалася на діяльності спортивно-спрямованого громадського об'єднання ВДСТ «Трудові резерви» та вимогами до завдань та змісту педагогічного процесу

формування фізичних якостей, необхідних у професійній діяльності майбутнім кваліфікованим робітникам.

Поступовий перехід у 1968–1984 роках професійно-технічної освіти України на новий тип навчальних закладів – середні професійно-технічні училища (СПТУ) надав можливість збільшити термін курсу фізичного виховання учнів, а також використовувати повною мірою методичну базу уроку фізичного виховання старшої школи, що значно підвищило ефективність педагогічного процесу фізичного виховання учнів ПТУ. Саме у СПТУ з 1983/1984 навчального року на всіх випускних курсах був введений іспит з навчального предмета «фізична культура».

З 1988 року після приєднання системи професійно-технічної освіти до створеної структури народної освіти України відкрилися широкі можливості використання в організації фізичного виховання учнів ПТУ методичної бази фізичного виховання школярів старших класів, напрацьованої структурами Міністерства просвіти України у попередні роки.

4. Аналіз літературних джерел та нормативно-методичної бази з питань фізичного виховання учнів навчальних закладів профтехосвіти показав в межах хронологічного дослідження певну динаміку розвитку мали також завдання, зміст, форми та методи фізичного виховання учнів.

Встановлено, що категорія змісту фізичного виховання визначалася у неповному обсязі, оскільки не враховувала спортивно спрямовану складову. Спортивно спрямоване фізичне виховання та спортивне вдосконалення найбільш фізично підготовлених учнів в обраних ними видах спорту були складовою частиною фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України.

Спираючись на матеріали дослідження, сформульовано *авторське визначення змісту фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України* в досліджуваній період, яке включає наступні напрями: формування в учнів необхідних теоретичних знань з фізичного виховання; загальна фізична підготовка; професійно-прикладна фізична підготовка; залучення до масового спорту та спортивне вдосконалення найбільш фізично підготовлених учнів в обраних ними видах спорту.

У досліджуваний історичний період через апробацію та впровадження в практику у навчальних закладах професійно-технічної освіти України була створена ефективна система організаційних форм фізичного виховання, яка знайшла відображення у Комплексній програмі фізичного виховання учнів середніх професійно-технічних училищ, прийнятій у 1986 році. До системи форм організації фізичного виховання входили: уроки фізичної культури (основні, додаткові, факультативні); гімнастика до занять; фізкультурні паузи; рухлива перерва; ранкова фізична зарядка у поєднанні з загартовуванням; заняття в групах (секціях) загальної фізичної підготовки і ГПО, спортивних та туристських секціях, секціях спортивного удосконалення; заняття клубу любителів бігу та ходьби; щоденна спортивна година для учнів, які не займаються в спортивних секціях та оздоровчих групах; спартакіади гуртожитку; змагання типу «Веселі старты»; окремі змагання, турніри, товариські зустрічі з видів спорту; спортивні змагання у навчальних групах; самостійні заняття фізичною культурою і спортом; ближній туризм (похід вихідного дня); щомісячні дні здоров'я і спорту; масові старты учнів за програмою Всесоюзних спортивних змагань під девізом «Стартують всі!»; змагання за програмою Спартакіад учнів профтехосвіти з різних видів спорту; туристські, походи; участь у всесоюзних змаганнях з масових видів спорту.

З врахуванням матеріалів дослідження сформульовано авторське визначення фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України досліджуваного історичного періоду як педагогічно організованого процесу, який мав соціально визначені завдання, відповідний зміст, а також ефективну систему організаційних форми, методів, прийомів і засобів навчання та виховання і був спрямований на формування в учнів життєво та професійно важливих фізичних якостей за допомогою загальної, професійно-прикладної та спортивно спрямованої фізичної підготовки (через залучення до масового спорту та спортивне вдосконалення найкраще фізично підготовлених у обраних видах спорту).

5. У дослідженні з'ясовано, що фізичне виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти дослідженого історичного періоду було важливою ланкою системи освіти України, предметом постійної уваги органів влади і управління.

Встановлено, що у зазначений період була створена структурно розвинена та достатньо ефективна система фізичного виховання майбутніх кваліфікованих робітників. Завдання, зміст, форми та методи фізичного виховання у навчальних закладах профтехосвіти були підпорядковані основній меті – вихованню молоді та здебільшого визначалися історично обумовленими ідеологічно-політичними аспектами, вимогами суспільства до підростаючого покоління та соціально-педагогічними особливостями і перспективами розвитку системи професійно-технічної освіти України. Поеднання складових змісту фізичного виховання учнів у закладах профтехосвіти, а саме: формування в учнів теоретичних знань з фізичного виховання; загальної фізичної підготовки; професійно-прикладної фізичної підготовки; залучення до масового спорту та спортивного вдосконалення найбільш фізично підготовлених учнів є визначальною тенденцією розвитку фізичного виховання учнів у закладах професійно-технічної освіти України у 1950–1990 роки.

Сформована система фізичного виховання учнів мала суттєвий недолік в тому, що була жорстко централізована та ґрунтувалася на нормативному підході, сутність якого зводилася до виконання обов'язкових вимог і нормативів. Це суперечило ідеї диференційовано-індивідуального підходу до розвитку і виховання учнів і сприяло тому, що у виконанні встановлених показників з поля зору педагогів часто випадав головний об'єкт їхньої діяльності – людина з її почуттями, думками і потребами. Виникало протиріччя між вимогами суспільства і особистістю, а точніше – між запропонованими для обов'язкового виконання вимогами та нормативами з фізичного виховання учнів і формуванням індивідуально визначених фізичних та психічних потреб особистості.

На основі вивчення та узагальнення історичного досвіду розвитку фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України впродовж досліджуваного періоду окреслено доцільність та можливість його екстраполяції в сучасну концепцію фізичної підготовки учнів профтехосвіти на двох рівнях: теоретико-методологічному і практичному.

На теоретико-методологічному рівні досліджений історичний досвід можна використати для розробки науково обґрунтованої

концепції безперервної фізичної освіти молоді в Україні у контексті національно-патріотичного виховання; прогнозування динаміки розвитку системи фізичної підготовки робітничих кадрів в Україні; обґрунтування концептуальних засад розвитку сучасної системи фізичного виховання учнів в навчальних закладах професійно-технічної освіти України; визначення факторів, що зумовлюють необхідність реформування сучасної системи фізичної підготовки робітничих кадрів в Україні; обґрунтування актуальності перебудови фізичного виховання в системі профтехосвіти України та вдосконалення організаційних і методологічних засад педагогічного процесу означеного напрямку; розробки нових моделей та принципів відомчо-галузевого, а також громадського управління системою фізичної підготовки робітничих кадрів на сучасному етапі; обґрунтування сучасної концепції фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України, що ґрунтується на поєднанні диференційовано-особистісного підходу та новітніх оздоровчих технологій; обґрунтування основних принципів та положень адаптації програм з фізичної підготовки робітничих кадрів до сучасних технологічних та екологічних умов; відродження забутих організаційних та педагогічних систем у сфері фізичного виховання молоді, історичний досвід яких недостатньо активно використовувався впродовж десятиріч; дослідження причин застійних явищ у розвитку фізичного виховання в професійно-технічних навчальних закладах України; подолання шаблонних стереотипів мислення при складанні історичних оцінок становлення та розвитку фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України впродовж досліджуваного періоду.

На основі аналізу сучасного стану організації та ефективності фізичного виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти України, тенденцій, що складаються в управлінні фізичною підготовкою кваліфікованих робітників можна визначити наступні напрями використання дослідженого історичного досвіду на практиці: впровадження сучасної моделі безперервної, ступеневої, обов'язкової фізичної освіти молоді в Україні; розробка та впровадження державних стандартів у сфері фізичної освіти молоді в Україні; розробка та перевірка на практиці системи диференційованих показників і критеріїв оцінки ефективності фізичної під-

готовки робітничих кадрів в Україні; усунення суперечностей в сучасних нормативних документах, що регламентують організацію фізичного виховання в професійно-технічних навчальних закладах України; удосконалення науково-методичного забезпечення фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України; підготовка викладачів з фізичного виховання із спеціалізацією роботи в сучасних навчальних закладах професійно-технічної освіти України; впровадження у вищих закладах підготовки фахівців з фізичного виховання навчального курсу з історії становлення та розвитку фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України; впровадження нових підходів до управління фізичним вихованням в навчальних закладах професійно-технічної освіти України із широким залученням громадськості, волонтерського руху та молодіжних організацій військово-спортивного спрямування.

Проведене наукове дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективними залишаються питання дослідження розвитку змісту фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України у другій половині XX століття; історичних аспектів впровадження професійно-прикладної фізичної підготовки в процесі підготовки фахівців різних робітничих професій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про професійно-технічну освіту» № 103/98-ВР, від 10 лютого 1998 року. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80>
2. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» № 3809-XII, від 24.12.1993 року. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>
3. Антошків Ю. М. Особливості професійно-прикладної фізичної підготовки курсантів пожежно-технічних навчальних закладів МВС України. *Молода спортивна наука України* : збірник наукових праць з галузі фізичної культури та спорту. Львів, 2002. Вип. 6. Т. 1. С. 141 – 142.
4. Ареф'єв В. Г. Методика викладання фізичної культури в школі : навч. посібник. Київ : вид-во Інституту системних досліджень, 1995. 236 с.
5. Білотіл Н. Інсульт у дітей : червоні прапорці для батьків. URL : <https://hubz.ua/suchasna-medytsyna/neinfektsijni-zahvoryuvannya/insult-u-ditej-chervoni-praportsi-dlya-batkiv/>
6. Бойко Ю. С. Науковий аналіз категорій «здоров'я» та «здоровий спосіб життя» з позиції педагогічної аксіології. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2014. Вип. 50. С. 63 – 71.
7. Бондаренко І. Г. Заходи професійно-прикладної фізичної підготовки у фізичному вихованні студентів – екологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фізичного виховання і спорту. Спец. 24.00.02 – Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.
8. Бугайцева Г. М. Проблеми виховання молодого покоління у творчій спадщині Григорія Ващенко: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Спец. : 13.00.01. Київ, 2000. 19 с.
9. Бунчук М. Ф. Навчально-спортивна робота в комплексі ГТО. Київ : Здоров'я, 1973. 223 с.
10. Васьков Ю. В., Пашков І. М. Уроки фізкультури в загально-освітній школі. 10–11 класи (102 уроки для кожного класу). Харків : Торсінг, 2003. 256 с.
11. Вацеба О. М. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні. Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 1997. 232 с.
12. Вацеба О. Особливості формування та розвитку в Україні науково-методичної думки в сфері фізичної культури в першій половині ХХ століття. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві* : збірник наукових праць. Луцьк, 2002. С. 7 – 10.

13. Вацеба О. М., Кухтій А. О. Характеристика основ розвитку фізичної культури і спорту у вітчизняній та сучасній українській науково-методичній думці. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2002. Вип. 12. с. 19 – 26.

14. Ващенко Г. Г. Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру. Мюнхен : Авангард, 1956. 54 с.

15. Вишневський О. Сучасне українське виховання: педагогічні нариси. Львів : ЛОНМІО, Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1996. 238 с.

16. Вільчковський Е. С. Розвиток фізкультури і спорту в школах України. *Фізичне виховання в школі : (педагогічні читання)*. Київ : Радянська школа, 1968. С. 5 – 9.

17. Вільчковський Е. С., Козленко М. П., Цвек С. Ф. Системи фізичного виховання молодших школярів : навч.-метод. посібник для викл. та студ. вузів. Київ : Ін-т змісту і методів навчання, 1998. 230 с.

18. Волков Л. В. Основи спортивної підготовки дітей і підлітків: навч. посібник. Київ : Вища школа, 1993. 152 с.

19. Герцик М. С., Вацеба О. М. Вступ до спеціальностей галузі «Фізичне виховання і спорт» : навч. посібник. 3-тє, вид., випр. і доп. Харків : ОВС, 2004. 230 с.

20. Деминский А. Ц. Основы теории и методики физического воспитания. Донецк : Донеччина, 1995. 520 с.

21. Дубасенюк О. А., Якса Н. В. Розвиток особистості як суб'єкта праці впродовж життя. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конференції (21–23 жовт. 2009 р., м. Хмельницький. Хмельницький, 2009. С. 55 – 58.

22. Дубогай О. Д., Завацький В. І., Короп Ю. О. Методика фізичного виховання студентів, віднесених за станом здоров'я до спеціальної медичної шрупи : навч. посібник. Луцьк : Надстир'я, 1995. 220 с.

23. Дубогай О. Навчання в русі : здоров'язберігаючі педагогічні технології в початковій школі. Київ : Шкільний світ, 2005. 112 с.

24. Дубогай О., Завидівська Н. Фізичне виховання і здоров'я : навч. посібник. Київ : УБС НБУ, 2012. 271 с.

25. Дубогай О. Фізкультура як складова здоров'я та успішного навчання дитини. Київ : Шкільний світ, 2006. 126 с.

26. Дудко В. І. Молоді здоров'я. Енциклопедія сучасної України. URL: file:///E:/Downloads/Encyclopedia_of_Modern_Ukraine_article_69332.pdf

27. Завацький В. І. Фізіологічна характеристика розвитку організму школярів. Луцьк : Надстир'я, 1994. 152 с.

28. Завацький В. І. Фізіологічна характеристика рухів як цілеспрямованої поведінки людини : навч. посібник. Луцьк : Надстир'я, 1993. 84 с.
29. Коваль В. В. Вікові особливості фізичного виховання учнів у закладах професійно-технічної освіти. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*: збірник наукових праць: наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 8 (51). Рівне : РДГУ, 2014. С. 46 – 51.
30. Коваль В. В. Здоровий спосіб життя як одна з передумов успішної соціалізації підлітків. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2008. № 2. С. 48 – 52.
31. Коваль В. В. Історичні аспекти розвитку системи професійної підготовки робітничих кадрів в Україні у XX столітті. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2013. № 2. С. 6 – 8.
32. Коваль В. В. Особливості лідерства в спортивних колективах. *Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні* : збірник наукових праць. Вип. IV. Рівне : РВЦ МЕРУ ім. С. Дем'янчука, 2006. С. 160 – 165.
33. Коваль В. В. Особливості організації фізичного виховання в професійно-технічних училищах. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2012. № 3 (71). С. 155 – 158.
34. Коваль В. В. Професійно спрямоване фізичне виховання в закладах підготовки робітничих кадрів. *Проблеми розвитку вищої школи та економіки в XXI столітті*: збірник тез виступів учасників міжнародної науково-практичної конференції. Рівне : РВЦ МЕРУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2013. С. 235 – 237.
35. Коваль В. В. Розвиток фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України (1950–1990 рр.) : дисертація на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Спец. : 13.00.01 – заг. педагогіка та історія педагогіки. Рівне : РДГУ, 2015. 101 с.
36. Коваль В. В. Фізичне виховання молоді в педагогічній творчій спадщині відомих українських педагогів XX століття. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки* : науково-методичний журнал. Ніжин, 2012. № 4. С. 189 – 193.
37. Козленко М. О. Фізичне виховання – складова частина гармонійного розвитку особистості. *Радянська школа*. 1984. № 4. С. 62 – 68.
38. Козленко М. П., Недільський Т. В. Комплекс ГПО в школі і профтехучилищі. Київ, 1973. 51с.
39. Кондратюк С. М. Інтегрований підхід до формування у молодших школярів здорового способу життя : здоров'язбережувальне виховання. Суми, 2013.

40. Короп Ю. А., Цвек С. Ф. Обучение детей плаванию. Киев : Радянська школа, 1985. 153 с.
41. Коханко О. М. Становлення і розвиток підготовки кваліфікованих робітничих кадрів з середньою освітою в Україні (1969–1994 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд.пед. наук. Спец. : 13.00.01. Київ : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1995. 24 с.
42. Круцевич Т. Ю., Воробйов М. І., Безверхня Г. В. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді : навч. посібник. Київ : Олімпійська література, 2011. 224 с.
43. Кузнецов А. М. Що таке метод, що таке підхід у наукових дослідженнях. URL : <https://uk-ua.vedavrat.org/jyotish/12485/what-an-approach-and-what-a-method-technique-way-mode-a-manner-metod-podhod>
44. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: Європейські абрисы. Київ : Віра ІНСАЙТ, 2000. 444 с.
45. Лікарчук І. Л. Професійно-технічна освіта України : історичний шлях і перспективи. Київ : Педагогіка, 1999. 288 с.
46. Макаренко А. С. Марш 30 року. Київ : Рад. школа, 1972. 254 с.
47. Макаренко А. С. Педагогічна поема. Київ : Рад. школа, 1977. 508 с.
48. Макаренко А. С. Прапори на вежах. Київ : Рад. школа, 1986. 478 с.
49. Методичні рекомендації «Вдосконалення умов навчання та виховання учнів середніх профтехучилищ» (затверджені у квітні 1983 року Державним комітетом СРСР з професійно-технічної освіти та Головним державним санітарним лікарем СРСР). Офіц. вид. К., 1988.
50. Мішина Є. В. Гімнастика в комплексі ГПО. Київ, 1974. 63 с.
51. Молодь в умовах становлення Незалежності України (1991–2011) роки: щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Державний інститут розвитку сімейної та молодіжної політики. Київ, 2011. 276 с.
52. Ничкало Н. Г. Трансформація професійно-технічної освіти України. Київ : Педагогічна думка, 2008. 200 с.
53. Окопний А. М. Проблеми валеологічного виховання у педагогічній спадщині Г. Ващенко. *Молода спортивна наука України*: збірник наукових статей аспірантів галузі фізичної культури і спорту. Львів : ЛДІФК, 1999. Вип. 3. С. 33–36.
54. Окопний А. М. Тіловиховання у творчій спадщині Григорія Ващенко. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві* : збірник наукових праць. Луцьк, 1999. С. 70 – 73.

55. Окопний А. М. Фізичне виховання в спадщині українських педагогів (друга половина XIX століття – перша половина XX століття) : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту. Спец. : 24.00.02 : Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення. Львів, 2001. 19 с.
56. Оржеховська О. Компетентнісна зорієнтованість курикулуму Великої Британії щодо формування здорового способу життя школярів. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2014. № 1. С. 30 – 36.
57. Оржеховська О. Холістична концепція здоров'я у британській школі : перспективи для України. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2013. № 1. С. 41 – 48.
58. Палагнюк Т. Використання національних традицій у системі фізичного виховання молоді. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації* : збірник наукових праць. Вінниця, 2004. С. 104 – 108.
59. Палагнюк Т. Мотиваційні аспекти проведення спортивних заходів серед молоді. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві* : збірник наукових праць. Вінниця, 2012. № 4 (20). С. 310 – 312.
60. Панасенко Е. А. Концепція історико-педагогічного дослідження : методологічний аналіз. *Педагогічна освіта : теорія і практика. Серія : Психологія. Педагогіка* : зб. наукових праць. 2016. № 25. С. 11 – 15.
61. Педагогічний словник для молодих батьків / авт. колектив : Т. Ф. Алексеєнко, І. Д. Бех, С. І. Жевага та ін. Київ : ДЦССМ, 2002. 327 с.
62. Плавание / под ред. А. Дмитриева. Київ : Фізкультура і спорт, 1966. 286 с.
63. Платонов В. М., Булатова М. М. Фізична підготовка спортсмена : посібник. Київ, 1995. 320 с.
64. Погрібний А. Якби ми вчилися так, як треба... . Київ : Школяр, 1999. 287 с.
65. Подлесний О. І. Професійно-прикладна фізична підготовка студентів у ВУЗі. *Наукові записки*. Т. 9. Ч. II. Київ : КМ Academia, 1999. С. 282 – 285.
66. Польовий М. А. Особливості історичного підходу та методу в гуманітарних науках. *Актуальні проблеми політики* : збірник наукових праць. Одеса : Фенікс, 2010. Вип. 39. С. 106 – 115.
67. Постанова Ради Міністрів Української РСР № 194 від 22 липня 1988 року «Про організацію і структуру управління загальною середньою і професійно-технічною освітою в Українській РСР». URI: <https://ips.ligazakon.net/document/KP880194>

68. Поташнюк І. В. Соціально-гігієнічне і психолого-педагогічне забезпечення ефективності формування здоров'я учнів у гімназіях – школа сприяння здоров'я. Луцьк : Надстир'я, 2009. 228 с.

69. Поташнюк І. В. Школа сприяння здоров'ю : організація фізичного виховання учнів : навч. посібник. Луцьк : Надстир'я, 2012. 292 с.

70. Поташнюк І. В. Школа сприяння здоров'ю : теорія, практика, методи дослідження : навч. посібник. Луцьк : Надстир'я, 2006. 144 с.

71. Поя Н. Через війну інсульти можуть «помолодшати» на 10–15 років. *Українська правда*. 10.08.2023 р. URL : <https://life.pravda.com.ua/society/2023/08/10/255842/>

72. Приступа Є. Н. Народна фізична культура українців. Львів: УСА, 1995. 254 с.

73. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з фізичної культури, 1–11 класи. Київ : Перун, 1998. 64 с.

74. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2029 року» від 31 травня 2024 року. URL : https://mms.gov.ua/npas/proekt-rozporiadzhennia-kabinetu-ministriv-ukrainy-pro-skhvalennia-kontseptsii-derzhavnoi-tsilovoi-sotsialnoi-prohramy-rozvytku-fizychnoi-kultury-i-sportu-na-period-do-2029-roku?utm_source=chatgpt.com

75. Професійна педагогічна освіта : системні дослідження /за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2015. 308 с.

76. Профтехосвіта України: XX століття: Енциклопедичне видання / за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : АртЕк, 2004. 876 с.

77. Пузанов М. Ф., Терещенко Г. И. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР . Київ : Вища школа, 1980. 232 с.

78. Раєвський Р. Т., Філінков В. І. Професійно-прикладна психофізіологічна й психофізична підготовка студентів машинобудівних спеціальностей: навч. посіб. для вузів. Краматорськ : ДДМА, 2006. 84 с.

79. Раєвський Р. Т., Халайджі С. В. Професійно-орієнтоване фізичне виховання студентів енергетичних спеціальностей. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2007. № 3. С. 36 – 37.

80. Раєвський Р.Т., Халайджі С. В. Професійно-прикладна фізична підготовка студентів енергетичних спеціальностей : навч. посібник. Одеса : Наука і техніка, 2009. 136 с.

81. Римик Р. В. Професійно-прикладна фізична підготовка учнів професійно-технічних навчальних закладів радіотехнічного профілю: навч. посібник. Івано-Франківськ : НПУ ім. Василя Стефаника, 2005. 100 с.

82. Розенберг А. Я. Системний підхід у педагогіці В. О. Сухомлинського. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 3. С. 5 – 13.
83. Руденко Ю. Д., Мансі Є. О. Молоді – лицарську духовність. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 3. С. 128 – 136.
84. Сейко Н. А. Дослідження історії доброчинності в сфері освіти України: методологічні підходи до проблеми. *Вісник Львівського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. № 21. Ч. 1. С. 203 – 213.
85. Словник української мови. Том 6. Київ : Наукова думка, 1975. 580 с.
86. Соціальна робота в Україні: навч. посібник / за заг. ред. : І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонові. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
87. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / за ред. В. І. Воловича. Київ: Укр. центр духовної культури, 1998. 326 с.
88. Спутник работника физической культуры и спорта / под ред. П. Ф. Савицкого. Киев : Здоровье, 1990. 353 с.
89. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. *Історико-педагогічний процес : нові підходи до загальних проблем*. Київ, 2003. 68 с.
90. Сухомлинський В. А. Вибрані твори в п'яти томах. Том 1 : Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості; Духовний світ школяра; Методика виховання колективу. Київ : Радянська школа, 1976. 654 с.
91. Сухомлинський В. А. Вибрані твори в п'яти томах. Том 3 : Серце віддаю дітям; Народження громадянина; Листи до сина. Київ : Рад. школа, 1977. 670 с.
92. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. Київ : Рад. школа, 1988. 310 с.
93. Турчик І. Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті Англії. Львів, 2005. 172 с.
94. Турчик І. Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті Європи. Дрогобич : Швидкодрук, 2017. 138 с.
95. Українська Радянська Енциклопедія : в 12-ти томах. Том 11. Книга 1 / гол. ред. М. П. Бажан. Київ : Гол. ред. УРЕ, 1984. 606 с.
96. Фізичне виховання / авт. кол. : С. І. Присяжнюк, В. П. Краснов, М. О. Третьяков та ін. Київ : ЦУЛ, 2008. 520 с.
97. Фізичне виховання: теоретичний розділ з фізичного виховання для студентів першого курсу / С.І. Присяжнюк [та ін.] . К. : ЦУЛ, 2007. 191 с.

98. Філь С. М. Історія фізичної культури : навчальний посібник / С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка. Харків : ОВС, 2003. 160 с.

99. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посібник для студ. вищ. пед. закладів освіти. Київ : Академія, 2000. 544 с.

100. Халайджі С. В. Професійно-прикладна фізична підготовка студентів енергетичних спеціальностей : дис.... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02. Львів, 2006. 16 с.

101. Цьось А. В., Деделюк Н. А. Історія фізичного виховання на теренах України з найдавніших часів до початку XIX століття. Луцьк, 2014. 455 с.

102. Цьось А. В. Розвиток фізичного виховання на території України з найдавніших часів до початку XVIII століття : автореф. дис. ... доктора наук з фіз. виховання. Харків, 2005. 40 с.

103. Цьось А. В. Система здорового способу життя в «Поученні» Володимира Мономаха. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 2. С. 208 – 216.

104. Шевцов В. О. Фізична культура в ПТУ. *Теорія та практика фізичного виховання*. 2002. № 3. С. 43 – 45.

105. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів : В 2-х частинах. Частина 2. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 272 с.

106. Шиян Б. М., Папуша В. Г. Теорія фізичного виховання. Тернопіль, 2000. 235 с.

107. Шиян О. І. Державна освітня політика з питань забезпечення здорового способу життя молоді. Львів, 2010. 296 с.

108. Шиян О. І., Сорокаліт Н. С., Турчик І. Х. Здорова школа : рухова активність. Львів : Кольорове небо, 2013. 84 с.

109. Koval V. New technologies implementation into professional and applied physical education in the vocational schools. *The Advanced Science Journal*. 2014. Issue 3. United States, 2014. P. 45 – 49.

ДОДАТКИ

Витяг

Указ

**Президиума Верховного Совета СССР
«О государственных трудовых резервах СССР»
(2 октября 1940 г.)**

Задача дальнейшего расширения нашей промышленности требует постоянного притока новой рабочей силы на шахты, рудники, транспорт, фабрики и заводы. Без непрерывного пополнения состава рабочего класса невозможно успешное развитие нашей промышленности.

...

В целях создания государственных трудовых резервов для промышленности Президиум Верховного Совета СССР постановляет:

1. Признать необходимым ежегодно подготавливать для передачи в промышленность государственные трудовые резервы в количестве от 800 тыс. до 1 млн. человек путем обучения городской и колхозной молодежи определенным производственным профессиям в ремесленных училищах, железнодорожных училищах и в школах фабрично-заводского обучения.

2. Для подготовки квалифицированных рабочих металлистов, металлургов, химиков, горняков, нефтяников и рабочих других сложных профессий, а также квалифицированных рабочих для морского транспорта, речного транспорта и предприятий связи организовать в городах ремесленные училища с двухгодичным сроком обучения.

3. Для подготовки квалифицированных рабочих железнодорожного транспорта – помощников машинистов, слесарей по ремонту паровозов и вагонов, котельщиков, бригадиров по ремонту пути и других рабочих сложных профессий – организовать железнодорожные училища с двухгодичным сроком обучения.

4. Для подготовки рабочих массовых профессий, в первую очередь для угольной промышленности, горнорудной промышленности, металлургической промышленности, нефтяной промышленности и для строительного дела, организовать школы фабрично-заводского обучения с шестимесячным сроком обучения.

5. Установить, что обучение в ремесленных училищах, железнодорожных училищах и в школах фабрично-заводского обучения производится бесплатно и учащиеся в период обучения находятся на иждивении государства.

6. Установить, что государственные резервы рабочей силы находятся в непосредственном распоряжении Совета Народных Комиссаров СССР и не могут быть используемы наркоматами и предприятиями без разрешения правительства.

7. Предоставить право Совету Народных Комиссаров СССР ежегодно призывать (мобилизовывать) от 800 тыс. до 1 млн. человек городской и колхозной молодежи мужского пола в возрасте 14–15 лет для обучения в ремесленных и железнодорожных училищах и в возрасте 16–17 лет для обучения в школах фабрично-заводского обучения.

8. Обязать председателей колхозов ежегодно выделять в порядке призыва (мобилизации) по два человека молодежи мужского пола в возрасте 14–15 лет в ремесленные и железнодорожные училища и 16–17 лет – в школы фабрично-заводского обучения на каждые 100 членов колхозов, считая мужчин и женщин в возрасте от 14 до 55 лет.

9. Обязать городские Советы депутатов трудящихся ежегодно выделять в порядке призыва (мобилизации) молодежь мужского пола в возрасте 14–15 лет в ремесленные и железнодорожные училища и 16–17 лет – в школы фабрично-заводского обучения в количестве, ежегодно устанавливаемом Советом Народных Комиссаров СССР.

10. Установить, что все окончившие ремесленные училища, железнодорожные училища и школы фабрично-заводского обучения считаются мобилизованными и обязаны проработать четыре года подряд на государственных предприятиях по указанию Главного управления трудовых резервов при Совете Народных Комис-

саров СССР с обеспечением им зарплаты по месту работы на общих основаниях.

11. Установить, что все лица, окончившие ремесленные училища, железнодорожные училища и школы фабрично-заводского обучения, пользуются отсрочками по призыву в Красную Армию и Военно-Морской Флот на время до истечения срока, обязательного для работы в государственных предприятиях, согласно ст. 10 настоящего Указа.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР

М.КАЛИНИН

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР

А.ГОРКИН

Додаток Б**Витяг**

**Постановление Совета Народных Комиссаров СССР
«Об образовании Главного управления трудовых резервов
при Совнаркоме СССР»
(№ 1851 от 2 октября 1940 г.)**

Совет Народных Комиссаров Союза ССР постановляет:

1. Для руководства подготовкой и распределением государственных трудовых резервов организовать при Совете Народных Комиссаров СССР Главное управление трудовых резервов.

2. В областях, краях и республиках создать областные, краевые, республиканские управления трудовых резервов, а в городах Москве и Ленинграде также и городские управления трудовых резервов, с подчинением их Главному управлению трудовых резервов при Совнаркоме СССР.

3. Возложить на Главное управление трудовых резервов при Совнаркоме СССР:

а) подготовку государственных трудовых резервов для промышленности и транспорта;

б) распределение по решению Совнаркома СССР государственных трудовых резервов, подготовленных в ремесленных училищах, железнодорожных училищах и школах фабрично-заводского обучения.

4. Поручить Главному управлению трудовых резервов при Совнаркоме СССР к 1 ноября 1940 г. внести на утверждение Совнаркома СССР:

а) план подготовки трудовых резервов по профессиям;

б) проекты уставов ремесленных училищ, железнодорожных училищ и школ фабрично-заводского обучения;

в) нормы расходов на обучающихся в ремесленных училищах, железнодорожных училищах и в школах фабрично-заводского обучения;

г) смету расходов на содержание ремесленных училищ, железнодорожных училищ и школ фабрично-заводского обучения на 1940–1941 гг.;

д) предложения об обеспечении учащихся ремесленных училищ, железнодорожных училищ и школ фабрично-заводского обучения учебниками, учебными пособиями, общежитиями, одеждой, обувью, бельем, постельными принадлежностями и питанием;

е) предложения о ставках заработной платы административно-преподавательскому персоналу ремесленных училищ, железнодорожных училищ и школ фабрично-заводского обучения.

5. Изъять из ведения наркоматов и ведомств и передать в месячный срок со дня опубликования настоящего постановления в ведение Главного управления трудовых резервов при Совнаркомех СССР существующие школы фабрично-заводского ученичества (за исключением мелких школ ФЗУ, а также школ ФЗУ, подготовляющих рабочих массовых профессий текстильной, легкой и пищевой промышленности) по спискам, составленным Главным управлением трудовых резервов при Совнаркомех СССР. Передачу школ произвести по балансу на 1 августа 1940 г. с учебно-производственными помещениями, оборудованием, общежитиями, а также с наличным составом штатных преподавателей и учащихся.

6. Обязать наркоматы и директоров предприятий возвратить ремесленным училищам, железнодорожным училищам и школам фабрично-заводского обучения все ранее принадлежавшие школам ФЗУ помещения, а также освободить помещения действующих школ ФЗУ от всех других организаций и учреждений, за исключением некоторых техникумов, по согласованию с Главным управлением трудовых резервов при Совнаркомех СССР.

.....

Председатель Совета Народных
Комиссаров Союза ССР
В. Молотов.

Управляющий Делами Совета
Народных Комиссаров СССР
М. Хломов.

Москва, Кремль 2 октября 1940 г. № 1851

(Опубликовано в № 230 Известий Советов Депутатов Трудящихся СССР от 3 октября 1940 г.).

Додаток В

Витяг

СОВЕТ НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ СССР

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

от 2 октября 1940 г. № 1852

**О ПРИЗЫВЕ ГОРОДСКОЙ И КОЛХОЗНОЙ МОЛОДЕЖИ
В РЕМЕСЛЕННЫЕ УЧИЛИЩА, ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫЕ УЧИЛИЩА
И ШКОЛЫ ФАБРИЧНО-ЗАВОДСКОГО ОБУЧЕНИЯ**

В соответствии с Указом Президиума Верховного Совета Союза ССР "О государственных трудовых резервах СССР" Совет Народных Комиссаров СССР постановляет:

1. Обязать Главное Управление Трудовых Резервов при Совнаркомех СССР принять в период с 10 по 25 ноября 1940 г. как путем призыва (мобилизации), так и путем открытого (добровольного) набора в Ремесленные Училища и Железнодорожные Училища 350000 человек и в школы Фабрично-Заводского Обучения 250000 человек из числа городской и колхозной молодежи мужского пола в возрасте 14–15 лет в Ремесленные и Железнодорожные Училища и в возрасте 16–17 лет в школы Фабрично-Заводского Обучения.

2. Обязать Главное Управление Трудовых Резервов при Совнаркомех СССР к 10 октября 1940 г. внести на утверждение Совнаркомов СССР распределение контингента призываемых по каждой области, краю, республике в Ремесленные Училища, в Железнодорожные Училища и в школы Фабрично-Заводского Обучения.

3. Обязать областные, краевые исполкомы Советов депутатов трудящихся и совнаркомы союзных и автономных республик, исходя из контингентов призыва по каждой области, краю, республике, установить к 1 ноября 1940 г. количество городской и колхозной молодежи, призываемой в Ремесленные Училища, Железнодорожные Училища и школы Фабрично-Заводского Обучения по каждому городу и административному району, а исполкомы районных Советов депутатов трудящихся к 5 ноября 1940 г. распределить количество призываемых из числа колхозной молодежи по колхозам.

4. Установить, что учащиеся как мужского, так и женского пола школ Фабрично-Заводского Ученичества, реорганизуемых в Ремесленные и Железнодорожные Училища и в школы Фабрично-Заводского Обучения, пользуются преимущественным правом приема в Ремесленные Училища, Железнодорожные Училища и в школы Фабрично-Заводского Обучения.

5. Для проведения призыва городской и колхозной молодежи в Ремесленные Училища, Железнодорожные Училища и школы Фабрично-Заводского Обучения образовать в городах и районных центрах комиссии в составе председателя городского, районного исполнительного комитета Советов депутатов трудящихся (председатель комиссии), представителя профорганизации города, района и секретаря городского, районного комитета ВЛКСМ.

6. Все лица, призываемые (мобилизуемые) в Ремесленные Училища, Железнодорожные Училища и школы Фабрично-Заводского Обучения, должны пройти медицинский осмотр.

7. Каждому призванному комиссия выдает на руки путевку в Ремесленное Училище, Железнодорожное Училище или школу Фабрично-Заводского Обучения по форме, установленной Главным Управлением Трудовых Резервов при Совнаркоме СССР, за подписью председателя комиссии и с печатью исполнительного комитета Совета депутатов трудящихся, а также литер на право бесплатного проезда по железной дороге.

...

9. Обязать Народный Комиссариат Путей Сообщения, по заявке Главного Управления Трудовых Резервов при Совнаркоме СССР, выдать Главному Управлению Трудовых Резервов необходимое количество литеров и произвести переброску лиц, призываемых в Ремесленные Училища, Железнодорожные Училища и школы Фабрично-Заводского Обучения, к месту их назначения.

Председатель Совета Народных Комиссаров Союза ССР

В.МОЛОТОВ

Управляющий Делами Совета Народных Комиссаров СССР

М.ХЛОМОВ

Додаток Г

Витяг

Приказ №1

Главного Управления Трудовых Резервов при СНК СССР

(Утвержден Совнаркомом СССР 4 октября 1940 г.)

о подготовке к началу учебного года и о приеме городской и колхозной молодежи в ремесленные училища, железнодорожные училища и в школы фабрично-заводского обучения.

Во исполнение Указа Президиума Верховного Совета Союза ССР от 2 октября 1940 г. «О государственных трудовых резервах СССР» и Постановления Совнаркома Союза ССР от 2 октября 1940 года «О призыве городской и колхозной молодежи в ремесленные училища, железнодорожные училища и школы фабрично-заводского обучения», приказываю:

1. В ремесленные училища и в железнодорожные училища принимать городскую и колхозную молодежь мужского пола в возрасте 14-15 лет, с образованием не меньше, чем в объеме начальной школы или 4 классов средней школы.

2. В школы фабрично-заводского обучения принимать городскую и колхозную молодежь мужского пола в возрасте 16-17 лет, вне зависимости от общеобразовательной подготовки.

3. Учащиеся как мужского, так и женского пола школ фабрично-заводского ученичества, реорганизуемых в ремесленные и железнодорожные училища и в школы фабрично-заводского обучения, пользуются преимущественным правом приема в ремесленные училища, железнодорожные училища и в школы фабрично-заводского обучения.

4. При приеме в железнодорожные училища преимущество предоставлять детям работников железнодорожного транспорта.

5. Разрешить директорам ремесленных училищ, железнодорожных училищ и школ фабрично-заводского обучения принимать из школ фабрично-заводского ученичества, реорганизуемых

в ремесленные училища, железнодорожные училища и в школы фабрично-заводского обучения, в виде исключения, тех учащихся как мужского, так и женского пола, которые имеют возраст выше установленного для приема в ремесленные и железнодорожные училища и в школы ФЗО.

6. Исходя из того, что в ремесленных училищах и в железнодорожных училищах готовятся рабочие сложных профессий, ввести в ремесленных училищах и в железнодорожных училищах, помимо производственного обучения, преподавание общеобразовательных и специальных дисциплин, связанных с обучением данной профессии.

7. Установить начало учебного года в ремесленных училищах, железнодорожных училищах и в школах фабрично-заводского обучения – 1 сентября. Как исключение, в 1940 году учебный год начать в ремесленных училищах, железнодорожных училищах и в школах фабрично-заводского обучения – 1 декабря.

8. Продолжительность учебного дня в ремесленных и железнодорожных училищах определить в 7 часов, исходя из расчета-5 часов на производственное обучение и 2 часа на общеобразовательные и специальные дисциплины.

9. Продолжительность учебного дня в школах фабрично-заводского обучения определить в 8 часов.

10. Обучение в ремесленных училищах и в железнодорожных училищах производится бесплатно. Учащиеся в период обучения обеспечиваются за счет государства учебниками, учебными пособиями, питанием, одеждой, спецодеждой, бельем, обувью, а прибывшие из сельских местностей и иногородние также и общежитием.

11. Ввести для учащихся ремесленных училищ и железнодорожных училищ специальную форму одежды.

12. Обучение в школах фабрично-заводского обучения производится бесплатно. Учащиеся школ ФЗО в период обучения обеспечиваются за счет государства питанием, бельем и спецодеждой, а прибывшие из сельских местностей и иногородние также и общежитием.

13. По окончании ремесленного училища, железнодорожного училища или школы фабрично-заводского обучения каждому

учащемуся выдается аттестат об окончании училища или школы по форме, установленной Главным Управлением Трудовых Резервов, с обязательным указанием в нем о сдаче пробы или испытания на определенный разряд по своей профессии.

14. Установить, что в ремесленных и железнодорожных училищах должны быть: директор училища, заведующий учебно-производственной частью, преподаватели по общеобразовательным и специальным дисциплинам, один старший мастер на каждое училище и, кроме того, один мастер по обучению профессии на каждые 25 человек учащихся.

В общежитиях ремесленных и железнодорожных училищ должны быть: комендант общежития и воспитатель по военно-физкультурной подготовке, подчиненные директору училища.

15. Установить, что в школах фабрично-заводского обучения должны быть: директор школы, один старший мастер на школу и, кроме того, один мастер на каждые 30-40 человек обучающихся.

В общежитиях школ фабрично-заводского обучения должен быть комендант общежития, подчиненный директору школы.

16. Установить, что каждое ремесленное училище, железнодорожное училище и каждая школа фабрично-заводского обучения имеет самостоятельный бюджет.

17. Разрешить ремесленным училищам, железнодорожным училищам и школам фабрично-заводского обучения выполнять элементарные производственные заказы государства. Установить, что 1/3 доходов, получаемых от исполнения этих заказов, а также за работу, выполненную учащимися в процессе обучения на производстве, поступает в государственный бюджет, 1/3 остается в распоряжении директора на расширение училища или школы ФЗО и на культурно-бытовое обслуживание учащихся, мастеров и преподавателей и 1/3 выдается на руки учащимся, выполнявшим работы.

18. Утвердить следующий план распределения призываемых для укомплектования ремесленных и железнодорожных училищ и школ фабрично-заводского обучения на 1 декабря 1940 г. по областям, краям и республикам:

...

20. Лица, принятые в ремесленные и железнодорожные училища и в школы ФЗО в порядке добровольного набора, будут считаться мобилизованными и на них будут распространяться все права и обязанности принятых в порядке мобилизации.

Начальник Главного Управления
Трудовых Резервов
П. Москатов

Додаток Д

Витяг

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

УКАЗ

от 28 декабря 1940 года

**ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ РЕМЕСЛЕННЫХ,
ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫХ УЧИЛИЩ И ШКОЛ ФЗО ЗА НАРУШЕНИЕ
ДИСЦИПЛИНЫ И ЗА САМОВОЛЬНЫЙ УХОД ИЗ УЧИЛИЩА
(ШКОЛЫ)**

Учащиеся Ремесленных, Железнодорожных училищ и школ ФЗО за самовольный уход из училища (школы), а также за систематическое и грубое нарушение школьной дисциплины, повлекшее исключение из училища (школы), подвергаются по приговору суда заключению в трудовые колонии сроком до одного года.

Председатель Президиума
Верховного Совета СССР
М.КАЛИНИН

Секретарь Президиума
Верховного Совета СССР
А.ГОРКИН

Витяг

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

УКАЗ

от 10 сентября 1953 года

**О возрасте молодёжи, призываемой (мобилизуемой)
для обучения в ремесленных и железнодорожных училищах
и в школах фабрично-заводского обучения**

Президиум Верховного Совета СССР постановляет:

1. В дополнение и изменение ст. ст. 7, 8 и 9 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 2 октября 1940 г. «О государственных трудовых резервах СССР» разрешить Совету Министров СССР ежегодно призывать (мобилизовывать) из числа городской и сельской молодежи:

для обучения в ремесленных и железнодорожных училищах – молодежь мужского пола в возрасте 14-17 лет и молодежь женского пола в возрасте 15-16 лет,

для подготовки в школах фабрично-заводского обучения – молодежь мужского и женского пола в возрасте 16-18 лет, а для подземных работ [373]угольной и горнорудной промышленности, а также сталеваров, горновых, вальцовщиков, канавщиков, сварщиков нагревательных печей и бурильщиков металлургической и нефтяной промышленности – молодежь мужского пола по 19 лет включительно.^[1]

2. Считать утратившим силу Указ Президиума Верховного Совета СССР от 14 сентября 1942 г. «О возрасте молодежи, призываемой в школы фабрично-заводского обучения».

Додаток Ж

Витяг

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

УКАЗ

от 18 марта 1955 года

**ОБ ОТМЕНЕ ПРИЗЫВА (МОБИЛИЗАЦИИ) МОЛОДЕЖИ
В РЕМЕСЛЕННЫЕ И ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫЕ УЧИЛИЩА**

Учитывая большое стремление молодежи получить профессионально-техническое образование в ремесленных и железнодорожных училищах, в связи с чем проведение мобилизации в указанные учебные заведения не вызывается необходимостью, Президиум Верховного Совета СССР постановляет:

1. Отменить призыв (мобилизацию) молодежи в ремесленные и железнодорожные училища, входящие в систему Главного управления трудовых резервов при Совете Министров СССР, установленный Указом Президиума Верховного Совета СССР от 2 октября 1940 года "О государственных трудовых резервах СССР".

2. Установить, что для обучения в ремесленных и железнодорожных училищах Главного управления трудовых резервов при Совете Министров СССР принимается молодежь мужского пола в возрасте 14–17 лет и молодежь женского пола в возрасте 15–17 лет из числа лиц, подавших заявления о поступлении в училище.

3. Поручить Совету Министров СССР разработать порядок и условия приема в ремесленные, железнодорожные и другие училища Главного управления трудовых резервов при Совете Министров СССР.

4. Считать утратившими силу в части мобилизации молодежи в ремесленные и железнодорожные училища:

статьи 7, 8 и 9 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 2 октября 1940 года "О государственных трудовых резервах СССР";

статью 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 19 июня 1947 года "О возрасте молодежи, призываемой (мобилизуемой) для обучения в ремесленных и железнодорожных училищах и школах фабрично-заводского обучения".

Председатель Президиума
Верховного Совета СССР
К. ВОРОШИЛОВ

Секретарь Президиума
Верховного Совета СССР
Н. ПЕГОВ

Додаток К**Витяг****СОЮЗ СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК****ЗАКОН****(от 24 декабря 1958 года)****ОБ УКРЕПЛЕНИИ СВЯЗИ ШКОЛЫ С ЖИЗНЬЮ
И О ДАЛЬНЕЙШЕМ РАЗВИТИИ СИСТЕМЫ НАРОДНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ В СССР****Раздел I****О СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ**

...Статья 2. Ввести в СССР вместо всеобще-обязательного семилетнего образования всеобще-обязательное восьмилетнее образование.

...

Статья 3. Установить, что полное среднее образование молодежи, начиная с 15–16-летнего возраста, осуществляется на основе соединения обучения с производительным трудом с тем, чтобы вся молодежь в этом возрасте включалась в общественно полезный труд.

Статья 4. Установить следующие основные типы учебных заведений, дающих полное среднее образование:

...

б) средние общеобразовательные трудовые политехнические школы с производственным обучением, в которых лица, окончившие восьмилетнюю школу, получают в течение 3 лет среднее образование и профессиональную подготовку для работы в одной из отраслей народного хозяйства или культуры.

Соотношение теории и практики в производственном обучении и чередование периодов обучения и труда устанавливаются в зависимости от профиля специальной подготовки учащихся и от местных условий. В сельских школах учебный год следует строить с учетом сезонности сельскохозяйственных работ.

Производственное обучение и общественно полезный труд могут проводиться в учебных и производственных цехах ближайших предприятий, в ученических бригадах колхозов и совхозов, в учебно-опытных хозяйствах, в школьных и межшкольных учебно-производственных мастерских;

.....

Раздел II

О ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Статья 12. Перспективы технико-экономического развития Советского Союза предъявляют все более высокие требования к производственной квалификации рабочих кадров всех отраслей народного хозяйства. В этих условиях широкое развитие профессионально-технического образования молодежи приобретает особо важное значение.

Основной задачей профессионально-технического образования молодежи является планомерная и организованная подготовка для всех отраслей народного хозяйства культурных и технически образованных квалифицированных рабочих и тружеников сельского хозяйства, коммунистическое воспитание учащихся, их идейная закалка, формирование у учащейся молодежи коммунистического отношения к труду.

Статья 13. Для профессионально-технического обучения молодежи, идущей на производство после окончания восьмилетней школы, образовать городские и сельские профессионально-технические училища.

Профессионально-технические училища специализируются по отраслям производства и проводят учебно-воспитательную работу на основе активного и систематического участия молодежи в производительном труде и в тесной связи с предприятиями, стройками, совхозами и колхозами.

Статья 14. Преобразовать школы фабрично-заводского обучения, ремесленные, железнодорожные, горнопромышленные, строительные училища и училища механизации сельского хозяйства трудовых резервов, профтехшколы, школы фабрично-заводского ученичества и другие профессиональные учебные заведения сов-

нархозов и ведомств – в дневные и вечерние городские профессионально-технические училища со сроком обучения от одного года до трех лет и в сельские профессионально-технические училища со сроком обучения один-два года.

Реорганизацию существующих профессиональных учебных заведений в городские и сельские профессионально-технические училища провести в течение трех-пяти лет с учетом особенностей экономических административных районов.

Статья 15. В целях постепенного перевода профессионально-технических училищ на частичную самоокупаемость Совету Министров Союза ССР и Советам Министров союзных республик разработать и последовательно осуществлять мероприятия по расширению и повышению доходности от производственной деятельности учебных заведений.

В связи с ростом материальной обеспеченности трудящихся, для повышения заинтересованности учащихся в лучшем овладении изучаемой профессией, целесообразно изменить существующие условия материального обеспечения учащихся, введя выплату ученической заработной платы вместо бесплатного обмундирования и питания.

Полное государственное обеспечение следует сохранить для учащихся-сирот, воспитанников детских домов и детей многодетных родителей.

Рекомендовать колхозам рассмотреть вопрос о выделении соответствующих средств на обучение колхозной молодежи в профессионально-технических училищах.

Статья 16. Министерством, ведомствам, советам народного хозяйства, предприятиям, учреждениям и организациям обеспечивать профессионально-технические училища производственным оборудованием для учебных мастерских, оплачиваемыми рабочими местами на предприятиях для производственной практики учащихся, а также создавать условия для успешного проведения учебного процесса и освоения молодежью новой техники, передовой технологии и высокопроизводительных способов труда.

Статья 17. Совету Министров СССР и Советам Министров союзных республик осуществлять разработку перспективных и годовых планов профессионального обучения и трудоустройства молодежи, оканчивающей восьмилетнюю общеобразовательную школу, профессионально-технические училища и среднюю школу с производственным обучением, имея в виду установление на предприятиях брони приема молодежи на работу и строгое соблюдение охраны труда и техники безопасности.

Статья 18. Перестройка системы профессионально-технического образования предъявляет новые повышенные требования к уровню технической, идейно-политической и педагогической подготовки мастеров производственного обучения и преподавателей профессионально-технических училищ. Развитие сети этих училищ вызовет увеличение потребности в мастерах и преподавателях. Поэтому необходимо уделить больше внимания подготовке этих кадров в техникумах и высших учебных заведениях.

Нужно улучшить качество и увеличить выпуск учебников и наглядных пособий, расширить производство учебно-технических и научно-популярных кинофильмов, а также широко использовать в профессионально-техническом образовании радио и телевидение.

Статья 19. Положение о профессионально-технических училищах утверждается Советом Министров СССР.

Статья 20. Совету Министров СССР и Советам Министров союзных республик разработать мероприятия по коренному улучшению подготовки рабочих путем индивидуально-бригадного и курсового обучения и повышения квалификации рабочих кадров, занятых на производстве.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР
К.ВОРОШИЛОВ

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР
М.ГЕОРГАДЗЕ

Москва, Кремль, 24 декабря 1958 года

Додаток Л

Витяг

**ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КПСС
СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР
ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(от 2 апреля 1969 г. № 240)**

**О МЕРАХ ПО ДАЛЬНЕЙШЕМУ УЛУЧШЕНИЮ
ПОДГОТОВКИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ РАБОЧИХ
В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-
ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Центральный Комитет КПСС и Совет Министров СССР отмечают, что в нашей стране создана широкая сеть профессионально-технических учебных заведений по подготовке квалифицированных рабочих, выращены кадры мастеров производственного обучения, преподавателей и воспитателей.

...

Вместе с тем уровень подготовки квалифицированных рабочих в профессионально-технических учебных заведениях отстает от растущих требований социалистического производства.

...

Центральный Комитет КПСС и Совет Министров СССР отмечают, что в условиях создания материально-технической базы коммунизма, широкого внедрения в народное хозяйство достижений науки и техники возрастают требования к культурно-техническому уровню рабочих и получение среднего образования становится необходимым условием для подготовки квалифицированных рабочих по наиболее сложным профессиям.

Центральный Комитет КПСС и Совет Министров Союза ССР постановляют:

...

2. Признать необходимым осуществить постепенное преобразование профессионально-технических учебных заведений в профессионально-технические училища с 3-4-летним сроком

обучения по подготовке квалифицированных рабочих со средним образованием из числа молодежи, окончившей восьмилетние общеобразовательные школы, по наиболее сложным профессиям, требующим общего среднего образования, и в первую очередь квалифицированных рабочих по наладке, ремонту и монтажу автоматических линий и станков с программным управлением, машинистов, радио- и электромехаников, аппаратчиков химического производства, механизаторов для угольной и горнорудной промышленности, для строительства и сельского хозяйства, отделочников, полиграфистов, мастеров пищевой, легкой промышленности, художественных промыслов и предприятий бытового обслуживания населения.

Государственному комитету Совета Министров СССР по профессионально-техническому образованию разработать и по согласованию с соответствующими министерствами и ведомствами СССР утвердить перечень профессий, по которым должна проводиться подготовка в профессионально-технических училищах квалифицированных рабочих со средним образованием.

...

Установить в 1969 году план приема в указанные училища до 50 тыс. человек и довести к 1975 году ежегодный прием учащихся в эти училища до 300 тыс. человек.

...

4. Установить, что отсрочка от призыва на действительную военную службу учащимся средних профессионально-технических училищ, получающим в них общее среднее образование, предоставляется на время обучения в соответствии с пунктом 2 статьи 35 Закона СССР "О всеобщей воинской обязанности" и на 1 год после окончания этих училищ для работы по специальности.

...

11. ...Обратить особое внимание на формирование у молодежи идейной убежденности и преданности делу Коммунистической партии, на воспитание у учащихся профессионально-технических учебных заведений высоких моральных качеств, сознательного отношения к труду и общественной собственности, готовности свято беречь и приумножать революционные и трудовые традиции рабочего класса.

В этих целях:

...

в) принять меры к дальнейшему развитию культурно-массовой и физкультурно-спортивной работы в профессионально-технических учебных заведениях. Систематически проводить смотры художественной самодеятельности, выставки технического творчества учащихся, спартакиады, организовать спортивно-оздоровительные лагеря, расширить сеть Домов культуры, клубов, стадионов.

Витяг

ПОЛОЖЕНИЕ

(Утверждено Приказом Госпрофобра СССР
от 4 апреля 1978 г. № 60)

**О ЛАГЕРЕ ТРУДА И ОТДЫХА УЧАЩИХСЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ**

I. Общие положения

Лагерь труда и отдыха учащихся профессионально-технических учебных заведений организуются в каникулярный период ...

Лагерь труда и отдыха создаются местными органами и учебными заведениями профессионально-технического образования, соответствующими комитетами профсоюза, комсомола и предприятиями на базе сельских профтехучилищ, их учебных хозяйств, оздоровительных лагерей системы профессионально-технического образования, а также помещений, выделяемых базовыми предприятиями, совхозами, колхозами и лесхозами.

Продолжительность пребывания учащихся в лагере, как правило, до 24 дней.

II. Задачи и содержание работы

Основными задачами лагеря труда и отдыха являются:

...

- организация содержательного отдыха учащихся, укрепление их здоровья, эстетическое и физическое воспитание учащихся;

...

III. Организация лагеря

Лагерь труда и отдыха (с указанием места расположения) оформляется на основании приказа местного управления профтехобразования. ...

IV. Организация труда, отдыха и быта учащихся

Работа в лагере строится на разумном сочетании отдыха и общественно полезного труда учащихся, на самообслуживании и активном участии учащихся в управлении лагерем.

...

Организируются спортивные секции и команды, спортивные соревнования, спартакиады, экскурсии и туристические походы по родному краю. ...

В лагере создаются необходимые жилищно-бытовые условия и организуется медико-санитарное обслуживание учащихся.

V. Организационная структура лагеря

Общее руководство работой лагеря осуществляет начальник лагеря. Руководящим органом в лагере является педагогический совет в составе начальника лагеря, старшего и отрядных воспитателей, инструктора по физической культуре, медицинского работника, председателя совета (штаба).

...

Педагогический совет опирается в своей работе на ученические органы самоуправления.

Высшим органом самоуправления учащихся в лагере является общее собрание.

...

VI. Кадры

Подбор начальников, воспитателей, инструкторов по физической культуре, медицинских работников осуществляют местные органы профессионально-технического образования совместно с профсоюзными и комсомольскими организациями, органами здравоохранения, советами ВДСО "Трудовые резервы".

...

Инструктор по физической культуре проводит утреннюю зарядку, занятия по физкультуре, спорту и туризму, организует соревнования, спортивные праздники и сдачу летних нормативов комплекса "Готов к труду и обороне" и "Турист СССР".

Врач (медицинская сестра) осуществляет контроль за санитарным состоянием лагеря, здоровьем и питанием учащихся, режимом труда и отдыха, проведением спортивно-оздоровительных мероприятий.

Витяг

СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

(от 11 апреля 1980 г. № 296)

ОБ УТВЕРЖДЕНИИ ПОЛОЖЕНИЯ О ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ СССР

Совет Министров СССР постановляет:

Утвердить прилагаемое Положение о профессионально-технических учебных заведениях СССР.

Поручить Государственному комитету СССР по профессионально-техническому образованию и Министерству юстиции СССР в 3-месячный срок подготовить с участием Министерства финансов СССР, Государственного комитета СССР по труду и социальным вопросам, Советов Министров союзных республик и заинтересованных министерств и ведомств СССР и представить в Совет Министров СССР перечень решений Правительства СССР, утративших силу в связи с принятием указанного Положения.

Председатель Совета Министров СССР А.КОСЫГИН
Управляющий Делами Совета Министров СССР
М.СМИРТЮКОВ

ПОЛОЖЕНИЕ

**О ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ
ЗАВЕДЕНИЯХ СССР**

Раздел I. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

1. Профессионально-технические учебные заведения являются основной школой профессионально-технического образования молодежи и формирования достойного пополнения рабочего класса.

2. Обучение в профессионально-технических учебных заведениях бесплатное.

3. К профессионально-техническим учебным заведениям относятся:

средние профессионально-технические училища по подготовке квалифицированных рабочих со средним образованием из числа лиц, окончивших восьмилетние общеобразовательные школы;

технические училища по подготовке квалифицированных рабочих из числа выпускников средних общеобразовательных школ;

профессионально-технические училища по подготовке квалифицированных рабочих из числа лиц, окончивших восьмилетние общеобразовательные школы;

вечерние (сменные) профессионально-технические учебные заведения по подготовке, переподготовке и повышению квалификации рабочих, занятых на производстве;

профессиональные школы по подготовке и переподготовке рабочих.

...

4. Главными задачами профессионально-технических учебных заведений являются:

подготовка для народного хозяйства всесторонне развитых, технически образованных и культурных молодых квалифицированных рабочих, владеющих профессиональным мастерством, отвечающим требованиям современного производства и научно-технического прогресса, а также перспективам их развития;

осуществление в средних профессионально-технических училищах профессиональной подготовки и общего среднего образования молодежи. Общеобразовательная подготовка учащихся средних профессионально-технических училищ проводится на уровне общеобразовательной подготовки учащихся средних общеобразовательных школ и средних специальных учебных заведений;

формирование у учащихся марксистско-ленинского мировоззрения, воспитание у них высоких моральных качеств, советского патриотизма, социалистического интернационализма, коммунистического отношения к труду и общественной собственности, готовности беречь и преумножать революционные и трудовые традиции рабочего класса;

эстетическое и физическое воспитание учащихся, укрепление их здоровья, подготовка к защите социалистической Родины.

...

Раздел II. ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

...

14. Учащиеся профессионально-технических учебных заведений объединяются по профессиям в учебные группы по 25-30 человек. Производственное обучение по профессиям, связанным с обслуживанием сложного оборудования, с выполнением опасных или особо сложных работ, осуществляется в группах по 12-15 человек.

...

15. Основной формой организации учебно-воспитательной работы в профессионально-техническом учебном заведении является урок. Продолжительность урока по предметам теоретического обучения устанавливается 45 минут, продолжительность перемен между уроками – не менее 10 минут, перерыв на обед – не менее 1 часа.

Занятия в учебных мастерских проводятся с 10-минутными перерывами через каждые 50 минут в первом году и через каждые 1 час 50 минут – во втором и в последующих годах обучения.

16. Знания учащихся оцениваются по пятибалльной системе: 5 (отлично), 4 (хорошо), 3 (удовлетворительно), 2 (плохо), 1 (очень плохо). Балл 3 является зачетным.

Раздел V. УЧАЩИЕСЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

30. В профессионально-технические учебные заведения принимаются граждане СССР, окончившие восьмилетнюю или среднюю общеобразовательную школу.

В дневные профессионально-технические учебные заведения принимаются лица в возрасте до 30 лет, а в вечерние (сменные) – без ограничения возраста.

Раздел VI. МАСТЕРА ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ОБУЧЕНИЯ И ПРЕПОДАВАТЕЛИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

45. Основными обязанностями мастеров производственного обучения являются:

...

забота о здоровье, быте, физическом воспитании и культуре отдыха учащихся;

Раздел VII. РУКОВОДСТВО ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИМ УЧЕБНЫМ ЗАВЕДЕНИЕМ

50. Руководство всей деятельностью профессионально-технического учебного заведения осуществляет его директор на основе настоящего Положения, приказов, инструкций и указаний вышестоящих органов.

54. Заместитель директора по учебно-воспитательной работе:

...

осуществляет совместно с руководителем физического воспитания, военным руководителем и общественными организациями меры по развитию физкультурно-спортивной и военно-патриотической работы в учебном заведении;

организует отдых и культурный досуг учащихся;

59. Воспитатель профессионально-технического учебного заведения совместно с советом общежития организует во внеурочное время воспитательную работу с учащимися, прививает им высокие моральные качества, навыки культурного поведения и личной гигиены, организует культурно-массовую работу с учащимися, оказывает им помощь в организации домашней учебной работы, быта и досуга, осуществляет совместно с медицинским работником мероприятия по укреплению здоровья и физическому развитию учащихся.

60. Руководитель физического воспитания профессионально-технического учебного заведения обеспечивает выполнение программы обучения, организует физическое воспитание учащихся, отвечает за качество учебно-спортивной и спортивно-массовой работы.

Руководитель физического воспитания назначается директором учебного заведения в установленном порядке из числа лиц, имеющих, как правило, высшее образование и опыт педагогической работы по физической культуре и спорту.

Раздел VIII. ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

66.

В учебном заведении в установленном порядке создаются первичная организация Всесоюзного общества изобретателей и рационализаторов, коллективы физической культуры Всесоюзного добровольного спортивного общества "Трудовые резервы" и других обществ.

На основе самодеятельности учащихся учебного заведения создаются ученические кружки, спортивные секции, клубы, советы и другие объединения учащихся.

Додаток Р

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КПСС
СОВЕТ МИНИСТРОВ СССРПОСТАНОВЛЕНИЕ
(от 12 апреля 1984 г. № 315)О ДАЛЬНЕЙШЕМ РАЗВИТИИ СИСТЕМЫ
ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ
И ПОВЫШЕНИИ ЕЕ РОЛИ В ПОДГОТОВКЕ
КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ РАБОЧИХ КАДРОВ

Центральный Комитет КПСС и Совет Министров СССР постановляют:

...

2. Государственному комитету СССР по профессионально-техническому образованию и Советам Министров союзных республик реорганизовать в 1984 году существующие профессионально-технические учебные заведения в единый тип – **среднее профессионально-техническое училище** с соответствующими отделениями по профессиям и срокам обучения в зависимости от уровня образования поступающих.

Средние профессионально-технические училища осуществляют подготовку квалифицированных рабочих со средним образованием из числа молодежи, окончившей неполную среднюю школу, как правило, со сроком обучения 3 года и выпускников средней общеобразовательной школы с дифференцированными сроками обучения до 1 года с учетом их трудовой подготовки и сложности профессий.

Министерствам, имеющим в своем ведении профессиональные (профессионально-технические) училища, осуществляющие подготовку рабочих кадров, завершить в 1984–1986 годах передачу этих училищ в систему Государственного комитета СССР по профессионально-техническому образованию.

...

4. Государственному комитету СССР по профессионально-

техническому образованию с участием заинтересованных министерств и ведомств разработать в 1985–1987 годах учебные планы, а также программы по специальным предметам и на их основе подготовить новые учебники для средних профессионально-технических училищ.

...

14. Распространить с 1986 года на учащихся средних профессионально-технических училищ, проживающих в отрыве от родителей, нормы расходов на питание, установленные для учащихся школ-интернатов Постановлением Совета Министров СССР от 13 января 1981 г. N 39, и действие пункта 2 распоряжения Совета Министров СССР от 8 мая 1974 г. N 1126 в период пребывания учащихся в оздоровительных, спортивных и оборонно-спортивных лагерях, а на сотрудников, привлекаемых для работы с учащимися в этих лагерях, – действие распоряжения Совета Министров СССР от 19 апреля 1979 г. N 847.

17...

Государственному комитету СССР по профессионально-техническому образованию совместно с Государственным комитетом СССР по труду и социальным вопросам и ВЦСПС в 3-месячный срок разработать и внести на утверждение в Совет Министров СССР положения о среднем профессионально-техническом училище и о базовом предприятии (объединении, организации) среднего профессионально-технического училища.

...

Секретарь Центрального Комитета КПСС К.ЧЕРНЕНКО

Председатель Совета Министров СССР Н.ТИХОНОВ

Додаток С.1

Витяг

**ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КПСС
СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР****ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(от 17 января 1972 г. № 61)****О ВВЕДЕНИИ НОВОГО ВСЕСОЮЗНОГО ФИЗКУЛЬТУРНОГО
КОМПЛЕКСА «ГОТОВ К ТРУДУ И ОБОРОНЕ СССР» (ГТО)**

Комплекс ГТО, утвержденный в 1939 году, сыграл важную роль в создании советской системы физического воспитания и развертывании массового физкультурного движения в стране.

...

Отставание норм комплекса ГТО от требований времени и серьезные недостатки в организации практической работы по комплексу ГТО отрицательно сказываются на развитии физической культуры и спорта в стране.

...

Новый комплекс ГТО, являющийся программной и нормативной основой советской системы физического воспитания, призван сыграть важную роль в подготовке всесторонне развитых и физически совершенных людей, активных строителей коммунистического общества, стойких защитников Родины.

Придавая большое общественное и государственное значение совершенствованию советской системы физического воспитания, Центральный Комитет КПСС и Совет Министров Союза ССР постановляют:

1. Утвердить разработанный Комитетом по физической культуре и спорту при Совете Министров СССР, ВЦСПС и ЦК ВЛКСМ новый Всесоюзный физкультурный комплекс "Готов к труду и обороне СССР" (ГТО) и ввести его в действие с 1 марта 1972 г. (прилагается).

2. Обязать ЦК компартий союзных республик, крайкомы, обкомы, горкомы и райкомы партии, Советы Министров союзных

и автономных республик, исполкомы краевых, областных, городских и районных Советов депутатов трудящихся, ВЦСПС, ЦК ВЛКСМ, Комитет по физической культуре и спорту при Совете Министров СССР, Исполком Союза обществ Красного Креста и Красного Полумесяца СССР, ЦК ДОСААФ СССР, министерства и ведомства разработать и осуществить мероприятия по введению нового Всесоюзного физкультурного комплекса ГТО.

3. Поручить Министерству высшего и среднего специального образования СССР, Министерству просвещения СССР и Государственному комитету Совета Министров СССР по профессионально-техническому образованию по согласованию с Комитетом по физической культуре и спорту при Совете Министров СССР на основе нового комплекса ГТО внести в учебные программы физического воспитания учащейся молодежи необходимые изменения и дополнения к началу 1972/73 учебного года.

...

Секретарь Центрального Комитета КПСС Л. Брежнев

Председатель Совета Министров Союза ССР А. Косыгин

Утвержден

Постановлением ЦК КПСС,

Совета Министров СССР

от 17 января 1972 г. № 61

ВСЕСОЮЗНЫЙ ФИЗКУЛЬТУРНЫЙ КОМПЛЕКС

"ГОТОВ К ТРУДУ И ОБОРОНЕ СССР" (ГТО)

ПОЛОЖЕНИЕ

О ВСЕСОЮЗНОМ ФИЗКУЛЬТУРНОМ КОМПЛЕКСЕ

"ГОТОВ К ТРУДУ И ОБОРОНЕ СССР" (ГТО)

А. Положение о всесоюзном физкультурном комплексе «Готов к труду и обороне СССР» (ГТО)

1. Цель, задачи и содержание комплекса ГТО

1. Всесоюзный физкультурный комплекс ГТО, являясь программной и нормативной основой советской системы физического воспитания, имеет своей целью способствовать формированию морального и духовного облика советских людей, их всесторон-

нему гармоническому развитию, сохранению на долгие годы крепкого здоровья и творческой активности, подготовке населения к высокопроизводительному труду и защите Родины.

2. Система работы по комплексу ГТО, решая оздоровительные, спортивные, воспитательные и образовательные задачи, призвана содействовать:

а) внедрению физической культуры в повседневную жизнь советских людей;

б) вовлечению в регулярные занятия физической культурой и спортом людей разного возраста;

в) массовому развитию спорта и воспитанию спортивных талантов.

Решение общих задач осуществляется во всех ступенях комплекса ГТО с учетом возрастных особенностей сдающих нормы.

3. Комплекс ГТО строится по возрастному принципу, охватывает население с 10 до 60 лет и состоит из 5 ступеней:

I ступень – «Смелые и ловкие» – для мальчиков и девочек 10-11 и 12-13 лет. Задачи ступени – формирование у детей сознательного отношения к занятиям физической культурой, развитие основных физических качеств и жизненно необходимых умений и навыков, выявление спортивных интересов;

II ступень – «Спортивная смена» – для подростков 14-15 лет. Задачи ступени – дальнейшее повышение физической подготовленности подростков и овладение прикладными двигательными навыками;

III ступень – «Сила и мужество» – для юношей и девушек 16-18 лет. Задачи ступени – совершенствование физической подготовленности молодежи, необходимой для последующей трудовой деятельности и готовности к службе в Вооруженных Силах СССР.

Примечание. Студенты вузов, достигшие 18 лет, сдают нормы IV ступени комплекса ГТО;

IV ступень – «Физическое совершенство» – для мужчин 19-39 лет (с двумя возрастными группами – 19-28 и 29-39 лет) и женщин 19-34 лет (с двумя возрастными группами – 19-28 и 29-34 года). Задачи ступени – достижение высокого уровня физического развития и физической подготовленности населения для высоко-

производительного труда и выполнения священного долга по защите Родины.

Личный состав Вооруженных Сил СССР сдает нормы военно-спортивного комплекса, утвержденного Министерством обороны СССР и приравненного к IV ступени комплекса ГТО;

V ступень – «Бодрость и здоровье» – для мужчин 40-60 лет (с двумя возрастными группами – 40-49 и 50-60 лет) и женщин 35-55 лет (с двумя возрастными группами – 35-44 и 45-55 лет). Задачи ступени – сохранение на долгие годы крепкого здоровья и высокого уровня физической подготовленности трудящихся для обеспечения их трудовой активности и постоянной готовности к защите Родины.

Примечание. К выполнению требований и норм по второй возрастной группе V ступени комплекса ГТО могут быть допущены по специальному разрешению врача мужчины старше 60 лет и женщины старше 55 лет.

4. Каждая ступень комплекса ГТО состоит из 2 разделов:

а) раздел требований – предусматривает изучение основных положений советской системы физического воспитания, овладение практическими навыками личной и общественной гигиены, правилами и приемами защиты от оружия массового поражения, выполнение утренней гигиенической гимнастики.

Примечание. В III ступени комплекса ГТО в разделе требований предусматривается программа начальной военной подготовки;

б) раздел норм – включает упражнения, определяющие уровень развития физических качеств человека (сила, выносливость, быстрота, ловкость), а также упражнения, способствующие овладению прикладными двигательными навыками (бег на скорость и на выносливость, силовые упражнения, прыжки в высоту и длину, метания, лыжные гонки, плавание и другие).

5. Требования и нормы I, II и III ступеней комплекса ГТО выполняются по степени трудности на серебряный и золотой значки. Требования и нормы IV ступени выполняются на серебряный, золотой и золотой с отличием значки. Сдача требований и норм V ступени отмечается золотым значком.

II. Руководство работой по подготовке значкистов комплекса ГТО.....

III. Сдача населением норм комплекса ГТО.....

IV. Вручение значков и удостоверений комплекса ГТО.....

V. Учет и отчетность по комплексу ГТО.....

Б. Требования и нормы всесоюзного физкультурного комплекса "Готов к труду и обороне СССР" (ГТО)

I Ступень – «Смелые и ловкие» (для мальчиков и девочек 10-13 лет)

II Ступень – «Спортивная смена» (для подростков 14-15 лет):

III Ступень – «Сила и мужество» (для юношей и девушек 16-18 лет)

IV Ступень – «Физическое совершенство» (для мужчин 19-39 лет и женщин 19-34 лет)

V Ступень – «Бодрость и здоровье» (для мужчин 40-60 лет и женщин 35-55 лет)

Содержание и условия выполнения требований и норм комплекса ГТО

Витяг

ПОЛОЖЕНИЕ О ВСЕСОЮЗНОМ ФИЗКУЛЬТУРНОМ КОМПЛЕКСЕ «ГОТОВ К ТРУДУ И ОБОРОНЕ СССР»

Печатается по газете «Советский спорт» (1985, 18 января)

1. ЦЕЛИ КОМПЛЕКСА ГТО

Всесоюзный физкультурный комплекс «Готов к труду и обороне СССР» является программной и нормативной основой советской системы физического воспитания, критерием физической готовности населения страны к высокопроизводительному труду и защите Родины. Комплекс ГТО направлен на формирование морального и духовного облика советских людей, всестороннее и гармоничное развитие нравственных и физических качеств, способствует укреплению здоровья, повышению творческой и трудовой активности.

2. ЗАДАЧИ КОМПЛЕКСА ГТО

В системе организации работы по комплексу ГТО решаются следующие основные задачи:

- использование физической культуры как важнейшего составного элемента советского образа жизни;
- достижение высокого уровня физической подготовленности советского народа, обеспечивающего творческое долголетие, необходимое состояние здоровья, высокопроизводительный труд, готовность к защите Родины;
- широкая и всесторонняя пропаганда физической культуры среди различных категорий населения;
- воспитание у советских людей потребности в регулярных занятиях физическими упражнениями на протяжении всей жизни;
- овладение основными положениями советской системы физического воспитания, знаниями и практическими навыками самостоятельных занятий физическими упражнениями, по гигиене и гражданской обороне;

- массовое вовлечение населения активную деятельность по участию в управлении самостоятельным физкультурным движением;
- содействие развитию разнообразных форм занятий физическими упражнениями в режиме учебы, труда, отдыха;
- организация рационального двигательного режима для всех возрастно-половых и социально-демографических групп населения;
- развитие массового спорта, выявление и воспитание спортивных талантов.

Общие задачи Всесоюзного физкультурного комплекса ГТО решаются в системе идейно-политического, нравственного и трудового воспитания учебных и производственных коллективов с учетом возрастных особенностей населения.

3. СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ КОМПЛЕКСА ГТО

3.1. Всесоюзный физкультурный комплекс состоит из двух частей

- а) «Будь готов к труду и обороне СССР» (БГТО) школьников 6-15 лет;
- б) «Готов к труду и обороне СССР» (ГТО) для учащей молодежи и трудящихся 16-60 лет.

Комплекс БГТО состоит из четырех ступеней, предназначенных для школьников I-II, III-IV, V-VI, VII-VI классов.

Комплекс ГТО включает три ступени для населения в возрасте 16-17 лет, 18-39, 40-60 лет.

3.2. Каждая ступень Всесоюзного физкультурного комплекса «Готов к труду и обороне СССР» состоит из четырех основных разделов: а) знания; б) умения; в) требования к двигательному режиму; г) виды испытаний и нормы.

Раздел знаний состоит из двух тем:

- 1. Физическая культура в повседневной жизни человека.
- 2. Гражданская оборона.

Раздел предназначен для оценки знаний населения о влиянии средств физической культуры на состояние здоровья, повышение умственной и физической работоспособности, а также для оценки знаний по гражданской обороне.

Раздел умений предусматривает:

- владение практическими навыками применения различных средств физической культуры в режиме труда, учебы, отдыха;
- умение применять гигиенические и закаливающие процедуры, средства самоконтроля за состоянием здоровья в процессе групповых и самостоятельных занятий физическими упражнениями;
- владение основами гражданской обороны.

Раздел требований к двигательному режиму определяет минимальный недельный объем физических упражнений, который рекомендуется выполнять при подготовке к выполнению норм.

Раздел видов испытаний и норм состоит из видов испытаний (тестов), позволяющих определить разностороннее развитие физических качеств и степень овладения прикладными навыками. С помощью нормативов оценивается уровень развития физических качеств человека (быстрота, выносливость, и сила, ловкость и др.) в соответствии с его возрастом и полом.

3.3. Комплекс «Будь готов к труду и обороне СССР» состоит из четырех ступеней.

1 ступень – «К стартам готов» – для школьников I-II классов.

Задачи ступени: приобретение элементарных умений в выполнении физических упражнений, развитие интереса к занятиям подвижными играми и физическими упражнениями.

2 ступень – «Стартуют все» – для школьников III- IV классов.

Задачи ступени: закрепление интереса к регулярным занятиям подвижными играми и физическими упражнениями, выявление спортивных интересов, развитие основных физических качеств и двигательных навыков.

3 ступень – «Смелые и ловкие» – для школьников V-VI классов.

Задачи ступени: совершенствование разнообразных физических качеств, жизненно необходимых умений и навыков, формирование сознательного отношения к занятиям физической культурой и спортом, как к средству повышения успеваемости и укрепления здоровья.

4 ступень – «Спортивная смена» – для школьников VII-VIII классов.

Задачи ступени: достижение уровня физической подготовленности и овладение прикладными двигательными навыками, обеспечивающими успешное занятие отдельными видами спорта.

3.4. Комплекс «Готов к труду и обороне СССР» состоит из трех ступеней:

1 ступень – «Сила и мужество» – для школьников IX-XI классов или юношей и девушек 16-17 лет.

Задачи ступени: достижение высокого уровня физической подготовленности и развития двигательных навыков, необходимых для обеспечения готовности молодежи к службе в Вооруженных Силах СССР и последующей трудовой деятельности.

2 ступень – «Физическое совершенство» – для мужчин и женщин 18-39 лет (с четырьмя возрастными группами: 18-24, 25-29, 30-34, 35-39 лет).

Задачи ступени: достижение оптимального для соответствующего возраста уровня физической подготовленности и физического развития, сохранение полноценного здоровья с целью обеспечения высокопроизводительной трудовой деятельности и выполнения священного долга – защиты Родины.

3 ступень – «Здоровье в движении» – для мужчин 40- 60 лет (с четырьмя возрастными группами: 40-44, 45-49, 50-54, 55-60 лет) и женщин 40-55 лет (с тремя возрастными группами: 40-44, 45-49, 50-55 лет).

Задачи ступени: сохранение уровня физической подготовленности, обеспечивающего творческое долголетие, полноценное здоровье, трудовую активность и готовность к защите Родины. ;

3.5. Нормы и требования последней возрастной группы 3 ступени ГТО могут выполнять женщины старше 55 лет и мужчины старше 60 лет.

3.6. Личный состав Вооруженных Сил СССР сдает нормы Военно-спортивного комплекса, утвержденного Министерством обороны СССР.

4. ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ ПО КОМПЛЕКСУ ГТО...

5. ВЫПОЛНЕНИЕ ЗАЧЕТОВ И НОРМ КОМПЛЕКСА ГТО

5.1. К выполнению зачетов и норм комплекса ГТО допускаются лица, систематически занимающиеся физическими упражнениями по учебным программам учебных заведений, групп ОФП, ГТО, групп здоровья, спортивных секций ДЮСШ или занимающиеся самостоятельно и имеющие разрешение врача на выполнение норм комплекса ГТО.

5.3. В нечетных классах (курсах) общеобразовательных школ, профессионально-технических училищ, средних специальных учебных заведений педагогический процесс и внеклассная работа направлены на подготовку учащихся к выполнению зачетов, норм соответствующей ступени комплекса ГТО.

В четных классах (курсах) производится выполнение всех зачетов и норм соответствующей ступени комплекса ГТО.

6. НАГРАЖДЕНИЕ ЗНАЧКАМИ И ВРУЧЕНИЕ УДОСТОВЕРЕНИИ...

7. ДОКУМЕНТАЦИЯ, УЧЕТ И ОТЧЕТНОСТЬ...

Витяг

ПОЛОЖЕНИЕ
О ВСЕСОЮЗНОМ ФИЗКУЛЬТУРНОМ КОМПЛЕКСЕ
«ГОТОВ К ТРУДУ И ОБОРОНЕ СССР» (ГТО)
(утвержденное постановлением ЦК КПСС и Совета Министров
СССР от 3.08.1988 г. № 953,
которым были внесены изменения в Постановление ЦК КПСС
и Совета Министров СССР от 17.01.1972 г. № 61 «О введении
нового всесоюзного физкультурного комплекса «Готов к труду
и обороне СССР» (ГТО)»)

I. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Всесоюзный физкультурный комплекс "Готов к труду и обороне СССР" (ГТО) является основой нормативных требований к физической подготовке учащейся, студенческой и трудящейся молодежи, определяющей уровень физической готовности молодежи к труду и обороне Родины.

Вместе с Единой Всесоюзной спортивной классификацией комплекс ГТО играет основополагающую роль в системе нормативных оценок физической подготовки подрастающего поколения.

Подготовка молодежи к выполнению требований и сдаче нормативов комплекса ГТО обеспечивается систематическими занятиями по программам физического воспитания в учебных заведениях, пунктах начальной военной подготовки, спортивных секциях, группах общей физической подготовки и самостоятельно.

Сдача требований и нормативов по установленным комплексом ГТО видам испытаний для учащейся, студенческой и трудящейся молодежи допризывного и призывного возрастов является обязательной.

Лица среднего и старшего возрастов принимают участие в подготовке и выполнении разрядных нормативов по многоборьям комплекса ГТО на добровольной основе. Их подготовка обеспечивается занятиями в спортивных секциях, группах общей физи-

ческой подготовки, участием в соревнованиях по многоборьям комплекса ГТО в коллективах физической культуры, районах, городах, областях, краях, автономных и союзных республиках, первенстве страны.

II. СТРУКТУРА КОМПЛЕКСА ГТО

Всесоюзный физкультурный комплекс "Готов к труду и обороне СССР" (ГТО) состоит из:

а) БГТО – 1 ступени – для учащихся 1–3 (4) классов школы;
БГТО – 2 ступени – для учащихся 4 (5) и 8 (9) классов школы;
ГТО – 1 ступени – для учащихся 9–10 (11) классов школы, профтехучилищ, средних специальных учебных заведений, трудящейся молодежи до 18-летнего возраста;

ГТО – 2 ступени – для студентов и трудящейся молодежи 18–27 лет;

б) многоборий комплекса ГТО – для учащихся, студентов и трудящихся в возрасте 10–60 лет.

Примечание. В скобках приведены классы школ, работающих в соответствии с Основными направлениями реформы общеобразовательной и профессиональной школы.

III. ВИДЫ ИСПЫТАНИЙ, НОРМАТИВЫ И ТРЕБОВАНИЯ

...

IV. СОДЕРЖАНИЕ МНОГОБОРИЙ КОМПЛЕКСА ГТО

...

V. ПОДГОТОВКА К СДАЧЕ НОРМАТИВОВ И ТРЕБОВАНИЙ КОМПЛЕКСА ГТО

...

VI. ПОРЯДОК И УСЛОВИЯ ПРОВЕДЕНИЯ ИСПЫТАНИЙ ПО КОМПЛЕКСУ ГТО, СОРЕВНОВАНИЙ ПО МНОГОБОРЬЯМ КОМПЛЕКСА ГТО

...

VII. ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ ПО КОМПЛЕКСУ ГТО

...

VIII. УДОСТОВЕРЕНИЯ И ЗНАЧКИ КОМПЛЕКСА И МНОГОБОРИЙ ГТО

Додаток С.4

Витяг

**ПОЛОЖЕНИЕ
О СТУПЕНИ «ГОТОВ К ЗАЩИТЕ РОДИНЫ»
ВСЕСОЮЗНОГО ФИЗКУЛЬТУРНОГО КОМПЛЕКСА
«ГОТОВ К ТРУДУ И ОБОРОНЕ СССР»**

(Утверждено в 1966 году Комитетом по физической культуре и спорту при Совете Министров СССР и согласовано с Министерством высшего и среднего специального образования СССР, Министерством просвещения СССР, Государственным Комитетом Совета Министров СССР по профессионально-техническому образованию, ВЦСПС, ЦК ВЛКСМ, ЦК ДОСААФ, Министерством обороны СССР.)

І. Задачи и построение ступени

1. Ступень «Готов к защите Родины» (ГЗР) составляет часть Всесоюзного физкультурного комплекса «Готов к труду и обороне СССР», имеющего своей целью способствовать военно-патриотическому воспитанию, укреплению здоровья, всестороннему физическому развитию советских граждан, успешной их подготовке к трудовой деятельности и защите социалистической Родины.

2. Ступень «Готов к защите Родины» предназначена для юношей 16-18 лет – учащихся средних школ, профессионально-технических учебных заведений, средних специальных и высших учебных заведений, а также работающих на предприятиях, в учреждениях, совхозах и колхозах.

Примечание. Данная ступень полностью заменяет для юношей 16-18 лет сдачу норм І ступени комплекса ГТО.

Задача ступени – содействие морально-волевому воспитанию юношей, укреплению их здоровья, дальнейшее физическое развитие, повышение всесторонней физической подготовленности, привитие начальных военных навыков, необходимых молодежи для готовности к службе в Вооруженных Силах СССР.

Ступени ГЗР предшествует ступень БГТО, предназначенная для подростков 14-15 лет.

3. Ступень ГЗР имеет общие требования и нормы первой и второй степени трудности, которые характеризуют физическую подготовленность юношей соответственно с оценкой «хорошо» и «отлично». Кроме того, по данной ступени вводится оценка «удовлетворительно» по физической подготовленности.

В общие требования входят: знание вопросов развития физической культуры и спорта в СССР, знания и практические навыки выполнения правил гигиены и утренней гимнастики.

Нормы состоят из видов военной и технической подготовки и упражнений, способствующих развитию у юношей физических качеств и овладению основными прикладными двигательными навыками.

II. Подготовка к выполнению требований и норм...

III. Руководство работой по ступени ГЗР...

V. Награждение значками ГЗР и обязанности награжденных...

VI. Отмена и замена норм ГЗР...

**ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ, УПРАЖНЕНИЯ И НОРМЫ
СТУПЕНИ «ГОТОВ К ЗАЩИТЕ РОДИНЫ»...**

(для юношей 16-18 лет)

Додаток С.5

**Положение
о республиканском совете по комплексу
«Готов к труду и обороне СССР»**

(Утверждено комитетом по физической культуре и спорту
при Совете Министров СССР в 1975 г.)

Основные задачи совета. Республиканский совет по комплексу «Готов к труду и обороне СССР» – общественный орган Комитета по физической культуре и спорту при Совете Министров УССР.

Главной задачей республиканского совета является всестороннее использование комплекса ГТО для улучшения организации и проведения физкультурно-оздоровительной и спортивной работы среди населения, как важной составной части коммунистического воспитания молодежи и активного отдыха трудящихся, учащихся, студентов, подготовки советских людей к высокопроизводительному труду и обороне социалистической Родины.

Для успешного решения поставленных задач республиканский совет;

- осуществляет координацию и контроль за работой государственных и общественных организаций республики по широкому внедрению нового Всесоюзного физкультурного комплекса «Готов к труду и обороне СССР»;

- содействует профсоюзным, комсомольским, физкультурным и другим общественным организациям, министерствам и ведомствам в проведении работы по дальнейшему развитию массового физкультурного движения в республике на основе Всесоюзного физкультурного комплекса ГТО;

- изучает, обобщает и распространяет передовой опыт лучших организаций республики по комплексу ГТО, широко использует в этих целях прессу, радио, телевидение, кино, лекторские группы общества «Знание», дома санитарного просвещения;

- рассматривает предложения организаций, специалистов и населения, направленные на дальнейшее усовершенствование нормативной и программной основы комплекса ГТО;

- способствует организации и проведению республиканских, областных и районных мероприятий: активов, конференций и совещаний по вопросам комплекса ГТО;

Совет на своих заседаниях, в соответствии с утвержденным планом работы, рассматривает вопросы, связанные с внедрением комплекса ГТО, а также заслушивает информации и отчеты руководителей государственных, общественных организаций, которые отвечают за постановку массовой физкультурно-оздоровительной работы.

Структура совета. В состав республиканского совета входят: председатель, три заместителя председателя и члены совета, представляющие Укрсовпроф, ЦК ЛКСМУ, Министерство высшего и среднего специального образования УССР, Министерство здравоохранения УССР, Министерство просвещения УССР, Государственный Комитет Совета Министров УССР по профтехобразованию, Комитет по физической культуре и спорту при Совете Министров УССР, ЦК ДОСААФ УССР, Штаб Гражданской Обороны УССР, Центральный Комитет Общества Красного Креста УССР, Республиканское общество «Знание», добровольные спортивные общества и ведомственные физкультурные организации.

Состав республиканского совета по комплексу ГТО утверждается Комитетом по физической культуре и спорту при Совете Министров Украинской ССР.

Додаток С.6

Витяг

Положение об инспекциях по комплексу ГТО

(Утверждено комитетом по физической культуре и спорту
при Совете Министров СССР в 1975 г.)

Инспекции по комплексу ГТО создаются при советах и комиссиях по физкультурному комплексу.

1. Задачи инспекций. Задачей инспекций по комплексу ГТО является активное участие в контроле за работой организаций по внедрению комплекса ГТО, своевременное предупреждение физкультурных и других организаций от ошибок и промахов в работе, устранение выявленных недостатков, повышение индивидуальной ответственности каждого физкультурного работника за порученное дело.

...

2. Структура инспекций по комплексу ГТО. Органами инспекций по комплексу ГТО являются: всесоюзная инспекция, республиканские, краевые, областные, городские, районные инспекции и инспекторские группы ГТО на предприятиях, в колхозах, совхозах, учреждениях и учебных заведениях. Инспекции работают в тесной связи с советами, комиссиями по комплексу ГТО и являются их подразделениями.

В состав инспекций и инспекторских групп входят ветераны физкультурного движения, активисты комплекса ГТО, лучшие физкультурники и спортсмены, представители партийных, советских, профсоюзных и комсомольских организаций, отделов народного образования, здравоохранения, военных комиссариатов, комитетов народного контроля, комитетов по физической культуре и спорту, организаций ДОСААФ, ДСО и ведомств.

Основу системы инспекций составляют инспекторские группы ГТО. Количественный состав инспекторских групп ГТО определяется на местах (но не менее 5 человек).

Инспекторские группы ГТО работают под руководством городских и районных инспекций по комплексу ГТО.

В состав инспекций и инспекторских групп входит председатель, заместитель, ответственный секретарь и члены инспекций. Они утверждаются комитетами по физической культуре и спорту. Организация работы инспекций и инспекторских групп ГТО. Всесоюзная инспекция по комплексу ГТО направляет деятельность всех органов инспекций в стране, осуществляет контроль за качеством подготовки и сдачи норм и требований комплекса ГТО.

...

Инспекции контролируют и оказывают помощь в постановке работы по комплексу ГТО, физкультурно-массовой и спортивной работы на предприятиях, в учреждениях, организациях и учебных заведениях, по месту жительства, в парках культуры и зонах отдыха.

Инспекции решительно выступают против возможных приписок, проявления бюрократизма и волокиты, приема норм и требований комплекса ГТО у лиц без медицинского осмотра и соответствующей подготовки; проводят проверки состояния работы во всех физкультурных подразделениях, рейды-проверки организаций, коллективов, спортивных сооружений в соответствии с планом работы, а также на основе жалоб и замечаний со стороны организаций и населения. По результатам проверок составляются акты или справки. Их представляют в соответствующие комитеты и Всесоюзную инспекцию.

...

Додаток С.7

Зразки значків Всесоюзного фізкультурного комплексу
«Готовий до праці і оборони СРСР»

Значки 1930-х років

Різновиди значків різних щаблів досліджуваного періоду

Додаток С.8

Зразок залікової книжки Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці і оборони СРСР»

Отметка о сдаче норм I степени

№	Вид испытаний	Результат	Баллы	Дата сдачи	Сдано	Подпись и штамп
1	а) Утренняя гимнастика или физкультурная пауза	сдал	—	22.02.59	КР С В Ч	ин. В. И. И. / И. И. И.
	б) Переход на плечевой упор переворотом (мужчины)	сдал	36	31.02.59	КР С В Ч	ин. В. И. И. / И. И. И.
	Лазание (девочки)	сдал	34	20.06.59	КР С В Ч	ин. В. И. И. / И. И. И.
2	Бег 100 м	сдал	34	04.02.59	КР С В Ч	ин. В. И. И. / И. И. И.
3	Кросс: юноши 500 м, девушки 500 м	сдал	31	10.06.59	КР С В Ч	ин. В. И. И. / И. И. И.
4	Прыжки в длину или высоту	сдал	30	20.06.59	КР С В Ч	ин. В. И. И. / И. И. И.
5	Метание	сдал	22	20.04.59	КР С В Ч	ин. В. И. И. / И. И. И.
6	Стрельба (юноши)	сдал	28	16.02.59	КР С В Ч	ин. В. И. И. / И. И. И.
7	Падание 10 м (над ямкой)	сдал	50	20.02.59	КР С В Ч	ин. В. И. И. / И. И. И.
8	Лыжи: юноши 5 км, девушки 3 км	сдал	85	12.02.59	КР С В Ч	ин. В. И. И. / И. И. И.
9	Юношеский разряд	сдал	263	сдал	КР С В Ч	ин. В. И. И. / И. И. И.
10	Специальная подготовка					ин. В. И. И. / И. И. И.
	Набранные сумма очков		263			ин. В. И. И. / И. И. И.

Документ в связи с нормами
 Действительно по 15.12.1900 г.
 М. п. *Врач* *ст. п. КС*
 Допущен к сдаче норм
 1906 г.
 Действительно по 1906 г.
 М. п. *Врач*

Зачетная сумма очков
 на «сдачу» на «отлично»
 Юноши 240 400
 Девушки 200 300

Фамилия *Нужков*
 Имя *Сергей*
 Отчество *Александрович*
 Год рождения _____

Зачетная книжка выдана
Врачом *Александром Сергеевичем*
(подпись)
М. п. [подпись] (Брашна)
1906 г.

Значок ГТО первой степени
 Выдан на основании *указа*
по РСФСР от 30.02.58
 с оценкой *«хорошо»*
 от *12* *декабря* 19 *58* г.
Качество не указано, подлинно
 М. п. *Министр физ. культуры (Брашна)*
(подпись)

Витяг

**ПОСТАНОВЛЕНИЕ
СОВЕТА МИНИСТРОВ СССР**

(от 22 февраля 1985 г. № 177)

**ОБ УТВЕРЖДЕНИИ ПОЛОЖЕНИЯ
О СРЕДНЕМ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОМ УЧИЛИЩЕ**

Во исполнение Постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 12 апреля 1984 г. № 315 "О дальнейшем развитии системы профессионально-технического образования и повышении ее роли в подготовке квалифицированных рабочих кадров" (СП СССР, 1984, № 19, ст. 104) Совет Министров СССР постановляет:

1. Утвердить прилагаемое Положение о среднем профессионально-техническом училище.

2. Признать утратившим силу Постановление Совета Министров СССР от 11 апреля 1980 г. № 296 "Об утверждении Положения о профессионально-технических учебных заведениях СССР" (СП СССР, 1980, № 11, ст. 77).

3. Распространить действие Положения о среднем профессионально-техническом училище на профессионально-технические училища системы Центросоюза с учетом особенностей их деятельности.

**ПОЛОЖЕНИЕ
О СРЕДНЕМ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОМ УЧИЛИЩЕ**

Раздел I

ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

1. Средние профессионально-технические училища осуществляют профессионально-техническое образование молодежи, обеспечивают планомерную подготовку квалифицированных рабочих кадров.

2. Главными задачами средних профессионально-технических училищ являются:

подготовка для народного хозяйства технически образованных молодых квалифицированных рабочих кадров в соответствии с требованиями социально-экономического и научно-технического прогресса, обладающих современным экономическим мышлением, глубокими и прочными знаниями основ наук, производства, современной вычислительной техники, высоким профессиональным мастерством, способных успешно осваивать новую технику и технологию, активно участвовать в их создании;

осуществление профессионального и общего среднего образования молодежи;

идейно-политическое воспитание, формирование у учащихся марксистско-ленинского мировоззрения, воспитание коммунистической убежденности, советского патриотизма и социалистического интернационализма, готовности к защите социалистического Отечества, правильного понимания внутренней и международной политики КПСС и Советского государства, происходящих в стране и мире событий;

воспитание будущих молодых рабочих сознательными и активными членами развитого социалистического общества, рачительными хозяевами своей страны с присущими рабочему классу революционной идеологией, моралью, интересами, коллективистской психологией, высокими нравственными качествами, культурой труда, поведения и быта;

воспитание бережного отношения к социалистической собственности, природе, памятникам истории и культуры;

правовое воспитание, привитие учащимся уважения к советским законам и правилам социалистического общежития, формирование сознания необходимости их соблюдения;

эстетическое воспитание, развитие потребности и способности участвовать в создании прекрасного в жизни, труде и искусстве;

физическое воспитание, укрепление здоровья учащихся.

Раздел II

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

...

21. Учащиеся среднего профессионально-технического училища объединяются по профессиям в учебные группы по 25–30 человек. Группы с числом учащихся свыше 25 человек делятся на две подгруппы на занятиях по иностранному языку, а также при изучении русского языка и литературы в училищах, где обучение ведется на нерусском языке. Занятия по физическому воспитанию проводятся раздельно для юношей и девушек при наличии в группе не менее 25 человек, из которых не менее 8 юношей или девушек.

23. Продолжительность урока по предметам теоретического обучения устанавливается 45 минут, длительность перемен – не менее 10 минут, а после двух уроков, как правило, – не менее 15 минут. Занятия в учебно-производственных мастерских проводятся с 10-минутными перерывами через каждые 50 минут в первый год и через каждые 1 час 50 минут во второй и последующие годы обучения. Перерыв на обед продолжительностью не менее 1 часа устанавливается, как правило, после четвертого часа занятий.

24. Знания, умения и навыки учащихся оцениваются по пятибалльной системе: 5 (отлично), 4 (хорошо), 3 (удовлетворительно), 2 (плохо), 1 (очень плохо).

...

Раздел III

УЧАЩИЕСЯ СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО УЧИЛИЩА

Раздел IV

МАСТЕРА ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ОБУЧЕНИЯ, ПРЕПОДАВАТЕЛИ И ВОСПИТАТЕЛИ СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО УЧИЛИЩА

...

49. Мастера производственного обучения, преподаватели – классные руководители и воспитатели среднего профессионально-технического училища проводят во внеучебное время воспитательную и культурно-массовую работу с учащимися, направленную на воспитание у них высоких моральных качеств, культуры

поведения и навыков личной гигиены, оказывают помощь в выполнении домашних заданий, организации быта и досуга, проводят совместно с медицинскими работниками мероприятия по укреплению здоровья и физическому развитию учащихся.

Раздел V

РУКОВОДСТВО СРЕДНИМ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИМ УЧИЛИЩЕМ

...

53. Руководство всей деятельностью среднего профессионально-технического училища осуществляет его директор на основе настоящего Положения, приказов, инструкций и указаний вышестоящих органов.

55. Заместитель директора по учебно-воспитательной работе среднего профессионально-технического училища является непосредственным руководителем и организатором воспитательной и культурно-массовой работы в училище, отвечает за выполнение учебных планов и программ, качество знаний учащихся по общественным дисциплинам, идейно-политическую направленность преподавания; организует работу классных руководителей, воспитателей, библиотечных работников, руководителей кружков художественной самодеятельности, координирует их работу с мастерами производственного обучения по вопросам коммунистического воспитания учащихся; принимает участие в развитии военно-патриотической и физкультурно-спортивной работы; осуществляет контроль за учебно-воспитательным процессом и внеучебной работой с учащимися, помогает в работе ученическим профсоюзной и комсомольской организациям, совместно с ними организует деятельность органов ученического самоуправления.

Заместитель директора по учебно-воспитательной работе назначается органом, в непосредственном подчинении которого находится среднее профессионально-техническое училище, по представлению директора училища из числа лиц, имеющих высшее образование и стаж педагогической работы с молодежью не менее 3 лет.

60. Руководитель физического воспитания среднего профессионально-технического училища отвечает за выполнение программы физической подготовки учащихся, качество учебно-спортивной и спортивно-массовой работы, участвует в военно-патриотическом воспитании.

Руководитель физического воспитания назначается директором училища в установленном порядке из числа лиц, имеющих, как правило, высшее образование и опыт педагогической работы по физической культуре и спорту.

Раздел VI

ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО УЧИЛИЩА И УЧЕНИЧЕСКОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ

...

69. В среднем профессионально-техническом училище в установленном порядке создаются первичные организации Всесоюзного общества изобретателей и рационализаторов, Всесоюзного совета научно-технических обществ, Всесоюзного добровольного общества содействия армии, авиации и флоту, Всесоюзного добровольного спортивного общества "Трудовые резервы" и другие.

Создаются также ученические кружки, общественные конструкторские бюро, спортивные секции, клубы и другие объединения учащихся.

...

Додаток У.1

Витяг

**ПРИКАЗ
НАЧАЛЬНИКА ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ТРУДОВЫХ РЕЗЕРВОВ
ПРИ СОВНАРКОМЕ СОЮЗА ССР
(от 21 июля 1943 г. № 879)**

**Об организации Всесоюзного добровольного
спортивного общества учащихся и работников
ремесленных, железнодорожных училищ и
школ фабрично-заводского обучения «Трудо-
вые резервы»**

Совет Народных Комиссаров Союза ССР разрешил Главному управлению трудовых резервов при СНК СССР организовать Добровольное спортивное общество учащихся и работников ремесленных, железнодорожных училищ и школ фабрично-заводского обучения, присвоив ему название «Трудовые резервы».

Организация спортивного общества «Трудовые резервы» должна обеспечить подъем всей массовой военно-спортивной работы в училищах, и школах, превратить ее в мощное средство воспитания физически крепких и выносливых рабочих, успешно овладевших своей производственной профессией, подготовленных бойцов Красной Армии.

В соответствии с распоряжением Совета Народных Комиссаров Союза ССР №12019-р от 19 июня 1943 года приказываю:

1. Организовать Всесоюзное добровольное спортивное общество учащихся и работников ремесленных, железнодорожных училищ и школ ФЗО «Трудовые резервы».

2. Устав Всесоюзного добровольного спортивного общества «Трудовые резервы» утвердить (приложение №1).

3. Образец членского билета Общества утвердить (приложение №2)

...

4. Утвердить исполняющим обязанности председателя Центрального совета Всесоюзного добровольного общества «Трудовые резервы» т. Зеленко Г. И.

...

12. В связи с организацией Спортивного общества «Трудовые резервы» возложить организацию и проведение всей массовой военно-спортивной работы в ремесленных, железнодорожных училищах и школах ФЗО на Советы Общества, которые должны проводить эту работу совместно с работниками по военной подготовке учащихся училищ и школ ФЗО, отделами военной подготовки учащихся городских, областных, краевых и республиканских управлений и Главного управления трудовых резервов.

**Начальник Главного управления
трудовых резервов П. МОСКАТОВ**

УСТАВ

ВСЕСОЮЗНОГО ДОБРОВОЛЬНОГО СПОРТИВНОГО ОБЩЕСТВА УЧАЩИХСЯ И РАБОТНИКОВ РЕМЕСЛЕННЫХ, ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫХ УЧИЛИЩ И ШКОЛ ФАБРИЧНО- ЗАВОДСКОГО ОБУЧЕНИЯ «ТРУДОВЫЕ РЕЗЕРВЫ»

1. Задачи Общества

1. Всесоюзное спортивное общество «Трудовые резервы» есть добровольная спортивная организация, которая ставит своей задачей:

а) воспитывать из членов Общества физически развитых граждан, беззаветно преданных Советской Родине, готовых к социалистическому труду и обороне СССР;

б) содействовать производственному обучению и военной подготовке учащихся ремесленных, железнодорожных училищ и школ ФЗО;

в) вовлекать членов Общества в занятия физкультурой и спортом;

г) проводить спортивные соревнования членов Общества.

II. Состав членов Общества, их права и обязанности

2. Членами Общества Трудовые резервы могут быть учащиеся ремесленных, железнодорожных училищ и школ ФЗО, работники системы Главного управления трудовых резервов, а также члены их семей.

3. Прием в члены Общества производится решением Совета коллектива.

4. Лицам, принятым в члены Общества, выдается членский билет установленного образца.

...

III. Структура Общества.

5. Общество строится на основе:

- а) добровольности вступления и выхода из Общества;
- б) самостоятельности и широкой инициативы членов Общества;

6. Общество работает под руководством Главного управления трудовых резервов при СНК СССР и Всесоюзного комитета по делам физкультуры и спорта при СНК СССР.

7. Деятельность Общества распространяется на всю систему Главного управления трудовых резервов.

8. Первичной организацией Общества является спортивный коллектив, организуемый в ремесленном, железнодорожном училище и школе ФЗО.

9. Высшим руководящим органом коллектива Общества является общее собрание членов коллектива, созываемое не реже одного раза в 3 месяца.

...

IV Права Общества

...

V Средства Общества

...

VI Флаг, значок и спортивная форма Общества

...

VII Ликвидация Общества

...

Витяг

УСТАВ

ВСЕСОЮЗНОГО ДОБРОВОЛЬНОГО СПОРТИВНОГО ОБЩЕСТВА «ТРУДОВЫЕ РЕЗЕРВЫ».

(Принят Всесоюзной конференцией общества 7 июля 1959 года)

5. Общие положения

1. Всесоюзное добровольное спортивное общество «Трудовые резервы» является массовой общественной физкультурной организацией учащихся учебных заведений и работников профессионально-технического образования СССР и ставит своей целью всемерное развитие физической культуры и спорта как одного из важных средств коммунистического воспитания и физического развития молодежи, укрепления здоровья, подготовки высококвалифицированного пополнения рабочего класса, готового к труду и защите Родины.

Главными задачами Всесоюзного добровольного спортивного общества «Трудовые резервы» являются:

- физическое воспитание учащихся учебных заведений профессионально-технического образования;
- вовлечение всех учащихся и работников в систематические занятия физической культурой и спортом, в физкультурно-оздоровительные мероприятия с тем, чтобы физическая культура и спорт глубоко вошли в быт учащихся и работников учебных заведений профессионально-технического образования;
- развитие массового спорта, повышение мастерства спортсменов и улучшение спортивных достижений общества;
- воспитание физкультурников и спортсменов общества в духе советского патриотизма, интернационализма и дружбы народов, преданности делу Коммунистической партии и социалистической Родине.

2. Для осуществления этих задач Всесоюзное добровольное спортивное общество «Трудовые резервы» организует:

а) учебный процесс по физическому воспитанию и мероприятия по физической культуре в режиме дня учащихся;

б) занятия в секциях, командах, группах по различным видам спорта на основе Всесоюзного физкультурного комплекса «Готов к труду и обороне СССР».

в) массовую физкультурно-оздоровительную, спортивную и туристскую работу с учащимися и работниками;

г) пропагандистскую работу по физической культуре и спорту и массовое вовлечение в общество учащихся и работников учебных заведений и учреждений профессионально-технического образования;

д) политико-воспитательную и культурно-массовую работу среди членов общества;

е) спортивные соревнования, спартакиады, физкультурные вечера и праздники;

ж) мероприятия по повышению уровня спортивного мастерства спортсменов и улучшению спортивных достижений общества;

з) подготовку и переподготовку штатных и общественных кадров по физической культуре и спорту;

и) разработку программ, методических пособий, издание бюллетеней, журналов, справочников по вопросам физической культуры и спорта;

к) планирование развития физической культуры и спорта в обществе и проведения соревнования на лучшую постановку массовой физкультурной и спортивной работы;

л) строительство, оборудование и благоустройство спортивных сооружений, производство и ремонт спортивного инвентаря.

...

II. Члены общества, их права и обязанности

6. Членами Всесоюзного добровольного спортивного общества «Трудовые резервы» могут состоять учащиеся и работники учебных заведений и предприятий профессионально-технического образования.

Примечание:

а) учащиеся профессионально-технических училищ с 12-ти летним сроком обучения принимаются в члены общества только с 5-го класса;

б) в обществе могут состоять выпускники и члены семей работников учебных заведений, учреждений и предприятий профессионально-технического образования;

в) в порядке исключения, в обществе могут состоять физкультурники и спортсмены, не имеющие отношения к учебным заведениям и учреждениям профессионально-технического образования.

...

III. Структура общества

А. Коллектив физической культуры...

Б. РЕСПУБЛИКАНСКИЕ СОЮЗНЫЕ И АССР, КРАЕВЫЕ, ОБЛАСТНЫЕ, ГОРОДСКИЕ СОВЕТЫ ОБЩЕСТВА...

В. ЦЕНТРАЛЬНЫЙ СОВЕТ ОБЩЕСТВА...

Г. ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНЫ ОБЩЕСТВА...

IV Права Общества

...

V Флаг, значок и спортивная форма общества

...

IV Средства общества

...

55. Вступительные взносы для учащихся устанавливается в размере 10 копеек, для всех остальных членов общества — 20 копеек. Учащиеся, принятые из детских домов, вступительные взносы не платят.

56. Членский взнос устанавливается для учащихся в размере 10 копеек в год, для остальных членов общества — 40 копеек в год. Учащиеся, принятые из детских домов, членские взносы не платят.

57. Вступительный взнос уплачивается членом общества при получении членского билета, членские взносы уплачиваются членом общества один раз в год или в два срока по полугодиям.

...

VII Порядок финансирования и материально-технического обеспечения

...

**VIII Порядок учета расходов и представления бухгалтер-
ской отчетности**

...

IX Отчетность о деятельности общества

...

X Ликвидация общества

...

Витяг

УСТАВ

**ВСЕСОЮЗНОГО ДОБРОВОЛЬНОГО СПОРТИВНОГО ОБЩЕСТВА
«ТРУДОВЫЕ РЕЗЕРВЫ»**

(Утвержден III Всесоюзной конференцией
ВДСО «Трудовые резервы» 18 февраля 1969 г.)

I. Общие положения

1. Всесоюзное добровольное спортивное общество «Трудовые резервы» является массовой общественной физкультурной организацией учащихся учебных заведений и работников профессионально-технического образования СССР и ставит своей целью всемерное развитие физической культуры и спорта среди учащихся и работников профессионально-технического образования, как одного из важных средств коммунистического воспитания, физической подготовки и укрепления здоровья молодого поколения рабочего класса.

Всесоюзное добровольное спортивное общество «Трудовые резервы» всю свою деятельность строит на основе и в соответствии с Программой КПСС, решениями Коммунистической партии и Советского правительства по вопросам коммунистического воспитания и развития физической культуры и спорта в стране.

Основными задачами Всесоюзное добровольное спортивное общество «Трудовые резервы» являются:

а) физическое воспитание учащихся — будущих молодых рабочих и работников профессионально-технического образования, подготовка их к высокопроизводительной трудовой деятельности и обороне Родины;

б) воспитание физкультурников в духе высоких принципов морального кодекса строителя коммунизма;

в) всестороннее развитие и воспитание учащихся учебных заведений и работников профессионально-технического образования, гармонически сочетающих в себе духовное богатство, моральную чистоту и физическое совершенство;

г) вовлечение всех учащихся и работников в систематические занятия физической культурой, в физкультурно-оздоровительные мероприятия, с тем чтобы физическая культура и активный отдых глубоко вошли в быт учащихся и работников учебных заведений профессионально-технического образования;

д) развитие массового спорта среди учащихся и работников профессионально-технического образования, и , на этой основе, повышение мастерства спортсменов общества.

...

2. Для осуществления этих задач Всесоюзное добровольное спортивное общество «Трудовые резервы» организует:

а) учебный процесс по физическому воспитанию и мероприятия по физической культуре в режиме дня учащихся;

б) занятия в секциях, командах, группах по различным видам спорта на основе Всесоюзного физкультурного комплекса «Готов к труду и обороне СССР» и «Единой спортивной классификации».

в) массовую физкультурно-оздоровительную, спортивную, туристскую и военно-патриотическую работу;

г) работу по пропаганде физической культуры и спорта;

д) политико-воспитательную и культурно-массовую работу среди членов общества;

е) спортивные соревнования, спартакиады, физкультурные вечера и праздники;

ж) мероприятия по повышению уровня спортивного мастерства спортсменов и улучшению спортивных достижений спортсменов общества;

з) подготовку и переподготовку штатных и общественных кадров по физической культуре и спорту;

и) научно-методическую работу по вопросам повышения эффективности уроков физического воспитания, физкультурно-массовой и спортивной работы; разработку программ, методических пособий, издание бюллетеней, журналов, справочников по вопросам физической культуры и спорта;

к) планирование развития физической культуры и спорта в обществе и проведение соревнования на лучшую постановку массовой физкультурной и спортивной работы;

л) строительство, капитальный и текущий ремонт, оборудование и благоустройство спортивных сооружений, производство и ремонт спортивного инвентаря.

...

II. Члены общества, их права и обязанности

3.Членами Всесоюзного добровольного спортивного общества «Трудовые резервы» могут состоять учащиеся и работники системы профессионально-технического образования.

Примечание:

а) в обществе могут состоять выпускники учебных заведений и члены семей работников профессионально-технического образования;

б) в порядке исключения, в обществе могут состоять физкультурники и спортсмены, не имеющие отношения к учебным заведениям и учреждениям системы профессионально-технического образования.

4. Прием в члены общества производится решением совета коллектива физической культуры, по личному заявлению желающих вступить в члены общества.

III. Структура общества ...

Коллектив физической культуры...

Общественные органы общества...

IV. Права Общества...

V. Флаг, значок и спортивная форма общества...

IV. Средства общества

...

44. Вступительные взносы для учащихся устанавливается в размере 10 копеек, для всех остальных членов общества — 20 копеек. Учащиеся, принятые из детских домов, вступительные взносы не платят.

45. Членский взнос устанавливается для учащихся в размере 10 копеек в год, для остальных членов общества — в размере 40 копеек в год. Учащиеся, принятые из детских домов, членские взносы не платят.

46. Вступительный взнос уплачивается членом общества при получении членского билета, членские взносы уплачиваются членом общества один раз в год или в два срока по полугодия.

47. Членские взносы, поступающие от членов общества, расходуются по решению республиканского, краевого, областного, городского совета общества.

48. Средства общества хранятся на текущих или бюджетных счетах в Государственном банке.

...

VII Порядок финансирования и материально-технического обеспечения...

VIII Порядок учета расходов и представления бухгалтерской отчетности...

IX. Отчетность о деятельности общества...

X. Ликвидация общества...

Витяг

**ПОСТАНОВЛЕНИЕ
СОВЕТА МИНИСТРОВ СССР
(от 29 апреля 1988 г. N 560)
ОБ ОРГАНИЗАЦИИ И СТРУКТУРЕ УПРАВЛЕНИЯ
НАРОДНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ В СТРАНЕ**

Совет Министров СССР отмечает, что в комплексе мер по реализации радикальной экономической реформы, демократизации всей общественной жизни, воспитанию подрастающего поколения особое место отводится перестройке общеобразовательной и профессиональной школы, высшего и среднего специального образования.....

В целях повышения эффективности управления народным образованием Совет Министров СССР постановляет:

1. Возложить на Государственный комитет СССР по народному образованию руководство выполнением следующих основных задач: ...

создание в стране системы непрерывного образования населения, охватывающей все звенья воспитания и образования, – дошкольные и внешкольные учреждения, общеобразовательную и профессионально-техническую школу, высшие и средние специальные учебные заведения, систему повышения квалификации и переподготовки кадров; ...

формирование и реализация концепции всеобщего среднего образования молодежи как базового для последующей подготовки кадров квалифицированных рабочих и специалистов, всестороннего развития личности; ...

2. Одобрить предложения Советов Министров:

РСФСР и Украинской ССР об образовании в этих республиках двух союзно-республиканских министерств: Министерства высшего и среднего специального образования и Министерства народного образования...

5. В связи с возрастанием в условиях действия Закона СССР о государственном предприятии (объединении) роли основного звена экономики – предприятий, объединений и организаций в обеспечении производства рабочими необходимой квалификации, развитием инициативы предприятий в решении вопросов повышения качества подготовки кадров, а также усилением ответственности отраслей народного хозяйства и органов республиканского управления в вопросах подготовки кадров установить, что:

профессионально-технические училища, осуществляющие подготовку рабочих кадров в основном для базовых предприятий, подчиняются непосредственно указанным предприятиям;

специализированные профессионально-технические училища межотраслевого профиля, осуществляющие подготовку рабочих по сложным и интегрированным профессиям, а также училища, готовящие рабочие кадры для нужд регионов, сосредотачиваются в ведении органов народного образования;

профессионально-технические училища, осуществляющие подготовку рабочих кадров агропромышленного профиля, подчиняются агропромышленным комитетам союзных республик.

Согласиться с предложением министерств и ведомств СССР, Советов Министров союзных республик о распределении дневных профессионально-технических училищ между базовыми предприятиями, министерствами (ведомствами) и территориальными органами народного образования согласно приложению № 2.

Передачу профессионально-технических училищ осуществить по согласованию с Советами Министров союзных республик, министерствами и ведомствами СССР в 3-месячный срок.

Сохранить за органами народного образования общее и учебно-методическое руководство подготовкой кадров профессионально-техническими училищами, передаваемыми министерствам (ведомствам) и базовым предприятиям...

7. Организации и учреждения, находившиеся ранее в непосредственном подчинении упраздненных Министерства высшего и среднего специального образования СССР, Министерства просвещения СССР и Государственного комитета СССР по профессионально-техническому образованию, подчинить непосредственно Государственному комитету СССР по народному образованию.

Поручить Государственному комитету СССР по народному образованию и Центральному совету добровольного спортивного общества «Трудовые резервы» разработать меры по улучшению спортивно-массовой работы в высших и средних специальных учебных заведениях, профессионально-технических училищах и общеобразовательных школах. По вопросам, требующим решения Правительства СССР, представить предложения в Совет Министров СССР...

Председатель Совета Министров СССР Н. РЫЖКОВ
Управляющий Делами Совета Министров СССР
М. СМЕРТЮКОВ

Додаток Ф.2

Витяг

ПОСТАНОВА
РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
(від 22 липня 1988 р. № 194)

**Про організацію і структуру управління загальною середньою
і професійно-технічною освітою в Українській РСР**

Рада Міністрів Української РСР відзначає, що в комплексі заходів щодо реалізації радикальної економічної реформи, демократизації всього суспільного життя, виховання підростаючого покоління особливе місце відводиться перебудові загальноосвітньої та професійної школи, вищої і середньої спеціальної освіти.

...

З метою підвищення ефективності управління загальною середньою і професійно-технічною освітою в республіці та на виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 8 липня 1988 р. 822 "Про генеральну схему управління народним господарством Української РСР", постанови Ради Міністрів СРСР від 29 квітня 1988 р. N 560 "Про організацію і структуру управління народною освітою в країні" Рада Міністрів Української РСР ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Покласти на Міністерство народної освіти УРСР керівництво виконанням таких основних завдань:

проведення в республіці єдиної державної політики з питань дошкільного і позашкільного виховання, загальної середньої і професійно-технічної освіти, прогнозування її розвитку, вдосконалення разом з Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР організаційно-економічного механізму взаємодії системи народної освіти з іншими галузями народного господарства;

створення разом з Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР системи безперервної освіти населення в республіці, що охоплювала б усі ланки виховання й освіти, – дошкільні та

позашкільні заклади, загальноосвітню і професійно-технічну школу, вищі і середні спеціальні учбові заклади, систему підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів;

всесірпа демократизація народної освіти, підвищення самостійності і відповідальності колективів підпорядкованих навчально-виховних закладів;

реалізація кадрової політики Партії і Уряду в галузі народної освіти, вдосконалення підготовки та використання науково-педагогічних кадрів;

навчально-методичне забезпечення загальноосвітньої і професійно-технічної школи, систематичне оновлення в межах своєї компетенції змісту освіти, вдосконалення форм і методів навчання та виховання з урахуванням сучасних вимог;

реалізація концепції загальної середньої освіти молоді як базової для наступної підготовки кадрів кваліфікованих робітників і спеціалістів, всебічного розвитку особистості;

забезпечення високої якості професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації робітників у навчальних закладах усіх типів, а також педагогічних та інженерно-педагогічних працівників, широкого застосування ефективних форм інтеграції навчальних закладів з виробництвом і наукою;

забезпечення ефективного використання наукового потенціалу педагогічних вузів і всієї галузі в прискоренні науково-технічного прогресу;

розробка і здійснення заходів щодо технічного переоснащення та розвитку матеріальної бази підвідомчих навчально-виховних закладів;

оцінка якості навчально-виховного процесу, атестація загальноосвітніх, професійно-технічних та інших підвідомчих навчально-виховних закладів;

здійснення в установленому порядку міжнародного співробітництва з зарубіжними країнами в галузі освіти і педагогічної науки;

координація діяльності міністерств і відомств УРСР, а також взаємодія з облвиконкомами, Київським і Севастопольським міськвиконкомами з питань розвитку народної освіти.

2. Навчально-виховні заклади, організації та установи, що входили до системи ліквідованих Міністерства освіти УРСР і Державного комітету УРСР по професійно-технічній освіті, передати у відання Міністерства народної освіти УРСР.....

...

Голова Ради Міністрів УРСР В. МАСОЛ

Керуючий Справами Ради Міністрів УРСР К. БОЙКО

Витяг

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УСЛОВИЙ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ
УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ ПРОФТЕХУЧИЛИЩ**

(Утвержденные Государственным комитетом СССР по
профессионально-техническому образованию

От 13 апреля 1983 года и Министерством здравоохранения СССР
от 4 апреля 1983 г. № 1741-83)

Настоящие Методические рекомендации разработаны ВНИИ профтехобразования Госпрофобра СССР и НИИ гигиены детей и подростков Минздрава СССР. В них использованы материалы комплексных медико-педагогических исследований, проведенных в 1973–1982 гг. научными учреждениями... опорными пунктами научно-методической работы ЦС ВДСО "Трудовые резервы".

Рекомендации... предназначены для директоров, преподавателей, мастеров, воспитателей, медицинского персонала средних профтехучилищ, работников системы профессионально-технического образования, санитарно-эпидемиологической службы и врачей подростковых кабинетов.

ВВЕДЕНИЕ

Подготовка квалифицированных рабочих в системе профессионально-технического образования является важнейшей народно-хозяйственной задачей...

Настоящие Методические рекомендации разработаны в целях совершенствования организации учебно-производственного процесса в средних профтехучилищах, способствующей сохранению и укреплению состояния здоровья рабочей смены.

1. МЕДИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРОЦЕССА В СРЕДНИХ ПРОФТЕХУЧИЛИЩАХ

1.1. Режим обучения

..... Продолжительность перемен во время учебных занятий должна составлять не менее 10 мин. Регламентированные перемены во время производственного обучения и практики устанавливаются в зависимости от условий производства, но не реже чем через 50 мин. работы, продолжительностью не менее 10 мин.

Отдых учащихся в перерывах между занятиями должен проводиться в рекреационных или специально отведенных помещениях, а в тех случаях, когда позволяют погодные условия, – на свежем воздухе. Продолжительность обеденного перерыва должна составлять 40–60 мин.

В конце марта – начале апреля необходимо предусмотреть проведение "недели здоровья", свободной от учебных занятий, в целях повышения работоспособности учащихся (спортивные соревнования, военизированные игры, походы и т.д.).....

...Занятия по физическому воспитанию не должны следовать непосредственно после приема пищи.

1.2. Организация производственного обучения и производственной практики.....

1.3. Физическое воспитание

Физическое воспитание – составная часть системы учебно-воспитательного процесса, которая служит целям всестороннего развития физических и духовных сил будущих молодых рабочих, их подготовке к труду и защите Родины. Физическое воспитание в средних профтехучилищах должно иметь профессионально-прикладную направленность – совершенствовать физические, волевые и другие качества, необходимые для успешного освоения избранной профессии.

Профессионально-прикладная физическая подготовка (ППФП) – это один из обязательных разделов программы физического воспитания. Цель ППФП – развитие у учащихся физических качеств, особенно важных для избранной профессии; формирование и совершенствование вспомогательно-прикладных двигательных

навыков; повышение устойчивости организма к внешним воздействиям; воспитание специфических физических, волевых и других качеств. ППФП осуществляется путем включения специальных упражнений в систему взаимосвязанных между собой различных организационных форм физического воспитания.

Формы физического воспитания в режиме дня учащихся

Утренняя гигиеническая гимнастика (зарядка).

Вводная гимнастика перед началом занятий в училище и до работы на производстве. ...

Физкультурные минутки во время теоретического обучения...

Физкультурная пауза в процессе производственного обучения в училище и на базовом предприятии (производственная гимнастика). ...

Урок. Является основной формой организации плановых учебных занятий по физическому воспитанию. Проводится в процессе теоретического обучения два раза в неделю. Длительность урока – 45 мин. В расписании занятий уроки физкультуры необходимо равномерно рассредоточить по разным дням недели, по возможности с перерывами в один-два дня. Проведение в первые и последние часы учебного дня нежелательно, так как это снижает их положительное влияние на работоспособность учащихся. Сдвоенные уроки допускаются только при проведении занятий по лыжной подготовке. В зависимости от объема ППФП уроки физкультуры делятся на комплексные и специализированные.

Комплексные уроки имеют подготовительную часть длительностью 8–15 мин., основную – 25–30 мин., заключительную – 3–5 мин. Моторная плотность – 60–80%. На ППФП отводится 20–40% от общего времени урока. В основной части урока должны иметь место кратковременные физические нагрузки на уровне частоты пульса 160–180 уд./мин.

Специализированные уроки имеют моторную плотность 80–100% и отличаются высокой интенсивностью; подготовительная и заключительная части урока удлиняются до 15–20 мин. каждая за счет включения упражнений ППФП. Основная часть имеет избирательную направленность на обучение физическим навыкам и на совершенствование профессионально значимых физических качеств. Частота проведения один-два раза в месяц.

Физкультурно-оздоровительная массовая, спортивная, туристская работа во внеучебное время. ...

Занятия в спортивных секциях спортивных обществ, спортивных клубов и коллективах физкультуры базовых предприятий или по месту жительства. ...

Самостоятельные занятия физическими упражнениями по типу "домашних" заданий...

Таким образом, профессионально-прикладная физическая подготовка должна охватывать всю систему физического воспитания учащихся средних профтехучилищ. При этом должны решаться как общие, так и специальные (прикладные) задачи в процессе всех мероприятий по физическому воспитанию на протяжении учебного года.

1.4. Режим домашней учебной работы...

1.5. Внеклассная работа и свободное время учащихся...

1.6. Режим дня...

1.7. Режим питания...

2. ГИГИЕНИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ

В КЛАССАХ, УЧЕБНЫХ КАБИНЕТАХ, МАСТЕРСКИХ И НА РАБОЧИХ

МЕСТАХ БАЗОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

2.1. Естественное и искусственное освещение...

2.2. Воздушно-тепловой режим...

2.3. Шумовой фактор...

3. МЕДИЦИНСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ ПРОФТЕХУЧИЛИЩ

3.1. Предварительное медицинское освидетельствование...

3.2. Периодические медицинские осмотры...

3.3. Диспансерное наблюдение...

3.4. Общие оздоровительные мероприятия...

3.5. Оценка состояния здоровья учащихся...

3.6. Профессиональный подбор по психофизиологическим показателям...

4. ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ
ОБУЧЕНИЯ И МЕДИЦИНСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОДРОСТКОВ
В СРЕДНИХ

ПРОФТЕХУЧИЛИЩАХ РАЗЛИЧНОГО ПРОФИЛЯ

- 4.1. Машиностроение и металлообработка...
- 4.2. Радиотехническое и электронное производство...
- 4.3. Химические и нефтехимические производства...
- 4.4. Metallurgical production...
- 4.5. Добыча и переработка угля...
- 4.6. Текстильное производство...
-

Заместитель Председателя Государственного комитета СССР
по профессионально-техническому образованию
П. Д. СЕЛИВАНОВ

Главный государственный санитарный врач СССР,
заместитель Министра здравоохранения СССР
П. Н. БУРГАСОВ

Додаток Ц.1

Витяг

**ГОСУДАРСТВЕННЫЙ КОМИТЕТ СОВЕТА МИНИСТРОВ СССР
ПО ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОМУ ОБРАЗОВАНИЮ
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ СОВЕТ ВСЕСОЮЗНОГО ДОБРОВОЛЬНОГО
СПОРТИВНОГО ОБЩЕСТВА «ТРУДОВЫЕ РЕЗЕРВЫ»**

**ПРОГРАММА
ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ГОРОДСКИХ
И СЕЛЬСКИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧИЛИЩ
(с рекомендациями по профессионально-прикладной
физической подготовке)**

(Москва-1971 г.)

(Утверждена Постановлением Президиума ЦС ВДСО "Трудовые резервы" №27 от 3 мая 1972 г.)

Программа по физическому воспитанию написана группой авторов в составе: Граменицкого Б.С., Залетаева И.П., Кабачкова В.А., Кабышева Э.А., Лолиашвили В.А., Олейникова А.А., Полиевского С.А., Сидорука А.Д., Федоровой В.А., Чайко Ю.Н., Шелудькова А.Н.

Рекомендации по профессионально-прикладной физической подготовке подготовлены Кабачковым В.А., Полиевским С.А., Шелудьковым А.Н. При их разработке использовались материалы научно-методического совета ЦС ВДСО "Трудовые резервы" и его опорных пунктов, Всесоюзного научно-исследовательского института физической культуры и других организаций, работающих по теме: "Физическое воспитание учащихся, системы профтехобразования", в также товарищей: Белиновича В.В., Бурок Л.В., Васьковского Д.Н., Жигачева В.И., Жученко Р.И., Кедровой Г.М., Коваль Г.А., Марковой Г.П., Михайловой Р.И., Парыгина Б.С., Раевского Р.Т., Сидоренко Н.Я.

Задачи физического воспитания

...Физическое воспитание является неотъемлемой частью учебно-воспитательного процесса, В сочетании с профессионально-техническим обучением, нравственным и эстетическим воспитанием оно должно активно содействовать подготовка здо-

ровых, духовно и физически развитых молодых квалифицированных рабочих для народного хозяйства страны, готовых к высокопроизводительному труду и защите Родины, ...

Основными задачами физического воспитания учащихся учебных заведений профессионально-технического образования являются:

- содействие гармоническому развитию растущего организма учащихся организация необходимого для сохранения и укрепления здоровья двигательного режима и поддержания высокой работоспособности;

- формирование специальных знаний, умений и жизненно необходимых двигательных навыков и физических качеств, обеспечивающих подготовку учащихся к предстоящей трудовой деятельности и защите Родины;

- профессионально-прикладная физическая подготовка к труду применительно к профилю приобретаемой специальности, способствующая развитию профессионально важных физических и психических качеств, двигательных навыков;

- привитие необходимых знаний и навыков, способствующих внедрению средств физического воспитания в повседневный быт учащихся;

- спортивное совершенствование наиболее подготовленных физически учащихся в избранном ими виде спорта;...

Формы работы по физическому воспитанию

Физическое воспитание осуществляется на протяжении всего периода обучения, охватывая все стороны жизни учащихся:

- а/ в режиме учебного дня;

- б/ во внеучебное время;

- в/ в быту;

- г/ во время производственной практики.

Основными формами физического воспитания в режиме учебного дня являются:

- уроки физического воспитания, обязательные для всех учащихся;

- самостоятельные занятия по заданию преподавателя физического воспитания;

- дополнительные занятия;

- производственная гимнастика.

Основными формами физического воспитания во внеучебное время являются:

- самостоятельные занятия физической культурой и спортом в быту;
- утренняя гимнастика;
- домашние задания;
- мероприятия по организации здорового и культурного досуга;
- секционные учебные занятия по общей физической подготовке и отдельным видам спорта;
- спортивные соревнования;
- специально организованные занятия по профессионально-прикладной физической подготовке и комплексу ГТО;
- «дни здоровья».

...

Формами физического воспитания, которые должны войти в повседневный быт учащихся, являются: соблюдение рационального режима труда и отдыха, правил общественной и личной гигиены с элементами закаливания организма, систематическая утренняя гимнастика, выполнение домашних заданий по физическому воспитанию, прогулки, занятия спортом и пр. Знания по этим вопросам даются учащимся в процессе обязательных занятий.

...

Формами физического воспитания в период производственной практики являются:

а/ самостоятельные занятия физической культурой и спортом в быту;

б/ утренняя гимнастика;

в/ производственная гимнастика по месту прохождения практики;

г/ участие в мероприятиях по организации здорового и культурного досуга;

д/ занятия физическими упражнениями и спортом во внеучебное время, организуемые коллективом физической культуры учебного заведения или предприятия по месту прохождения производственной практики.

Организация врачебного контроля...

Проверка и оценка успеваемости...

Содержание физического воспитания

...Программа по физическому воспитанию предусматривает проведение занятий в следующих направлениях:

а/ формирование необходимых теоретических знаний в области физического воспитания;

б/ общая физическая подготовка;

в/ профессионально-прикладная физическая подготовка.

...

Планирование и учет учебного процесса...

Профессионально-прикладная физическая подготовка...

ПРОГРАММНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ПРЕДМЕТА

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ РАЗДЕЛ...

ПРАКТИЧЕСКИЙ РАЗДЕЛ...

УКАЗАНИЯ к организации и проведению занятий с учащимися, отнесенными к специальной медицинской группе...

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПРИКЛАДНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ УЧАЩИХСЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧИЛИЩ...

Задачи прикладной физической подготовки

Перед прикладной физической подготовкой в профессионально-технических училищах стоят следующие основные задачи:

1. Развитие физических качеств, особенно важных для данной профессиональной деятельности;

Наряду с общей физической подготовкой профессионально-прикладная физическая подготовка должна быть направлена на развитие тех физических качеств, которые составляют отличительную особенность той или иной профессии и без достаточного развития которых освоение специальности затруднено.

2. Формирование и совершенствование тех двигательных навыков, которые помогают успешно овладевать профессиональной деятельностью.

3. Подготовка к условиям труда, специфичным для профессиональной деятельности.

...

Додаток Ц.2

Витяг

**ГОСУДАРСТВЕННЫЙ КОМИТЕТ СССР
ПО ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОМУ ОБРАЗОВАНИЮ
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ СОВЕТ ВДСО «ТРУДОВЫЕ РЕЗЕРВЫ»
ВСЕСОЮЗНЫЙ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЦЕНТР
ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ МОЛОДЕЖИ**

**КОМПЛЕКСНАЯ ПРОГРАММА
ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ
ПРОФЕССИОНАЛЬНО- ТЕХНИЧЕСКИХ УЧИЛИЩ**

(Москва 1986)

(Разработана в соответствии с Основными требованиями к составлению учебных программ по физической культуре, утвержденным Постановлением коллегий Спорткомитета СССР, Минпроса СССР, Госпрофобра СССР (18 декабря 1984г.) отделом физического воспитания учащихся Центрального совета ВДСО «Трудовые резервы» при активной помощи членов научно – методического совета общества. Согласована с Государственным комитетом СССР по физической культуре и спорту.)

ОБЪЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

.....Программа в основном содержит учебный материал и требования к физической подготовке учащихся одинаковые с содержанием физического воспитания 9-11 классов общеобразовательной школы, что обеспечивает преемственность и единство учебных программ по общеобразовательным предметам учебных заведений, дающих среднее образование.

Физическая культура, спорт и туризм, объединенные комплексной программой физического воспитания являются неотъемлемой частью учебно-воспитательного процесса в средних профессионально-технических училищах.

В процессе выполнения комплексной Программы физического воспитания учащихся средних профтехучилищ предусматривается решение следующих взаимосвязанных задач:

- обеспечение гармонического развития физических качеств человека, на этой основе – крепкого здоровья и высокой работоспособности;

- обучение основным двигательным действиям и умениям, необходимым в жизни, трудовой деятельности и службе в Вооруженных Силах СССР;

- обучение минимуму знаний в области гигиены, медицины, физической культуры и спорта, здорового образа жизни; воспитание потребности к систематическим занятиям физическими упражнениями, выработка устойчивой привычки постоянно заботиться о своем здоровье и работоспособности, привитие навыков и умений самостоятельно организовать повседневный двигательный режим;

- содействие овладению профессиональными навыками;

- воспитание коммунистического мировоззрения, идейной убежденности и общественной активности, морально-волевых качеств, психической устойчивости, коллективизма, дисциплинированности и ответственности;

- спортивное совершенствование наиболее подготовленных учащихся в избранном виде спорта.

...Нормативной основой Программы физического воспитания в учебных заведениях профтехобразования служит Всесоюзный физкультурный комплекс «Готов к труду и обороне СССР» (ГТО). ...

...Комплексная программа физического воспитания учащихся средних профессионально-технических училищ состоит из четырех разделов.

ПЕРВЫЙ РАЗДЕЛ

УРОКИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ...

ВТОРОЙ РАЗДЕЛ

ФИЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫЕ, МЕРОПРИЯТИЯ В РЕЖИМЕ УЧЕБНОГО ДНЯ...

ТРЕТИЙ РАЗДЕЛ

ФОРМЫ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ, СПОРТОМ И ТУРИЗМОМ ВО ВНЕУЧЕБНОЕ ВРЕМЯ...

ЧЕТВЕРТЫЙ РАЗДЕЛ
ОСНОВНЫЕ ОБЩЕУЧИЛИЩНЫЕ ФИЗКУЛЬТУРНО-МАССОВЫЕ, СПОРТИВНЫЕ И ТУРИСТСКИЕ МЕРОПРИЯТИЯ...

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение №1 Формы занятий физической культурой, спортом и туризмом во внеучебное время

Приложение №2 Указания по организации и проведению занятий с учащимися специальной медицинской группы

Приложение №3 Содержание и нормативы экзамена

Приложение №4 Карта физической подготовленности учащегося

Приложение №5 Перечень туристских мероприятий

Приложение №6 Примерная программа дней здоровья

Приложение №7 Типовой табель спортивного инвентаря и оборудования

Наукове видання

Вадим Вадимович КОВАЛЬ

**ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ
ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

Монографія

Підписано до друку 02.06.2025 р. Формат 70х100 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура "PT Serif". Друк цифр.

Ум. друк. арк. 24,19. Наклад 100 пр. Зам. 41.

Видавництво "Волинські обереги".

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;

e-mail: oberegi97@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої
справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано в друкарні видавництва "Волинські обереги".